

U n i v e r z i t a K a r l o v a
Filozofická fakulta
Ústav českého národního korpusu
Matematická lingvistika

Disertační práce

PaedDr. Ilona Starý Kořánová

Vidová kolokabilita

Collocability of Aspect in Czech

Vedoucí práce: Doc. RNDr. Vladimír Petkevič, CSc.

2019

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 28. 3. 2019

Ilona Starý Kořánová

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucímu disertační práce doc. RNDr. Vladimír Petkevičovi, CSc. za odborné a cenné rady a připomínky, které značně přispěly k finální podobě této práce.

Abstrakt

Tato práce si klade za cíl přispět k popisu kategorie slovesného vidu způsobem alternativním k zavedeným postupům, které vycházejí od morfologického utváření slovesa. Východiskem úvah jsou dějové a stavové události, přičemž hlavní pozornost věnujeme stavům, jejich povaze, vzniku a zániku. V centru pozornosti je vyjadřování stavových významů predikáty morfologicky perfektivních sloves. Za tímto účelem jsme provedli dvě analýzy korpusových dat (především SYN v7). V první analýze jsme posuzovali stavové versus dějové významy v přítomných a přeteritních tvarech kapacitiv. Tato analýza ukázala, že kategorie času je důležitým faktorem pro vidovou interpretaci události. Druhá analýza se zaměřila na vidovou kolokaci, kterou můžeme nazvat aspektuální paradox, totiž spojení adverbia s významem trvání (např. *stále*) s morfologicky perfektivním slovesem. Z této analýzy vyplynulo, že dalším důležitým faktorem pro interpretaci události je modalita. Výsledkem analýzy sledované kolokace je klasifikace stavových významů, kterých perfektiva v dané kolokaci nabývají. Jedná se o významy schopnosti, možnosti existence, vlastnosti, kvantity aj. (celkem 11 stavových významů). Vedle toho se ukázalo, že verba sentiendi a některá verba cogitandi se v kolokaci chovají jinak než ostatní morfologická perfektiva. Poslední kapitola práce se věnuje vidové homonymii a polysémii. Na materiálu zde prezentovaném se můžeme přesvědčit, že sama slovesná forma k vyjádření vidového významu nestačí. Vidové hodnoty, které dané sloveso nabývá, závisí i na způsobu užití toho slovesa.

Klíčová slova

Vid, perfektivum, imperfektivum, děj, stav, typy stavů, událost, aktuálnost, aktuálnost děje, aktuálnost stavu, aktuálnost události, kapacitivita, kapacitiva, modalita, dynamická modalita, schopnost, možnost, slovesa, modální slovesa, pomocná slovesa, jazykový čas, korpus, korpus češtiny verba sentiendi, verba cogitandi, verba sciendi.

Abstract

The goal of the thesis is to contribute to the description of the category of aspect and to do so in an alternative way, i.e. without linking aspectual value of a sentence exclusively or directly to the morphological make-up of the verb. The starting point is the distinction between states and activities, i.e. between state and activity events. In the center of our attention are states, namely the way how states are expressed by perfective predicates. Two analyses of corpus data (SYN v7) were performed to pursue the issue. The first analysis focused on the occurrence of state and activity meanings of perfective forms of so-called capacitive verbs. It turns out that one of the decisive factors construing the aspectual meaning of a sentence is the category of tense. The other analysis focused on a collocation we have termed *aspectual paradox*. It combines durative adverbials (for instance *stále*) with perfective verbs in the framework of one construction. This analysis has demonstrated that another important factor involved in sentence aspectual construal is modality. Another outcome of this analysis is a classification of state meanings of the “durative adverbial + perfective” collocation. Eleven kinds of meanings were established: ability, possibility, existence, quality, quantity, etc. *Verba sentiendi* and some *verba cogitandi* do not follow the same pattern as other perfectives. The last chapter is devoted to aspectual homonymy. The data presented in this chapter suggest (i.e. confirm again) that it is not the verb alone what determines the aspectual construal of the sentence. Sentence aspectual interpretation derives from the verb usage, not from the verb as lexical unit/verbal form.

Key words

Aspect, perfective, imperfective, activity, state, types of states, event, actuality, actuality of activity, actuality of state, actuality of event, capacitiveness, capacitives, modality, dynamic modality, ability, possibility, verbs, modal verbs, auxiliaries, tense, corpus, corpus of Czech, *verba sentiendi* (verbs of perception), *verba cogitandi* (verbs of thinking), *verba sciendi* (verbs of knowing)

Obsah

0. ÚVOD	1
1. VID V TRADICI	3
VID DOTYKEM HISTORIE	3
<i>Vid podle Dostála</i>	3
Termín slovesný vid	3
Definice vidu: problémy	4
Imperfektivita jako trvání, durativnost slovesného děje	4
Perfektivnost jako ukončenost děje	4
Perfektivita jako bodovost děje	5
Perfektivnost jako rezultativnost	5
Perfektivnost jako ohraničenost	6
Dokonavost jako komplexivnost, celistvost	6
<i>Vid a další badatelé</i>	8
František Trávníček	8
Ferdinand Stiebitz	11
Bohumil Trnka	12
František Kopečný	12
Ivan Poldauf	13
Jarmila Panevová et al.	13
Francois Esvan	13
<i>Východiska z historie</i>	14
Kritéria určování slovesného vidu	14
Sémantická stránka slovesa a jeho vid: Názory	16
Způsob určování slovesného vidu	17
<i>Shrnutí</i>	18
PROBLÉMY MORFOLOGICKÉHO PŘÍSTUPU K VIDU	18
Morfologie aspektu	18
Koncept vidové dvojice	20
<i>Shrnutí</i>	24
ZÁVĚR	24
2. ZÁKLADNÍ POJMY	26
KOMUNIKOVANÁ UDÁLOST A KONSTRUAL	26
DĚJ A STAV	28
<i>Charakteristiky stavů</i>	30
<i>Děj vs. stav</i>	31
<i>Stav: platnost a zdroj</i>	32
VID, STAV A ČAS	34
<i>Stav a gramatický čas</i>	34
Tvary préterita	36
Tvary préterita a prézentu	36
Tvary prézentu	36
Tvary prézentu a futura	37
Shrnutí: časové významy morfologických perfektiv	38
AKTUÁLNOST A STAV	38
Aktuálnost a gramatický čas	39
Aktuálnost ve vztahu k dějům a stavům	40
Lexikální význam slovesa a jeho dispozice ke stavovému vyjádření	40

TERMÍN AKTUÁLNOST V ČESKÉ LINGVISTICE	41
Mathesius (1961)	41
Kopečný (1948)	42
Kopečný (1949)	43
Kopečný (1962)	44
Podíl neaktuálních imperfektiv v korpusu SYN v7	45
Poldauf (1949)	45
Dostál (1954)	46
Křížková (1958)	46
Daneš (1971)	47
<i>Shrnutí</i>	49
VID, STAV A MODALITA	49
<i>Čas, vid a modalita</i>	49
<i>Modalita</i>	50
Palmer (1986)	50
Bybee (1994)	50
Benešová (1971)	51
Vendler (1967)	51
<i>Schopnost a možnost</i>	52
Typ uzvednout	53
Typ ujít	54
<i>Shrnutí</i>	57
ZÁVĚR	57
3. KAPACITIVA	60
NEAKTUÁLNÍ PERFEKTIVA	60
KAPACITIVA	63
<i>Děje a stavy u kapacitiv</i>	64
Kapacitiva: analýza materiálu	65
Postup	67
Ujít	68
Ujet	71
Uzdvihnout / uzvednout	74
Uvézt	77
Uhlídat	79
Uživít	81
Závěry z analýzy kapacitiv	83
<i>Vliv času na dějový či stavový konstrual kapacitiv</i>	85
ZÁVĚR	87
4. ASPEKTUÁLNÍ PARADOX [T + MPF]	89
KOLOKACE A ASPEKTUÁLNÍ PARADOX	89
HYPOTÉZA	90
<i>Motivace hypotézy</i>	90
<i>Formulace hypotézy</i>	92
POSTUP ANALÝZY	95
ANALÝZA KOLOKACÍ S FREKVENCÍ N VERBÁLNÍHO LEMMATU [N = 1511 VÝSKYTŮ AŽ 8]	98
ANALÝZA KOLOKACÍ S FREKVENCÍ N VERBÁLNÍHO LEMMATU [N = 7 VÝSKYTŮ AŽ 4]	125
ANALÝZA KOLOKACÍ S VERBÁLNÍMI LEMMATY V SYN V7 OZNAČKOVANÝMI JAKO BIASPEKTUÁLNÍ	128
<i>Shrnutí</i>	132
ZÁVĚR	132

5. VÝSLEDKY ANALÝZY [T + MPF]	134
ČAS UDÁLOSTI	134
VIDOVÁ OPOZICE VE STAVOVÝCH VÝZNAMECH	135
MODALITA SCHOPNOSTI A MOŽNOSTI V UDÁLOSTI T + MPF	136
<i>Shrnutí</i>	141
VERBA SENTIENDI A COGITANDI V KOLOKACI T+ MPF	142
Časová platnost MPF uvidět, uslyšet a ucítit v kolokaci t + MPF	144
<i>Shrnutí</i>	145
<i>Vidět a vědět</i>	146
<i>Koncepty vidění a vědění ve sledované kolokaci t + MPF</i>	146
<i>Foregrounding a backgrounding</i>	147
<i>Vyjadřování schopnosti a možnosti u verb sentiendi a cogitandi</i>	148
VÝSLEDKY ANALÝZY T + MPF: SÉMANTICKÉM SKUPINY	149
1. <i>Schopnost</i>	150
1A) MPF tzv. kapacitiva	150
1B) MPF s lexikálním významem schopnosti.	150
1C) MPF užitá ve významu schopnosti podat výkon	152
2. <i>Možnost</i>	152
2A) MPF s lexikálním významem možnosti.	152
2B) MPF užitá ve významu možnosti	153
3. <i>MPF užitá ve významu existence</i>	153
4. <i>MPF užitá ve významu vlastnosti/kvalifikátoru</i>	153
5. <i>MPF – aktant určuje kvantum</i>	153
6. <i>MPF užitá ve významu záliby proživatele</i>	153
7. <i>MPF užitá ve významu trvání</i>	154
8. <i>MPF užitá ve významu transakce a jejích složek</i>	154
9. <i>MPF užitá významu smyslového vnímání a/nebo kognitivní činnosti</i>	154
10. <i>MPF kognitivní činnosti významu schopnosti: tematizace konatele</i>	154
11. <i>MPF užitá ve významu reakce na podnět a verba dicendi</i>	155
ZÁVĚR	156
6. VIDOVÁ HOMONYMIE A POLYSÉMIE	158
HOMONYMIE, POLYSÉMIE A VID	159
<i>Perfektivita/dokonavost (pf.) vs. imperfektivita/nedokonavost (impf.)</i>	159
ROZBOR MATERIÁLU A JEHO PREZENTACE	160
<i>Prezentace materiálu</i>	161
VIDOVÁ HOMONYMIE	163
1 A) Slovesa, jež v některých svých tvarech či subparadigmatech vykazují homonymii, mají <i>různé</i> infinitivy.	163
1 B) Slovesa, jež v některých svých tvarech či subparadigmatech vykazují homonymii, mají <i>stejně</i> infinitivy, ...	164
C) Některá slovesa pohybu, u nichž má prefix <i>po-</i> (nejméně) dvojí funkci a význam	166
D) Homonymní uzly od infinitivů se základy <i>-vážet / -vážit / -vázat</i>	169
VIDOVÁ POLYSÉMIE	172
2 A) Polysémie tvarů od infinitivů se základy <i>-padat a -sedat</i> s různými prefixy.	172
2 B) Polysémie tvarů od infinitivů se základy <i>-létat</i> s různými prefixy.	180
2 C) Další slovesa, u nichž jeden infinitiv pod sebou sdružuje jak význam perfektivní, tak imperf. ...	183
2 D) Slovesa s převažujícími perfektivními významy, od nichž se oddělil zřetelně imperfekt. význam	185
ZÁVĚR	191

7. ZÁVĚRY	194
LITERATURA	200

Úvod

Stalo se již dobrým zvykem v souvislosti s výukou češtiny u jinojazyčných mluvčích připomínat, že nejobtížnějším jevem zejména pro neslovanské studenty češtiny jako cizího jazyka je slovesný vid. Během své dlouholeté pedagogické praxe jsem se pokoušela implementovat do výuky poznatky z popisů této gramatické kategorie tak, jak je prezentují české mluvnice i např. renomovaná monografie F. Kopečného. Stále více však nabývám přesvědčení, že zmíněným popisům něco podstatného chybí. Studenti se potřebují naučit, jak se vid používá jako komunikační prostředek. V té souvislosti se ukazuje, že sama slovesná forma k vyjádření vidového významu nestačí. Představa, že vid je spojen s morfologickým utvářením slovesa jednoznačně, není přiměřená. Vidové hodnoty, které dané sloveso nabývá, závisí i na způsobu užití slovesa. Z toho vyplývá, že pro identifikaci vidové hodnoty výrazu nestačí vycházet jen z morfologického ustrojení jeho slovesného predikátu. To motivovalo zaměření předkládané práce.

Předkládaná práce se zakládá na studiu korpusového materiálu. Pracovala jsem metodou corpus-based, tzn. že všechny své introspektivně budované hypotézy jsem ověřovala na dostupných korpusech v současné době největších, především na SYN v7, dále Oral v1 a Araneum Bohemicum III Maximum.

Práci člením do šesti kapitol. V první kapitole je prezentována mluvnická kategorie vidu v češtině, jak ho popsali přední badatelé, a zároveň se naznačují problémy morfologického přístupu k vidu, kterého jsou tito badatelé zastánci. Druhá kapitola uvádí základní pojmy, se kterými dále pracujeme: komunikovaná událost, konstrual, děj a stav a bližší charakteristika stavovosti ve vztahu ke gramatickému času, aktuálnosti a modalitě, především modalitě schopnosti a možnosti. Třetí kapitola se věnuje tzv. kapacitivům ve světle korpusové analýzy vlivu času na dějový či stavový konstrual kapacitiv. Čtvrtá kapitola

představuje tzv. aspektuální paradox a zakládá se na korpusových datech. Přitom se zaměřuje na stavové významy morfologických perfektiv a na „součinnost“ morfologického ustrojení slovesa, vidu a modality při vzniku vidového významu. Pátá kapitola představuje výsledky analýzy aspektuálního paradoxu. Šestá kapitola se věnuje vidové homonymii a polysémii v češtině. Závěr práce shrnuje poznatky, ke kterým jsem dospěla: Při analýze korpusových dat se ukázalo, že vid je úzce spojen s kategorií času a modality a že východiskem, odkud je třeba na vid pohlížet, je význam události vidovým predikátem ztvárněné, nikoliv jen morfologické utváření slovesa.

Vid v tradici

Vid dotykem historie

Ve svých úvodních úvahách budeme vycházet z kritického hodnocení některých pasáží práce Antonína Dostála *Studie o vidovém systému v staroslověnině* (Dostál 1954). Je to z toho důvodu, že se jedná o velice soustavné pojednání o vidu, a to i z hlediska vývoje vidové problematiky v lingvistice. V dalším kroku se pak obrátíme k dalším, zejména českým lingvistům, resp. lingvistům bohemistům, kteří se videm přínosně zabývali. Vždy tak budeme činit kriticky, tj. s upozorněními na případnou problematičnost některých tradičních vymezení. Postupně se takto odhalí východiska našeho chápání vidové problematiky, kterým se budeme věnovat v dalších kapitolách.

Vid podle Dostála

Termín slovesný vid

Výraz vid je podle Dostála (1954, s. 38) převzatý z ruštiny od F. L. Čelakovského (*Čtení o srovnávací mluvnici slovanské na universitě pražské*, vydal P. J. Šafařík, Praha 1853). Do širšího užívání se však v české terminologii v pravém slova smyslu dostal až ve 20. století. Užívá ho Trávníček (1923) a s ním další badatelé. V německy psaných mluvnicích se vžil termín Aktionsart, který v sobě nejprve zahrnoval jak základní rozdíl vidový – perfektivní – imperfektivní, tak také různé sémantické příznaky vyjadřované prostřednictvím prefixů a sufixů, pro které dodnes v češtině existuje výraz *způsoby slovesného děje*. Dnes se obě složky, perfektivnost a imperfektivnost na jedné straně a Aktionsart neboli způsoby slovesného děje na straně druhé, od sebe oddělují, jakkoli je to v konkrétních případech nesnadné a metodologicky zpochybnitelné.

Definice vidu: problémy

Definovat slovesný vid je úloha nelehká, není proto divu, že se „přímé“ definici někteří autoři vyhýbají. Dostál (1954, s. 10n) tak uvádí jednotlivé charakteristiky, výčet vlastností, které bývají s videm spojovány. Konkrétně mluví o: durativnosti/trvání, ukončenosti, bodovosti, rezultativnosti, ohraničenosti a celistvosti.

Imperfektivita jako trvání, durativnost slovesného děje

S identifikací imperfektivnosti s durativností Dostál nesouhlasí (Dostál, s. 11n). Perfektivnost jako opak imperfektivnosti by podle něj implikovala „nulové“ trvání slovesného děje, *čímž je [však] vlastně zasažena sama podstata děje* (ibid.). K tomu, abychom (s Dostálem) odmítli tvrzení, že by imperfektivnost spočívala v durativnosti, resp. perfektivnost s „netrváním“, nás vedou případy následujícího typu:

[1] *Ráno si déle pospím, pak si uvařím oběd*

[2] *Byl lesníkem a celý život prožil na vesnici*

U příkladu [1] se můžeme ptát: „Jak dlouho si pospím? A odpovědět: „Dlouho/Déle“. U příkladu [2] je možná otázka „Jak dlouhý úsek života prožil na vesnici?“. Predikáty *pospat si* nebo *prožít* mají morfologické znaky perfektiv, avšak nejméně dva argumenty ukazují na to, že obě vyjadřují trvání: je to jednak jejich slučitelnost s otázkou po délce trvání děje (*Jak dlouho?*), a jednak kolokace s adverbialními výrazy *dlouho*, resp. *celý život*, tj. délka trvání vzhledem k délce lidského života maximální.

Perfektivnost jako ukončenost děje

Další možností, kterou Dostál uvádí, je vyjít od dokonavosti (ne tedy od nedokonavosti, jak tomu bylo v předchozím případě) a definovat ji pojmem *ukončenosti* (ibid., s. 12). Dostál upozorňuje na to, že v pojmu „ukončenost“ se projevuje pouze konečná fáze děje a není nijak obtížné najít příklady výpovědí s morfologicky perfektivními predikáty, u nichž význam ukončenosti není:

[3] *Auto se rozjelo.*

[4] *Natrhl si sval na noze.*

Příklady výpovědí [3] a [4] zřejmě totiž znamenají pevně stanovený začátek děje: *auto jede*, *sval je natržený*.

Ukončenost děje je považována za relevantní sémantický odstín perfektiva i současných aspektologických pracích. Například Bybee s perfektiem spojuje *completed action* (Bybee et al., 1994, 54) a Givón o perfektivu přímo mluví jako o kompletivu (*completive*, Givón 1984, 276)

Perfektivita jako bodovost děje

Dokonavost byla aspektology, jak na to upozorňuje Dostál (ibid., s. 13), také charakterizována *bodovostí* slovesného děje. Z hlediska časového rozpětí se dokonavost pojímá jako moment, okamžik. Ovšem momentálnost je ve skutečnosti vlastní jen úzké skupině perfektiv, která se takto vymezují. Slovesa *bodnout, zakopnout, ...* jsou bodové a perfektivní, nicméně *přečíst (knihu), vystoupat (na horu), ...* jsou perfektivní, ale ne bodové.

Perfektivnost jako rezultativnost

Dokonavost bývá definována také jako *rezultativnost* děje, *dosažení cíle děje, děj má výsledek* (ibid., s. 14). Je nesporné, že perfektiva, která přispívají k takovému významu výpovědi, v níž v centru sdělení je výsledek činnosti, skutečně existují. Mluvicemi a učebnicemi češtiny jako cizího jazyka bývají často užívána jako příklady pro ilustraci slovesné kategorie vidu jako takové, v tomto smyslu bychom mohli považovat za prototyp kategorie vidu (nejčastěji *psal – napsal*). Pro ilustraci uveďme příklad predikátu *postavil*, který má svou vidovou opozici v infinitivu *stavět*. Rezultativnost, ukončení děje je zřetelně patrné v této testovací výpovědi:

[5] *Tak dlouho ten dům stavěl, až ho postavil.*

Význam predikátu *postavil* v této výpovědi skutečně lze postihnout výrazem *rezultát*: jde o výsledek postupně narůstajícího děje spějícího ke svému „vrcholu“.

Avšak perfektivnost jako rezultativnost se nedá vztáhnout na všechna morfologická perfektiva. Existují sémantické skupiny perfektiv, u nichž vidový význam výpovědi vyjadřuje něco jiného než rezultativní ukončení:

[6] *Sára jim nadšeně zamávala a zvolala: „Jsou nádherní!“ Vtom se zamyslela a posmutněle vzdychla.*

Slovesa *zamávat, zvolat* a *vzdychnout* jsou morfologická perfektiva, přesto nelze tvrdit, že vyjadřují *rezultát/výsledek* děje a jsou v tomto smyslu *rezultativy*. Můžeme si to ukázat na příkladu těchto vět:

[7] **Tak dlouho mávala, až zamávala.*

[8] **Tak dlouho volala, až zvolala.*

[9] **Tak dlouho se zamýšlela, až se zamyslela.*

Ani jeden z uvedených predikátů (v příkladech podtrženy) dějový rezultat nevyjadřuje. Morfologická perfektiva [7] a [8] prostě vyjadřují omezení děje, jeho ohraničenost, nikoli výsledek jeho narůstání. Predikát *zamyslela se* v příkladu [9] je se zbytkem výpovědi sémanticky nekonzistentní z toho důvodu, že vyjadřuje uvedení sama sebe do stavu zamýšlení a ve smyslu fázování děje zachycuje (na rozdíl od *zamávala*, *zvolala* a *vzdychla*) jeho počátek, impuls, který zamýšlení zahajuje, nikoli jeho výsledek.

Perfektivnost jako ohraničenost

Dostáváme se tak k další specifikaci perfektivity, jíž je *ohraničenost* (ibid. s. 14). Jedná se i dnes o velmi populární vymezení perfektivity. O ohraničenosti mluví například Bybee (*temporal boundedness*, Bybee et al. 1994, 5, 83, 301), resp. Givón (*temporal boundary*, Givón 1984, 276). Ani tento výměr však není bez problémů, protože pro nedokonavá slovesa by tento výměr znamenal opak, tedy neohraničenost děje. Nelze však neuznat, že v některých užitích nedokonavých sloves v préteritu se význam ohraničenosti zcela nevytrácí, zcela nechybí.

[10] *Tu knihu znám, už jsem ji přece četl.*

Ve výpovědi [10] mluvčí implikuje, že se seznámil s celým obsahem knihy, od začátku do konce, nikoli jen s nějakým fragmentem. Predikát *četl* ve své préteritní podobě vyjadřuje rezultat děje. A pokud by někdo s označením *rezultát* nesouhlasil, pak nelze nepřipustit, že imperfektivum zde svým minulým časem vyjadřuje ohraničenost.

Dokonavost jako komplexivnost, celistvost

Za nejpřínosnější považuje Dostál definici dokonavosti jako komplexivnosti, celistvosti a soustředění děje (ibid., s. 15). Na tomto základě definuje Dostál dokonavost jako *celkový, ucelený pohled mluvčího na vnější událost* (ibid.) a nedokonavost pak opakem dokonavosti jako nepřítomnost celistvosti, ucelenosti (ibid.).¹ Pro Dostála je tak pro dokonavý vid charakteristická celistvost, ucelenost děje a pro vid nedokonavý pak nepřítomnost toho

¹ Tento svůj názor Dostál podporuje i názorem Saussurovým, podle kterého *...perfektivum reprezentuje děj v jeho celistvosti, jako bod a vně jakéhokoliv vývoje; imperfektivum děj ukazuje v jeho průběhu a v linii časové*, Saussure 1996, s. 144. Dostál ale odmítá Saussurovo přirovnání perfektiva k bodu (*comme un point*) (Dostál 1954, s. 15).

příznaku.² V případě nedokonavých sloves je to, *jako bychom stáli přímo uprostřed ... skutečných dějů, takže celkový pohled není možný, a proto není možné užití perfektiva, zatímco dokonavá slovesa vyjadřují celkový pohled na vnější událost nebo představu, hodnocenou souborně* (ibid.)

Na tomto místě můžeme namítnout, že ani výraz *souvislost* a *celistvost* nemusí ve snaze zahrnout celou množinu všech případů, které morfologická perfektiva pokrývají, ji nutně plně obsáhnout. Výraz *celistvost* podle SSJČ znamená *tvořící úplný, souvislý, neporušený celek*. Taková charakteristika se příliš nehodí pro distributiva, slovesa podílná.

[11] *[Účastníci pochodu] Byli unaveni ... mokrý oděv se jim lepil na kůži, sandály postupně poztráceli v bahně.*

Poztrácení několika kusů obuvi má průběh, zahrnuje v sobě jednotlivé ztráty, které se děly postupně, s časovými intervaly (nespecifikovaně dlouhými) mezi nimi. Došlo tedy ke ztrátě jednoho, po něm dalšího, pak dalšího a tak dále, až byly všechny sandály poztráceny. Takový průběh děje s významem nedělitelné celistvosti a souvislosti příliš nekoresponduje.

Termíny *(ne)trvání, ukončenost, bodovost, rezultativnost, ohraničenost* a *celistvost* se všechny s výjimkou prvního týkají významu perfektivity. *Ukončenost, bodovost, rezultativnost, ohraničenost* a *celistvost* se perfektivity týkají, ovšem jak jsme si ukázali na jednotlivých příkladech, není možné pod jednu z nich zahrnout beze zbytku všechna perfektiva. Dostálova rekapitulace těchto vlastností nám umožňuje uvědomit si jejich různorodost. Zároveň v nás vzbuzuje **skepsi, že problematika aspektuálního vyznění výpovědi, její interpretace z hlediska aspektu by mohla být uchopena jako problém prostého připsání jednoho sémantického rysu jejímu predikátu.**

Na Dostálově přístupu je navíc nutno ocenit, že v jeho úvahách o vidu se počítá se *subjektivním postojem mluvčího*. Na jedné straně jsou pro Dostála morfologické prostředky jazyka s potenciálem vyjadřovat určitý obsah, na druhé straně je tu *postoj mluvčího*, který jejich platnost nějakým způsobem chápe, interpretuje a používá. Dostál tuto skutečnost zohledňuje a počítá se **subjektivním** pojetím události, což ve své definici vidu vyjadřuje takto: *Slovesný vid je schopnost slovesa vyjádřit postoj mluvčího ke skutečné události, k ději (nebo*

² Dostál se zde výslovně hlásí k tradici PLKu, konkrétně k jeho teorii příznakovosti. Jmenovitě odkazuje na Jakobsona 1932. Opozice perfektivnost – imperfektivnost by tak měla být opozicí příznakového a nepříznakového členu – v citovaném textu Jakobson mluví o morfologických korelacích –, nicméně Dostálův vzorec $ND = non-D$ (ND stojí za „nedokonavý“ a D za „dokonavý“), který by bylo možné i chápat jako protiklad ne-celistvosti vs. celistvosti, by tomu neodpovídal. Nepříznakový člen morfologické korelace není nositelem opačné vlastnosti, než má člen příznakový, nepříznakový člen korelace není v tomto smyslu negací svého příznakového protějšku, ale jen jeho absencí, jak je patrné již z prvních dvou stran Jakobsonova textu (Jakobson 1932, 1n).

k představě oné události), chápané jako celek nebo opačně (Dostál 1954, s. 18). Za touto definicí je Dostálova představa, že na jedné straně je *vnější* realita, na druhé skutečný nebo možný jazykový projev. Cesta mezi těmito póly probíhá pak ve dvou krocích: vnější děj/reality nejprve svými smysly zpracováváme a následně pak jazykově vyjadřujeme (ibid., s. 7n).

Skutečnosti, že sdělení dává výsledný význam až komunikant, který s jazykovými prostředky s ohledem na svůj vyjadřovací záměr nějakým způsobem nakládá, a že táž skutečnost s ohledem na její temporálně-aspektuální charakteristiku se dá vyjádřit několikerým způsobem, si všiml už Mathesius: slovesný vid vykládá jako *způsob, kterým mluvčí pojímá vyjadřovaný děj vzhledem k jeho průběhu*. (Mathesius 1962, s. 68).³

Subjektivnost vidu v uvedeném slova smyslu je myšlenka velmi moderní. Z hlediska sociologie lingvistiky je to dáno i tím, že podobná myšlenka se objevuje i v hojně citované autoritativní Comrieho práci o vidu *Aspect* (Comrie 1976). Slovesným videm se tam rozumí *různé způsoby nazírání vnitřního temporálního uspořádání/ztvárnění situace* (Comrie 1976, s. 3)⁴.

Spočívá-li vid ve *způsobu, kterým mluvčí pojímá vyjadřovaný děj* (Mathesius), resp. ve *způsobu nazírání temporálního uspořádání/ztvárnění situace* (Comrie), nabízí se, že tato *pojímání*, resp. *nazírání* se mohou u jednotlivých subjektů (komunikantů) lišit, tj. jedna a tatáž událost může být z hlediska aspektuality uchopena/chápana různě. Tím se vid zásadně liší například od slovesné osoby: mluvčí si nemůže slovesnou osobu jen tak vybrat, nahlížet ji jinak, osoba je rozhodnuta rolí komunikanta v komunikaci a je v komunikátu jednoznačně signalizována (v češtině slovesnými koncovkami, případně zájmennými výrazy). Otázkou je, zda a jak se „interpretační“ volnost vidu projevuje na výpovědi jako celku, čím je/může být mluvčím zamýšlené *pojímání/nazírání* komunikované situace posluchači (zúčastněným komunikantům) signalizováno: na slovese nebo i mimo něj a jakými dalšími kategoriálními určeními slovesa (čas, modalita). Je zřejmé, že tyto možnosti, resp. otázky se v případě slovesné osoby nenabízejí a že tak možnost spojitosti mezi kategoriemi vidu a osoby je malá.

³ Práce vyšla až po mnoha letech po autorově smrti péčí Josefa Vachka (Vilém Mathesius zemřel v roce 1945), a to na základě strojopisných materiálů, které Mathesius diktoval svému vědeckému tajemníkovi dr. Karlu Haisovi. Práce byla Vachkem připravena k vydání v roce 1949, nicméně vyšla až po dalších 11 letech po přepracování poznámkového materiálu, které bylo nutné vzhledem k posunům lingvistického myšlení s plynoucím časem (Vachek 1961, str. 249n).

⁴ Pro tuto a další citace: pokud není uvedeno jinak, původní anglické citace přeložila ISK

Vid a další badatelé

František Trávníček

F. Trávníček provedl první velký pokus o soustavný popis systému českých sloves podle vidu v moderní češtině (1923). Jeho studie je pozoruhodná už jen vzhledem k rozsahu materiálu, který Trávníček zpracoval: autor excerpoval české písemné památky od 14. století až do počátku XX. století. (*Hus, Jakoubek ze Stříbra, Chelčický, Veleslavín... Puchmajer, Dobrovský, Jungmann, Němcová, Neruda, Jirásek, Vrchlický, Zeyer, Svobodová aj.*). Do svého výběru zařadil ve značném rozsahu odbornou literaturu z druhé poloviny XIX. století věnovanou jednotlivým nářečím celé oblasti Čech a Moravy.

Rozdělení sloves podle *kvantity dějové a dokonavosti* (ibid., s.3):

A. Slovesa nedokonavá

- I. S průběhem nepřetržitým = slovesa trvací: *lezu, nesu*.
- II. S přerývaným průběhem děje (s dějem násobeným)
 - 1) Slovesa opětovací
 - a) ze sloves jednodobých: *házím, skáči, chápu*;
 - b) ze sloves trvacích: *nosím, vozím*;
 - 2) Slovesa opakovací
 - a) ze sloves jednodobých: *sekávám, házívám*;
 - b) ze sloves trvacích: *nosívám, vozívám*.

B. Slovesa dokonavá

- I. Jednodobá, okamžitá: *hodím, skočím*
- II. Složená
 - 1) z trvacích: *vylezu, zanesu*
 - 2) z opětovacích: *vyházím, vynosím, vysekám*
 - 3) z opakovacích: *porozdávám, pozalívám*

Trávníčkova představa systému staví na předpokládané existenci kompletní vidové stupnice např. *lehnu* (jednodobé sloveso): *ležím* (trvací): *léhám* (opětovací): *léhávám, léhávávám* (opakovací) (1923, s. 9), podle této stupnice se různé skupiny sloves liší. Naplnění této vidové stupnice vidí autor jako ideální stav. Zároveň však přiznává/ je si vědom, že tato stupnice většinou není úplná:

- chybí jednodobé sloveso (např. *beru, -bírám, -brávám* – sloveso *vezmu* Trávníček neuvažuje)

- podle autora slovesa typu *bodnouti: bodati (: bodávati)* podle autora nemají neodvozená slovesa nedokonavá (s. 8): tato formulace není zcela srozumitelná
- některá slovesa nemají opakovací význam iterativní (*hubit, hynout, křtít* apod.)
- některá slovesa mají jen frekventativa (slovesa opakovací), nikoli iterativa (slovesa opětovací): *dáti: dávati, dělati: dělávati*
- některá slovesa nemají nedokonavé tvary (*báti se, bydleti, příti se oč* ap.), eventuální předpona totiž přidává významový odstín
- některá slovesa mají jen tvar dokonavý (*dovésti – dovedu napsati, nadchnouti, nařknouti*) a tato předpona dává slovesům zvláštní významový odstín.

Důvod, proč se vidová stupnice, kterou autor v úvodní kapitole načrtl, nenaplnuje, spatřuje Trávníček v historickém vývoji: během vývoje dochází ke ztrátě jednotlivých stupňů (ibid., s. 9).

Ve srovnání s pozdějšími pracemi Dostála (1954), Kopečného (1962) a dalších Trávníčkův popis vidu nestojí na vidovém protikladu perfektivní – imperfektivní jako základu sémantiky vidu a patrně i proto malou pozornost věnuje vidovým párům. Vidový systém sloves organizuje podle slovesných tříd I. až VI., uvnitř každé třídy rozlišuje mezi slovesy nesloženými (tj. bez prefixu) a složenými (s prefixem), ovšem prefigovaná slovesa v jeho systému netvoří vidový protiklad k neprefigovaným slovesům.

Celkově lze konstatovat, že jak terminologicky, tak co do tvorby vlastního vidového systému sloves a řazení do skupin obsahuje práce celou řadu nevyjasněných otázek. Jak již bylo naznačeno, značnou pozornost věnuje autor otázce, zda sloveso vyjadřuje frekvenci děje, jeho opakování či opětování, avšak princip a kritéria, podle kterých tyto významy odlišuje, zůstávají poněkud nejasná. Termín iterativum používá autor někdy synonymně s termínem distributivum (ibid., s. 295). Význam distributivnosti spatřuje např. i ve výpovědi *všichni hosté už přišli* oproti podle autora nedistributivnímu *přišel k nám host* (ibid., s. 301). Je zřejmé, co tím autor míní, ovšem pak by se význam distributiva rozšířil do takové míry, že by ztratil opodstatnění. Takových a podobných interpretačních nesrovnalostí je v knize dost. Na druhou stranu je třeba u Trávníčka vyzdvihnout jeho způsob práce s materiálem

- Vidovou charakteristiku slovesa určuje z jeho užití a toto užití ve výpovědích nebo jejich částech vždy dokládá mnoha příklady: z některých je vidový význam zřejmý na první pohled, z jiných méně, avšak již rozsah materiálu, který autor excerpoval, je úctyhodný.
- Autor si je vědom důležitosti užití slovesa v kontextu a správně předpokládá, že kontext je pro určení vidového významu slovesa zásadní.
- Autor se však bohužel nepokouší systematicky shrnout pravidla, která při určování vidové charakteristiky aplikuje.

Navíc Trávníčkova studie obsahuje celou řadu cenných pozorování:

- u řady sloves autor poukazuje na změnu vidového významu během vývoje jazyka (sloveso *zdáti se* bylo původně perfektivní (s. 241)
- u deverbativních adjektiv typu *pečený chléb, smažená ryba* si všímá skutečnosti, že zdrojem adjektiva je sloveso imperfektivní a že po deverbativních adjektivech odvozených od imperfektiv saháme tehdy, pokud chceme zdůraznit způsob přípravy (s. 215) a kvalitu děje
- upozorňuje také na užití vidu ve větách typu *Kdo pak to psal?: Pozoruj-li, že dvěře nejsou dobře zavřeny, ptám se: kdo pak to zavíral? Chci-li, aby zůstalo otevřeno, ale vidím-li, že je přece zavřeno, táži se: kdo pak to zase zavřel?* (s. 316), které se pak staly jádrem slavného Mathesiova pojednání *O konkurenci vidů v českém vyjadřování slovesném* (Mathesius 1947, s. 195n)
- Trávníček upozorňuje na kolokaci slovesa *počítí/začítí* pouze s nedokonavým infinitivem (s. 318)
- a upozorňuje na jiného autora (Malovaný: *Skladba nářečí císařovského*) a po něm dobře vystihuje rozdíl mezi užitím záporného imperativu od imperfektiv typu *nestrkej tam ruku* (tj. zákaz) a perfektiv typu *nestrč tam ruku*, tj. vyjádření prosby, rady (s. 322)
- často ovšem autor pouze uvádí příklad určitého typu bez pokusu o jasnou interpretaci, proč si myslí, že to tak je: např. v komentáři k použití vidu ve větě *Pozdravuj všechny*, nikoli *pozdrav*, se autor spokojuje jen se zdůvodněním: *někdy nelze dobře užívatí slovesa dokonavého*. (s. 316).

Ferdinand Stiebitz

Byl klasický filolog, nebyl bohemista, primárně ani jazykovědec. Ve své studii (1928) srovnával slovanský vid s řeckým. Vyšel ze starších prací švédských a německých badatelů. Podle nich rozlišuje:

- A. objektivní vlastnost děje, způsob děje (Aktionsart)
 - I. iterativnost (opětování)
 - II. trvání
 - 1) děje trvací, durativní – *žít*
 - 2) děje omezené, momentánní – *umřít*
 - a) jednodobé – *hodit*
 - b) terminativní: a. nástupné – *ožít*
 - b. končící – *přemluvit*

B. její subjektivní stylizace (vid v užším smyslu slova)

I. děj ve vývoji (*obsahový, kuzivní*)

II. hotový fakt (*souborný, komplexivní*)

Bohumil Trnka

B. Trnka (1928, s. 195n) ve svém úsporném článku o vidu učinil pokus zahrnout i vliv sémantického obsahu slovesa na jeho vid. Vyšel z kritiky Stiebitzova pojetí. Trnka již dříve srovnával jazyky germánské a slovanské jako celek a došel k závěru, že v obou je možno vyjádřit různé fáze téhož základního děje, a to jako začátek, postup nebo zakončení:

- I. Inchoativa (vyjadřují začátek děje) – *blednout, zčernat, zčernávat, vzlétnout*
Kontinuativa (vyjadřují děj bez označení jeho vzniku nebo konce) – *vést, žít*
Terminativa (označují děj v poslední fázi) – *prožít, doletět, přicházet, přijít*
- II. Fáze děje pak kombinuje s videm, čímž dospívá k 6 vidům:
 - a) Inchoativní dokonavé / nedokonavé
 - b) Kontinuativní dokonavé / nedokonavé, přičemž dokonavé kontinuativum není ve slovanských jazycích pravidelně zastoupeno
 - c) Terminativní dokonavé / nedokonavé
- III. Dalším kritériem je kolikost (číselnost)
 - a) Jednodobý děj (*běžel, šel, vedl, přivedl, vznikl, vznikal, vyšel, vycházel*)
 - b) Iterativní (opakuje se)

Iterované děje mohou být inchoativní, kontinuativní nebo terminativní, ať už dokonavé, nebo nedokonavé)

 1. Pravidelně (*vozil, běhal, chodil, nosil*)
 2. Méně pravidelně s významem charakterizujícím (*chodíval, běhával, nosíval, přinášíval, vznikával*)
- IV. Dějová partitivnost (*popojít, pootevřít, povařit; brát – ubrat, smát se – usmát se, usmívat se*)⁵.

František Kopečný

F. Kopečný ve své monografii o slovesném vidu (1962) rozlišuje:

A) „kvantitativní rysy slovesného obsahu“

1. Slovesa dokonavá – nedokonavá

⁵ Na Trnkovo dělení navázali Sgall, Panevová, Hajičová et al. ve svém generativistickém popisu jazyka. K tomu Panevová (1971).

2. Mimovidový protiklad, který je historicky starší: determinovaná – indeterminovaná
3. Nedokonavá aktuální – neaktuální násobená (průběh činnosti v okamžiku výpovědi (*dělám*) – proti tomu (*dělávám, chodívám*)

B) „kvalitativní rysy“ – mají slovníkovou povahu

Násobenost – kříží se s dokonavostí / nedokonavostí (*vynosit – nosit – nosívat*)
(distributiva, indeterminované slovesa, neaktuální násobená/iterativa)

Okamžitost a durativnost

Dějová míra (*nadělat se x usmát se*)

C) „bez vztahu k vidu“: fázovost – inchoativa, kontinuativa a terminativa⁶

Ivan Poldauf

I. Poldauf vedl průběžnou diskusi s F. Kopečným v období let 1943–1964. Byl anglista, lexikograf, o čemž svědčí jeho velká zkušenost práce s konkrétním materiálem. V tom smyslu se v jeho přístupu kombinuje pohled sémaziologický s onomaziologickým, což se projevuje v jeho komentářích ke Kopečného klasifikaci. Poldaufovy názory zejména na aktuálnost a vid tzv. kapacitiv uvádím v kapitolách těmto tématům věnovaným.

Jarmila Panevová et al.

Monografie autorského kolektivu pod vedením J. Panevové (1971) je první studií svého druhu u nás, která uvažuje o součinnosti kategorií slovesného vidu, času a modality. Pro generativní popis jazyka autoři považují za relevantní rozlišovat na rovině morfématické *dokonavost* a *nedokonavost*, pro význam volí termín *komplexnost* a *průběhovost*. Třetí význam nazývají *rezultativnost*, je to význam, který bývá nejmórazněji v češtině vyjádřen kategorií výsledného stavu. Kategorii *Asp* autoři chápou jako kombinaci čtyř jednotek: dokonavost, nedokonavost, frekventativnost a výsledný stav (s. 35).

Francois Esvan

F. Esvan (2007) statisticky zpracoval 100milionový korpus SYN 2000, resp. slovesné tvary v něm obsažené z hlediska vidové morfologie.

Práci člení do následujících kapitol:

⁶ Toto je jen velmi stručná charakteristika Kopečného klasifikace. Jelikož moje práce v mnoha ohledech reaguje na řadu Kopečného závěrů, budu se k jednotlivým jeho dílčím poznatkům vyjadřovat průběžně.

1. Představení slovesného materiálu a jeho frekvenční popis, tzn. rozdělení sloves podle morfologie (simplicia, prefigovaná slovesa, sekundární imperfektiva, iterativa), dále rozdělení podle vidu: (perfektivní, imperfektivní, obouvidá), do statistik zařadil i rozložení podle stylistické povahy textů a dále podle rozložení sloves ve slovníku SSČ a SSJČ.

2. V kapitole věnované prefixaci přináší statistické údaje o prefixech vidových i nevidových, o vícenásobné prefixaci, ale rovněž o základových slovesech.

3. Kapitola věnovaná sufixaci podává informaci o způsobech sekundární imperfektivizace. Slovesa jsou rozdělena podle a) koncovky derivátů b) rozložení podle třídy výchozího slovesa c) produktivnosti d) morfonologické alternace e) variantnosti sekundárních imperfektiv f) homonymie

4. Kapitola se věnuje iterativní sufixaci

V kapitole 1.5 nazvané *Morfonologické alternace* jsou seznamy vidových dvojic seřazené podle prefigovaných perfektiv a podle způsobu alternace v kmeni, např. *dohádat (se)* 0 – *dohadovat (se)*, nebo *usmyslet (si)* 175 – *usmýšlet (si)* 0 Tyto dvojice mají ovšem jen hypotetickou povahu. Rovněž např. dvojice *vyslyšet – vyslychat* je sice morfologicky blízká, avšak co do rozsahu užití jsou oba lexémy samostatné⁷. Je tedy zřejmé, že morfologická příbuznost se nemusí rovnat příbuznosti sémantické, to však autor netvrdí, zaměřuje se na hledisko čistě morfologické.

Východiska z historie

Kritéria určování slovesného vidu

Dostál (1954, s. 44n) si stanovil nelehký (možná dokonce těžko splnitelný) úkol určit slovesný vid ve staroslověnských liturgických textech. Přináší přehled názorů na určení vidové charakteristiky slovesa také u dalších badatelů, kteří se zabývali podobným úkolem, tzn. určit vid staroslověnského slovesa. Zároveň upozorňuje, že ani mezi jednotlivými posuzovateli vidové charakteristiky staroslověnského slovesa není jednota, a uvádí konkrétní příklady. Avšak k tomu, aby chom platnost sémantických distinkcí výše uvedených do souvislosti s videm (jako definiční vlastnosti vidu) určili, nebo se o nich správně rozhodli, kritéria potřebujeme.

Kritérii určování slovesného vidu, jeho (im)perfektivity podle Dostála bývají:

1. Nejčastěji je vid sloves určován podle *způsobu tvoření vyjadřování futura*. Dokonavý prézens má význam futura a ačkoli podle autora není jisté, do jaké míry může užití

⁷ Podle údajů v SSJČ by alternace *vyslyšet – vyslychat* v příkladech významů 1 – 3 tam uvedených možná být měla: podle slovníku např. *vyslychati zprávy* nebo *vyslychati rozmluvy* je součástí úzu, s tím však dnes již asi nelze souhlasit.

prézentu ve futurálním významu prokázat perfektivní vid, přesto je to jedním z nejdůležitějších kritérií určení vidu.

2. Autor vzpomíná postup francouzského jazykovědce A. Meilleta, který vyšel z předpokladu existence iterativ k základním perfektivům, odtud vyvozoval, že *existence iterativa* (morfologického) je důkazem perfektivnosti slovesa.
3. Německý jazykovědec E. Boehme podle Dostála zase doporučoval kontrolovat vidové určení výkladem situace děje, sám Boehme se však do určování staroslověnského vidu nepouštěl. Dostál uvádí i názor dalšího německého badatele K. H. Meyera, který tvrdil, že určování vidu je často závislé na *subjektivním pochopení* sémantického obsahu slovesa a tím pádem vždy nesnadné.
4. Dokonavým slovesem nemůžeme odpovědět na otázku *Co děláš?* Podle Dostála tuto otázku používá už B. Kopitar ve své *Gramatice slovanských jazyků* (1808), po něm to opakují Miklosich, Koschmieder a další badatelé. Sama otázka *Co děláš?* je vhodná pro odlišení morfologického imperfektiva v přítenciu. Nestačí však už na to, abychom díky ní mohli odlišit přítenciu aktuální, slovy Mathesiovými děj probíhající před našima očima, od přítenciu stavového (k tomu dále v pojednání o našem pojetí stavů): odpověď *Učím studenty* může mít stejně tak platnost aktuální jako stavovou. Kopečný tuto otázku zpřesňuje: *Co to děláš?* (1948, s. 152) nebo *Co to tu děláš?* (1948, s. 156) se může vztahovat jen k ději aktuálnímu.
5. K určení vidu v imperativu používá Dostál řečeno dnešní terminologií *kolokační test*, konkrétně otázky *Jednou? Najednou?* Ale poznamenává, že u iterativ toto kritérium spolehlivé není, protože se tímto způsobem můžeme zeptat jak na imperfektivní, tak na perfektivní imperativy. Příklad autor nedává.
6. V préteritu používá Dostál kolokační test pomocí otázky *Úplně? Zcela?*
7. Celkově autor shrnuje svou metodu určování vidové charakteristiky staroslověnského slovesa takto (s. 55): a) Odpovědi na otázky: *Učinil něco najednou rychle, náhle* (jako celek) nebo naopak používá adverbia *dlouho, trvale, pomalu*, b) futurální význam přítenciu c) interpretace dokladů a srovnání s řeckým textem. Kombinaci těchto kritérií považuje autor za dostatečnou k určení staroslověnského vidu v každém jednotlivém případě.

Dostál (1954, s. 48) nepopírá, že určení vidu je nejnamáhavější práce při celém zkoumání vidového systému staroslověnštiny a přiznává, že se nelze neopírat o řecké předlohy staroslověnských překladů. Pro staroslověnštinu se užívá srovnání s řečtinou tím způsobem, že formy řeckého aoristu znamenají dokonavost slovesa staroslověnského a naopak řecký kmen prezenční odpovídá nedokonavému slovesu ve staroslověnském překladu.

Samotný fakt, že Dostál připouští případy, kdy se nedokáže rozhodnout, jakou vidovou charakteristiku má zkoumanému staroslověnskému slovesu přiřknout, a že pomůcku pro nalezení odpovědi hledá ve zdrojovém jazyku překladů, slouží jako dobrý příklad situace, o které ještě budeme hovořit, a to ten, že **předpoklad zřetelného/vyhraněného vidového významu v každé jednotlivé výpovědi je příliš silný.**

Kopečný (1962, s. 11), který na rozdíl od Dostála ve své studii popisoval vid živého současného jazyka, považuje za nejspolehlivější kritérium vidu nesémantický, formální znak: *Nedokonavá slovesa nutno prostě definovat, má-li být definice přesná, jen gramaticky jakožto slovesa co do dokonavosti bezpříznaková, která mohou stát po slovesech fázových a po slovese budu (v opisném futuru).* Kopečného pojetí je striktně formální, k jiným sémantickým kritériím se staví značně skepticky. Například Šmilauerovu otázku *Jak dlouho?* nepovažuje za směrodatnou, protože *jí lze užít u některých nedějových perfektiv: Jak dlouho to vydrží?* (s. 10). Stejně skepticky se staví i k Dostálovu *náhle, pojednou*, protože *nemůžeme říci náhle to vydrželo* (s. 10)⁸. Podobně *tvar viděl ve větě „tu najednou viděl, že se mezi stromy cosi mihlo“ je zrovna tak faktový, jako by tu byl tvar uviděl*⁹. *Tím je do jisté míry znehodnocován vhodný jinak výměr sémantického základu dokonavosti.*“ (s. 10)

Sémantická stránka slovesa a jeho vid: Názory

Dostálem citovaní badatelé (1954 s. 32) se také vyslovují k důležitosti sémantického hlediska při určování vidu. Podle Dostála Týn¹⁰ zkoumá vid slovesa podle sémantické příbuznosti materiálu, který čerpá ze slovníku Jungmannova. Meillet uznává, že některé kořeny mají hodnotu perfektivní nebo imperfektivní (nebo obojetnou). Jinde uznává vliv sémantické stránky sloves na vid, takže např. u stsl. slovesa *čuti* je vid „nepříliš čistý“, což spočívá v tom, že slovesa vyjadřující cítění, smyslové vnímání (verba sentiendi) jako *viděti, slyšeti* atd. mají obecně řečeno vidovou charakteristiku poněkud nejistou. Barblenet ukazuje, že sémanticky založené studium aspektů je důležitější, než se zdálo. Mazon při výkladu o ruských slovesech, u nichž je vidové kolísání, uvádí, že tato kolísavost je závislá jen na sémantickém obsahu, jenž je těmto slovesům propůjčován: když je obsah krátký a jediný, je vid dokonavý, je-li prodloužený a komplexní, je vid nedokonavý.

⁸ Vidová hodnota slovesa *vydržet* souvisí s jeho užitím v komunikační situaci. Jak ukázala naše analýza „aspektuálního paradoxu“ (viz. kapitola 4), má *vydržet* ve spojení s infinitivem modální význam. Modální slovesa sama o sobě vid nevyjadřují.

⁹ Ke slovesům *vidět – uvidět* srov. kapitolu 5, Verba vivendi

¹⁰ *Časoslovo české ve významu a bohatosti tvarů*. Praha, 1866

Sám Dostál uznává význam lexikální stránky vidů, ale „založit zkoumání vidů jen na lexikálních významech slovesa by bylo nesprávné, protože vidy nejsou jen otázkou lexika, nýbrž mluvnické.“ Autor rovněž zavrhuje postup od významů k formě a argumentuje analogií k pádům, pro pochopení jejich systému podle autora také nelze vycházet z rozboru lexikálních významů.

Způsob určování slovesného vidu

Běžně zavedený „školský“ postup určování vidové charakteristiky českého slovesa vychází z jeho formy, z jeho morfologického ustrojení. Postupuje se přitom takto:

- Hledají se dvojice sloves, která se mohou uplatnit ve výpovědi formulované stejně, a to tak, aby vynikla pouze jejich vidová odlišnost. Nejvhodnější je k takovému porovnání préteritum:

[12] *Petr psal (impf.) email. Petr napsal (pf.) email.*

[13] *Karla prodala (pf.) byt. Karla prodávala (impf.) byt.*

Pro tyto dvojice se vžil název vidové dvojice.

- Pozorováním slovesných forem se dospívá k závěru, že vidový rozdíl je morfologicky signalizován na základě morfologického ustrojení slovesa: verbálními sufiky a prefixy (další případy pro jednoduchost teď ponechme stranou).
- Slovesné sufiky, které se připojují ke slovesnému kmeni, slovesný tvar prodlužují a také ikonicky přidávají příznak délky trvání děje, imperfektivizují ho (*prodat – prodávat*). Zvláštní postavení zde má sufix *-nou*, který má obvykle opačnou funkci: přidává příznak perfektivnosti (*koukat – kouknout*), avšak neplatí to pro slovesa jako *tvrdnout*.
- Slovesnými prefixy. O těch se soudí, že mají samostatnou sémantickou funkci, která mění/modifikuje význam základového morfému a spoluvytváří význam nový (jelikož vzniká nový význam, mluvívá se o vidu jako o kategorii morfologicko-lexikální). Prefixy mají povětšinou (výjimkou bude nejspíš prefix *sou-*, *zá-*, *ná-*) také funkci perfektivizační, tzn. přidáním prefixu k základovému slovesu se mění jeho vid: *na-jíst*
- Na základě zvláštnosti formy se tedy uvažuje o odpovídajícím významu. Odtud se provede zobecnění tím způsobem, že jednotlivé případy výskytu daného slovesa na úrovni tvarů: *napišu, napišou, napsala, napsán, napiš* apod. se přiřazují k infinitivu jako reprezentantu všech těchto tvarů: *napsat*. Tímto způsobem se dochází k závěru, že sloveso *napsat* je dokonavé, perfektivní.

Popsaný postup má však následující důsledky:

- 1) Sloveso reprezentované svým perfektivním infinitivem (*napsat*) je ve všech svých výskytech *perfektivní*, což je signalizováno jeho perfektivní morfologickou formou.
- 2) Perfektivní slovesná forma se tak fakticky ztotožňuje s perfektivním slovesným významem:
Forma = význam.
- 3) Tato úvahová trajektorie pak pokračuje k závěru, že vidový význam slovesa je pouze a výhradně to, co určuje vidový význam výpovědi, jinak řečeno, že vidový význam/vidová interpretace výpovědi závisí pouze a výhradně na slovese, na jeho morfologickém ustrojení.
- 4) O vidu se uvažuje jako o samostatné slovesné kategorii, tedy odděleně od dalších „parametrů“ výpovědi, například odděleně od různých doplnění slovesa, resp. odděleně od dalších kategorií slovesa, mezi nimi i času a modality.

Shrnutí

Popsané chápání kategorie vidu se ukazuje jako nepřiměřené. Proto pro začátek budeme v dalších úvahách odlišovat morfologické ustrojení slovesa od vidového významu výpovědi. Budeme hovořit o ***morfologických perfektivách*** a ***morfologických imperfektivách*** a nebudeme je automaticky ztotožňovat s ***perfektivním***, resp. ***imperfektivním významem výpovědi / události***.

Problémy morfologického přístupu k vidu

Morfologie aspektu

Při posuzování aspektu jako slovesné kategorie se jako velice problematická oblast ukáže jeho morfologie. Zatímco slovesné kategorie osoby a čísla se vyjadřují morfologickými prostředky (konkrétně koncovkami) zřetelně, např. z koncovky *-áš* pozná každý okamžitě, že jde o druhou osobu singuláru, kategorie aspektu žádné jednoznačně dedikované morfologické prostředky nemá.

V české lingvistice převládá vžitá představa, že forma slovesa a jeho aspekt jsou vnitřně spjaty, a že tudíž každému slovesnému lexému reprezentovanému infinitivem např. ve slovnících je možné jednoznačně přiřadit vidový význam. Ukazuje se však, že vztah morfologické slovesné formy a jejího aspektuálního významu není tak přímočarý.

Pokusme se na problematiku vidové morfologie podívat očima jinojazyčného mluvčího, který si má aspekt jako slovesnou kategorii v češtině osvojit. Zásadním problémem pro každého (a především neslovanského) studenta češtiny je fakt, že poznat slovesný vid na základě slovesné formy je nemožné.

1. Především neexistují žádné jednoznačné morfologické vyjadřovací prostředky perfektivity. Například vezmeme-li prefixaci jako prostředek vyjadřování vidu (*číst – pře-číst*) snadno nahlédneme, že prefix vždy slovesný vid nemění. Vezmeme-li například dvojice *koupí – nakoupí; nalezne – vynalezne*, všechny příslušné infinitivy jsou perfektivní. Naopak, když vezmeme dvojice *náleží – přináleží, otevírá – pootevírá, užívá – používá*, jsou všechny příslušné infinitivy imperfektivní. Fakt, že sloveso je prefigované, nám tedy při určení vidu slovesa jednoznačně nepomůže.
2. Rovněž morfologické vyjadřovací prostředky imperfektivy jsou nespolehlivé. Všimněme si například tzv. sekundárních imperfektiv: *skoupit* (perfektivum) – *skupovat* (imperfektivum). Z tvaru výchozího perfektiva totiž nelze odvodit, jakým způsobem se bude jeho sekundární imperfektivum derivovat.

Esvan (Esvan 2007) identifikoval celkem 375 typů sufixace, tj. 375 typů vztahu „prefigované perfektivum -> sekundární (sufigované) imperfektivum“. Z tohoto počtu se přitom podle Esvanových dat 90 typů uplatňuje jenom u jedné dvojice, což je bezmála čtvrtina z celkového počtu typů (ibid., s. 167). Podíváme-li se na to z hlediska lexikálních lemmat, resp. produktivity jednotlivých typů, pak jediné produktivním typy jsou na *-ovat* a *-vat*, konkrétně

it/et (ět) → ovat

ovat → ovávat

nout → ovat

at → ávat,

at → ovat

nout → ávat

Z celkového počtu 6914 lexémů u 28 % z nich probíhalo tvoření sekundárního imperfektiva neproduktivně (1958 lexémů) a u 72 % pak produktivně, tj. podle jednoho z právě uvedených typů (ibid., s. 178).

Z uvedeného přehledu produktivních prostředků sekundární perfektivizace je navíc zřejmé, že sufix *-ovat* je jednou na levé straně (*zpracovat → zpracovávat*), jindy na straně pravé (*rozšířit → rozšiřovat*) – sám sufix vid tedy jednoznačně nesignalizuje. Sufix *-nout* je sice vždy na straně levé, ovšem jednou se s ním „pojí“ jako prostředek sekundární

imperfektivizace sufix *-ovat* (*zakousnout* → *zakusovat*), jindy s sufix *-ávat* (*přimáčknout* → *přimačkávat*), tj. z toho, jakým sufixem je dané sloveso odvozeno, nelze jednoznačně odvodit jeho vid. Navíc v tomto odkazu ponecháváme stranou všechny hláskové změny, ke kterým dochází v první skupině *it/et (ět) >ovat*. Právě tyto změny významným způsobem přispívají k nárůstu počtu variant. Za situace, kterou Esvan tak důkladně popsal, nelze už při studiu češtiny jako cizího jazyka hovořit o pravidle, kterým by se řídilo odvozování sekundárního imperfektiva. Je-li pravidel totiž příliš mnoho, přestávají být pravidly.

Kdo z podporovatelů systematického pohledu na sekundární imperfektivizaci při prezentaci vidu jinojazyčným mluvčím si přes všechna naznačená úskalí uchovává svůj optimismus až sem, patrně o něj přichází zjištěním, že k tomu, aby mohl jinojazyčný mluvčí sám odvodit tvar sekundárního imperfektiva, musel by mít jistotu, že sloveso, od kterého je chce utvořit, je perfektivní, což nemá.

3. Je tu ještě další okolnost. Tzv. sekundární imperfektiva mají nezřídka více variant, přičemž každá z těchto variant může mít nezanedbatelnou frekvenci užití.

Vezměme si jako příklad morfologické perfektivum *vyletět* a hledejme v korpusu SYN v7 jeho morfologicky imperfektivní protiklad. Přesto, že SYN v7 je korpusem psaného jazyka, kde lze předpokládat větší vliv kodifikace než u textů mluvených, najdeme výskyty celkem *pěti* sekundárně imperfektivních lemmat vztahujících se k perfektivu *vyletět*:

vylétat (1789 výskytů), *vylétávat* (799 výskytů), *vyletovat* (704 výskytů), *vylítat* (142 výskytů) a *vylítávat* (27 výskytů).

Z příkladu je zřejmé, že koncept vidové dvojice se v tomto a podobných případech rozpadá do nesymetrické opozice, kde na jedné straně stojí jeden lexém (*vyletět*) a na straně druhé celý shluk sloves.

Koncept vidové dvojice

Gramatické výklady aspektu se zpravidla opírají o vidový protiklad reprezentovaný tzv. vidovou dvojicí. Centrální roli přitom přisuzují kanonickým aspektuálním pářům jako

psát (nedok.) → *napsat* (dok.)

platit (nedok.) → *zaplatit* (dok.)

přepracovat (dok.) → *přepracovávat* (nedok.)¹¹

¹¹ Online *Nový encyklopedický slovník češtiny*, heslo slovesný vid <https://www.czechency.org/slovník/VID>.

Existuje však značné množství nepárových významů v rámci jednoho lexému, tj. těch významů jednoho lexému, které v užití nemají (jen) vidový protiklad a které jsou v popisu systému odsouvány stranou. Navíc i uspořádávání do dvojic je někdy dost násilné.

Příklad z SSJČ: Ke slovesu *dojezditi* ve významu *přestat jezdit: už dojezdil, zlomil lyži*, je uvedena vidová opozice: *ned. dojížděti*, kterou však v uvedeném kontextu použít nelze. Příklad SSJČ neuvádí, ale bylo by to něco jako **dojížděl¹², až zlomil lyži a dojezdil*. Takové násilnosti vedou k tomu, že se heterogenní povaha aspektuálního vztahu a užití minimalizuje a systém vypadá uspořádaněji.

Komplikovanost vidové soustavy, její neredukovatelnost na vidové dvojice ilustrují i následující příklady, jež pro jinojazyčného mluvčího vypadají dost podobně.

vyhlédnout – vyhlížet

vyhlédnout – vyhlé/ídat

hledět – vyhledět

hledat – vyhledat

Tyto vidové dvojice však ve skutečnosti existují jen pro některé významy těchto lexémů, jak je to naznačeno v Tabulka 1: *Vyhlížet s očekáváním, touhou, zvědavostí se dívat vstříc někomu, něčemu*: např. *Vyhlížela dlouho listonoše* nemá vidový protiklad, používá se pouze imperfektivně. Stejně tak *vyhlížet* ve významu *být v něj. stavu; vypadat, jevit se: Vyhlíží to s námi špatně*.

Ani sloveso *vyhledávat* ve významu *opakovaně hledat* užitě pro charakteristiku osoby: *Vyhledává problémy, vyhledává osamělé ženy* (tento význam SSČ ani SSJČ neuvádějí) nemá vidový protiklad, užívá se (v Kopečného terminologii) neaktuálně a stejně jako výše ilustrované *vyhlížet* má (v naší terminologii) především stavový význam.

morf. perfektivum	morf. imperfektivum	vidová dvojice
vyhlédnout <i>podívat se, pohledět ven</i> <i>Vyhlédla z okna.</i>	vyhlížet <i>Vyhlížela z okna.</i>	<i>vyhlédnout – vyhlížet</i>
vyhlédnout <i>podívat se, pohledět ven</i> <i>Vyhlédne dveřmi do zahrady.</i>	vyhlédat <i>Vyhlédá dveřmi do zahrady.</i>	<i>vyhlédnout – vyhlé/ídat</i>
vyhlédnout <i>(pohledem) si vybrat, vyvolit</i>	vyhlížet	<i>vyhlédnout – vyhlížet</i>

¹² Nejde zde o význam *dojížděl k lanovce*, ale význam „přestával jezdit“.

<i>Vyhlédl si nevěstu.</i>	<i>Vyhlížel si nevěstu.</i>	
	vyhlížet <i>s očekáváním, touhou, zvědavostí se dívat vstříc někomu, něčemu: Vyhlížela dlouho listonoše.</i>	<i>vyhlížet</i> <i>pouze imperfektivní</i>
	vyhlížet <i>být v něj. stavu; vypadat, jevit se Vyhlíží to s námi špatně.</i>	<i>vyhlížet</i> <i>pouze imperfektivní</i>
vyhledět <i>oči (přílišným, ustavičným) hleděním unavit, vyčerpát Mohl jsem si oči vyhledět, a neviděl jsem nic</i>	hledět <i>upírat na někoho, něco, někam zrak, dívat se Hledět na někoho.</i>	<i>vyhledět – hledět</i>
vyhledat <i>hledáním dosáhnout; vypátrat, zjistit, nalézt Vyhledal citát v knize.</i>	hledat <i>snažit se nalézt, získat; pátrat Hledá citát v knize.</i>	<i>vyhledat – hledat</i>
vyhledat <i>po urč. úsilí někoho najít, zastihnout, s někým se setkat Vyhledal lékaře.</i>	hledat <i>snažit se nalézt, získat; pátrat Hledá lékaře.</i>	<i>vyhledat – hledat</i>
	vyhledávat <i>opakovaně hledat Vyhledává problémy, vyhledává osamělé ženy. [nikoli aktuální přezens]</i>	<i>vyhledávat</i> <i>pouze imperfektivní</i>

Tabulka 1

Vidová dvojice hledat – vyhledat

Výjděme ze tří příkladů

4. *Tak dlouho hledal citát v knize, až ho vyhledal.*
5. **Tak dlouho hledal ztracené klíče, až je vyhledal.*
6. *Tak dlouho hledal ztracené klíče, až je našel.*

Příklad 4 je běžná česká věta. Příklad 5 však nelze považovat za neproblematický. Dvojice sloves *hledat – vyhledat* představuje sémantické sepětí dvou dějů, v nichž morfologické imperfektivum *hledat* vyjadřuje záměrně prováděnou činnost (člověka) spějící k cíli a morfologické perfektivum popisuje okamžik dosažení cíle/záměru, završení děje. Nahradíme-li však objekt hledání jiným předmětem, jak je tomu v příkladu [22], věta rodilého mluvčího

přivede minimálně k pozdvižení obočí: *ztracené klíče* nelze vyhledat. Sémantickým ohledům v případě hledaných ztracených klíčů mnohem lépe vyhovuje predikát *najít*. Tak dostaneme větu 6, která je již bez pochyb přijatelná. Dáno je to tím, že vztah mezi slovesy uvnitř dvojic *hledat – najít* a *hledat – vyhledat* je z hlediska sémantiky aspektu stejný/obdobný: v obou případech děj spěje ke svému završení, které je signalizováno perfektivem (druhým členem páru), nicméně zatímco *najít* lze něco *náhodou nebo úmyslným hledáním* (SSJČ), *vyhledat* něco můžeme jen *úmyslným (usilovným) hledáním* (SSJČ).

Jak vypadá frekvence kolokací sloves *najít* a *vyhledat* v korpusu SYN v7? Vztaženo k celému korpusu, *najít + N* má i.p.m. 115,8; *vyhledat + N* má i.p.m. 4,18

Kolokace sloveso + substantivum	Počet výskytů	%	Počet lemmat	%
<i>najít</i> + substantivum	590 628	96,5 %	23 228	90 %
<i>vyhledat</i> + substantivum	21 339	3,5 %	2 530	10 %

Tabulka 2

Kolokace *vyhledat + N* má tedy v korpusu jen relativně velmi malý počet výskytů v porovnání s kolokacemi *najít + N*.

Jak vypadají nejfrekventovanější kolokace *vyhledat + N* v SYN v7? Vůbec nejfrekventovanější spojení je *vyhledat lékaře* 4 502 (*najít* pouze 810), dále *vyhledat pomoc* 4232 (*najít* pouze 1613). Můžeme *vyhledat péči*, a především lidský zdroj péče v podobě různých specialistů: *vyhledat odborníka*, nebo přímo těch, kteří pečují o lidské zdraví: *vyhledat psychologa, psychiatra, specialistu, veterináře, doktora*. Druhou oblast představuje hledání ve zdroji informací, a to nejen člověkem, ale také automatickými vyhledávacími: *vyhledat spojení, kontakt, stránku, položku, údaj, ženu, osobu, adresu*.

Ve všech uvedených případech však můžeme predikát *vyhledat* nahradit predikátem *najít*. Naproti tomu nejfrekventovanější objektové kolokáty lemmatu *najít* se s lemmatem *vyhledat* nespojují buď vůbec, nebo velmi zřídka:

najít cestu 33 145 (*vyhledat* pouze 19), *najít práci* 23 330 (*vyhledat* 29), *najít uplatnění* 12 487 (*vyhledat* 1), *najít čas* 10 840 (*vyhledat* má zanedbatelných 5 výskytů, pouze pokud je konatel automatický nástroj, ne člověk), dále *najít: způsob* 9429/4, *řešení* 9265/7, *zájemce* 9245/30, *přemožitele* 7792/0, *odpověď* 6221/28.

Z uvedeného je zřejmé, že lemma *najít* je nejen frekventovanější, ale co do objektů má mnohem větší lexikálně sémantický rozsah než *vyhledat*. Co se týče nositele děje, *vyhledat*

mohl donedávna jen člověk v nějakém informačním zdroji, v poslední době však je to i (především) automatický vyhledávač, *najít* má však ve svém sémantickém poli rovněž oba aktanty. S ohledem na povahu objektu, *vyhledat* lze nahradit slovesem *najít*, avšak *najít* lze málokdy nahradit slovesem *vyhledat*. Přitom platí, že všechny kolokáty lemmat *najít* a *vyhledat* jsou spojitelné se slovesem *hledat*, jímž vyjadřujeme fázi děje, která výsledku, tedy *nalezení* nebo *vyhledání*, předchází.

Nyní se nabízí otázka: proč tak frekventované spojení dvou sémanticky spjatých sloves jako *hledat* a *najít* mezi vidovými dvojicemi není, zatímco *hledat* – *vyhledat* je? Protože **vidové dvojice jsou sdružovány na základě formální podobnosti a teprve na základě této podobnosti se odvozuje souvislost významová.**

Na příkladu *hledat* – *najít* vidíme, že pro konstrukci vidových dvojic je zásadní hledisko morfologické. Pokud lexémy nejsou morfologicky příbuzné, jejich sémantická souvztažnost se jako východisko pro vidovou dvojici neuvažuje.

Shrnutí

Tradičně je vid považován za kategorii chápanou morfologicky, tj. vid má být vlastností morfologického ustrojení slovesa, a to identifikovatelnou pro celé paradigma na infinitivu. Tento přístup s sebou nese i představu organizace sloves do soustavy tzv. vidových dvojic. Ukazuje se však, že morfologické vlastnosti slovesa vid jednoznačně neidentifikují.

Tzv. vidové dvojice jsou seskupovány tradičně na základě morfologického kritéria. Ukázalo se však, že seskupování sloves do tzv. vidových dvojic je spíše vlastností daného individuálního slovesného páru než principem prostupující třídu sloves jako celek. Navíc z uvedené analýzy dvojice *hledat* - *vyhledat* je zřejmá i závislost tzv. vidových dvojic na užití daného slovesa/daných sloves. Tzv. vidová dvojice tak není dána pro lexém jako „celek“ reprezentovaný infinitivem uvažovaných sloves, ale konkrétním užitím. Dvojice sloves se v rámci jedné výpovědi může chovat jako vidová dvojice, v rámci výpovědi jiné tomu tak však být nemusí nebo se v ní uplatňuje vidová dvojice jiná. Při posuzování „morfologičnosti“ vidu se přitom jako přínosná ukázala strategie nahlížet problematiku „očima“ cizince, který se má češtinu naučit.

Závěr

Pro naše další úvahy o vidu, resp. rozborů konkrétního materiálu z hlediska vidu nám tato kapitola přinesla několik východisek:

- Vid je kategorií subjektivní v tom smyslu, že záleží na mluvčím, zda komunikovanou událost interpretuje jako perfektní nebo imperfektní
- Přehled sémantických distinkcí s videm tradičně (při studiu češtiny) spojovaných
- Vid nestačí chápat morfologicky, tedy tak, že vidová hodnota je spojena výlučně se slovesným lexémem, jeho morfologickým ustrojením, a tedy daná infinitivem, resp. pro celé slovesné paradigma identifikovatelná na infinitivu daného slovesa.
- Nadále tak budeme odlišovat mezi **morfologickými perfekty**, resp. **morfologickými imperfekty** na straně jedné a **perfektním**, resp. **imperfektním významem výpovědi / události**, její **perfektní**, resp. **imperfektní** interpretací.

Popsaná východiska otvírají našim úvahám cestu k vystoupení z jen úzce morfologického pojetí vidu směrem k problematice aspektuální interpretace výpovědi, resp. komunikované události.

Základní pojmy

Komunikovaná událost a konstrual

Řečově se vyjadřujeme o událostech. Událost je (sou)část reality, kterou zažíváme. Nicméně již není nedotčena naší percepční aktivitou: událost z celku reality svým pozorováním, svou činností vydělujeme.

Příklad

Nakupujeme v supermarketu. Jezdíme kolem s vozíkem a dáváme do něj zboží, které chceme nakoupit. Před sebou vidíme paní, která dělá totéž, najednou jí láhev okurek vypadne z rukou a rozbije se.

Když přijdeme domů, vyprávíme, jak paní vypadla láhev okurek a rozbila se.

- (A) Z celého nakupování vybereme jednu událost a tu popisujeme. V tomto smyslu je událost sice „částí“ reality, ale je výsledkem naší manipulace s ní, způsobu jejího uchopení. Vydělení události z celku zažité reality je vlastně způsobem, jak realitu nahlížíme, jak ji pojmáme.
- (B) Dalším vlastností našeho způsobu nahlížení/pojímání události, je to, že když událost popisujeme, nezmíníme všechny její podrobnosti, ale jen některé. Popis si například patrně nevšímá barvy očí paní, tvaru jejích bot, výše podpatků, ani toho, zda nakupovala do košíku nebo vozíku atp.

Pojem, který nám dovolí se o popsané situaci a pochodech operativně vyjadřovat, je pojem **konstrual**. Rozumí se jím způsob konceptualizace / interpretace / chápání (od uchopení) / pojmání dané události. Kroky, které nás od události vedou k jejímu konstrualu, budeme nazývat konstrualovými kroky. Jejich příkladem byly kroky [A] a [B] uvedené výše v souvislosti s nákupem v supermarketu.

Konstrual je jeden ze základních pojmů kognitivní sémantiky. Patří mezi pojmy inspirované kognitivní psychologií a v lingvistice víceméně obecně přijímané. Konstrual je

podle Crofta (Croft 2012, s. 13) způsobem pojmání události, způsobem její interpretace, způsobem jejího porozumění. Na základě zážitku reálného světa, zkušenosti s ním, si fakticky vytváříme sémantickou strukturu. Tato sémantická struktura je relevantní pro to, jak svou zkušenost řečově ztvárníme/ztvárňujeme. Nejdůležitější vlastností konstrualu je, že pro jednu událost neexistuje jeden daný způsob pojmání. Stejnou zkušenost můžeme pojímat/“konstrualovat“¹³ (a tedy i řečově utvářet) alternativními způsoby. Podívejme se na příklad dvou (extrémně nazíraných) alternativních pojetí téže situace, ztvárněných příklady (A) a (B), srov. Croft 2012, s.13.

[1] *Jan byl nemocný.*

[2] *Janův krk byl napaden virem, takže se mu zanítil, což vyústilo v laryngitidu, ale Janův imunitní systém infekci úspěšně zničil.*

Příklady [1] a [2] popisují stejnou událost. Výpověď [1] ztvárňuje (konstruuje) tuto událost jako stav přičítaný osobě Jana. Výpověď [2] pojímá stejnou událost jako sled dynamických dějů zahrnujících celou řadu entit, z nichž žádná není osoba, ačkoli některé entity představují její součást. Jinými slovy, konkrétní způsob, jak danou událost řečově ztvárníme, tzn. volba konkrétních participantů a *aspektuální charakter situace*, je předmětem konstrualu čili způsobu interpretace, pojmání této události.

Ilustrujme si konstrual ještě na jednom příkladu. Jednu situaci můžeme ztvárnit jako sled událostí, které jdou po sobě, tedy jako řadu morfologických perfektiv, kde každý děj vyprávěný dokonavým videm je předčasný vzhledem k ději, který se ve vyprávění objevuje po něm (srov. Esvan 2012, s. 2).

[3] *Vrchní přinesl láhev, před námi vytáhl zátku, přičichl k ní a spokojeně přikývl.*

Stejnou situaci můžeme však ztvárnit také pomocí morfologických imperfektiv:

[4] *Vrchní přináší láhev, před námi vytahuje zátku, čichá k ní a spokojeně přikyvuje.*

I zde jednotlivé děje následují za sebou, ale jejich sled vnímáme jako víceméně současný. Rozdíl spočívá v účinku, který prezentní imperfektiva vyvolávají: vnímání času se zpomaluje a událost se zpřítomňuje, vidíme ji před očima jako aktuální výjev (k tomu Mathesius, 1938). Na obecné rovině se dá říci, že řečové prostředky, konkrétní výrazy a konstrukce, které k řečovému ztvárnění dané události (situace) používáme, zvyrazňují v našem bohatém porozumění jednotlivých scén určité detaily před jinými.

¹³ *Konstrualovat* je sloveso odvozené od substantiva *konstrual*, místo něj však budu používat výraz *konstruovat*.

Řekli jsme, že vid je dán tím, jak mluvčí/komunikant pojímá/nazírá komunikovanou situaci (kapitola 1, s. 6n). V tomto smyslu se vid podílí/je výsledkem konstruálu komunikované události. **Vid je kategorií, jejíž sémantické parametry/distinkce jsou součástí sémantické struktury konstruálu, na kterém je založeno vyjadřování mluvčího o komunikované události.**

Vraťme se zpět k našemu příběhu ze supermarketu a události rozbití láhve s okurkami. Po návratu domů událost popisujeme dětem. Popsat tuto událost můžeme, podobně jako tomu bylo v případech příkladů [1], [2] a [3], [4] různě.

[5] *Paní bere do ruky láhev okurek, ta jí klouže z ruky a padá na podlahu. Rána jak z děla a okurky jsou všude kolem.*

[6] *Paní vzala do ruky láhev okurek, ta jí vyklouzla z ruky a na podlaze se rozbila. Lák se pomalu rozléval pod regál se zbožím.*

Popisům události [5] a [6] odpovídají různé konstruály popisované události. Tyto konstruály se přitom liší aspektuální strukturou. Tato struktura přitom není signalizována/vyjádřena jen morfologickým utvářením predikátu. Je sice pravda, že bychom rozdíl mezi [5] a [6] mohli pojímat podobně, jako by Mathesius vyložil případy [3] a [4] výše, nicméně je jasné, že jak [5] tak [6] popisují sekvenci událostí („bere láhev do ruky“, „láhev vyklouzla z ruky“, „spadla“ a „rozbila se“), které následují jedna po druhé. Zatímco v případě [6] je tato sukcesivnost (proběhne jeden děj a ukončí se, proběhne další děj a ukončí se ...) signalizována perfektivností použitých sloves (tedy na predikátu), v případě [5] tomu tak není, sukcesivnost je signalizována ikonickým uspořádáním predikátů (predikáty po sobě následují ve stejném pořadí jako události proběhly).¹⁴ **Aspektuální vyznění výpovědi tak není dáno jen predikáty, ale vynořuje se (emerguje) v různých složek výpovědi, z jejich „spolupráce“.**

Děj a stav

V duchu Vendlerových (1967) poznatků, rozvíjejících myšlenky Aristotela¹⁵ a navazujících na další filozofy 20. století (především G. Ryle (1949), Anthony Kenny (1963)), rozlišujeme dva základní typy události: **děje a stavy**.

¹⁴ Podobně ikoničnost funguje u údajně Caesarova latinského *veni, vidi, vici*, kde se však jedná o tvary latinského perfekta, tj. uvedený citát je analogický našemu příkladu [6].

¹⁵ Kenny se přímo hlásí k myšlenkám Aristotela v *Methamorphosis*, když připomíná distinkci mezi *kinēsis* (výkonem) a *energeiai* (aktivitou nebo stavem).

Děj implikuje aktivitu, kterou mohou komunikanti, resp. participantů události sledovat. Prototypicky děje mohou způsobovat změnu v komunikované situaci, která může být výsledkem činnosti konatele děje (*Petr staví dům*). Nemusí tomu však tak být vždy, jak je patrné z příkladů *zahlédla letět letadlo*, *spadl ze skály*, *veku prší* apod.

Rozdíl mezi dějem a stavem si můžeme přiblížit na staré anekdotě Jiřího Suchého:

V parku na lavičce sedí pán se slečnou a ten pán chce s tou slečnou začít rozhovor, tak se jí ptá: „Pardon, slečno, hrajete na piáno?“ a ona na to odpoví: „Ne, vy něco slyšíte?“

Anekdotický příběh postavený na protikladu dvou významů výpovědi *hrát na piano* staví proti sobě výpovědní význam nedějový:

Hrajete na piáno? Umíte hrát na piáno? Jste pianistka?

ten má na mysli pán, a význam dějový

Hrajete na piáno právě teď? V tomto okamžiku?

na ten reaguje slečna otázkou týkající se aktuální situace: *Vy něco slyšíte?*

Anekdota klade proti sobě na jedné straně děj, který **aktuálně** probíhá, a něco, co se podobá zvyku. Podle Mathesia (1938) aktuálnost spočívá v tom, že se něco děje před našima očima. Charakteristickou situací *aktuální přezens*: děje se to tady a teď (v aktuální přítomnosti) a *konkrétnost*: před našima očima (vidět lze jen konkrétní děje). Mathesius sám připomíná, že v angličtině je aktuální přítomnost morfologicky vyjádřena, a to tvarem tzv. přítomného průběhového času¹⁶.

Na druhé straně zmíněné anekdoty stojí událost, která aktuálně neprobíhá, kde se prostřednictvím otázky *Hrajete (někdy) na piano?* vyjadřujeme k potenci, schopnosti, zvyku konatele, jeho umu. Nezaměřujeme se tedy na to, co právě provádí, nýbrž se pokoušíme dozvědět něco o jeho schopnostech, mluvíme o vlastnosti, kterou ten subjekt disponuje, a která není navenek patrná. Takové události hodnotí Vendler (1967) jako *stavy*¹⁷.

¹⁶ K tomu srov. dále v souvislosti s „aktuálností“

¹⁷ Jak si ještě ukážeme, různá slovesa podle svého významu mají různou dispozici k vyjadřování stavů. Tzv. „stavová slovesa“ v češtině (*stát, sedět, ležet*) nejsou stavová à priori sama o sobě. Záleží na jejich užití ve výpovědi. Jelikož hlavním kritériem našeho chápání děj/stav je aktuálnost/neaktuálnost, může mít např. výpověď *Dítě už sedí v zásadě* dvě užití, jednou jako děj (*před chvílí leželo a teď si sedlo*) a druhou jako schopnost konatele (*už samo sedí, chodí, mluví...*)

Charakteristiky stavů

Při charakteristice stavů vycházíme z Vendlera (1967, s. 97n):

- Stavys jsou události, které sice mají svůj čas, ale ten je neurčitý a nespecifický. Stavys netrvají, **stavys** v určitém období buď **platí**, nebo **neplatí**.
- Stavys jsou statické: **nemají aktuální přítomnost**. Nemohou odpovědět na otázku *Co děláš právě teď? V této chvíli?* a tím se liší od dějů.
- Porovnejme tyto dvě otázky: *Kouříte právě teď?* a *Kouříte někdy?* První otázka se ptá na děj a druhá na stav. Tento rozdíl nám vysvětluje, proč šachista může kdykoli tvrdit, že hraje šachy (i když je právě nehraje), a proč zaměstnanec General Electric může říct, že pracuje pro General Electric, zatímco leží na pláži a opaluje se.
- Některé lidské činnosti se vzhledem ke své povaze projevují jako stavys častěji než jiné: *něco vědět* nebo *někoho milovat* se projevují jako stavys.
- Zvyky a v širším slova smyslu povolání, dispozice, vlastnosti, schopnosti atd. jsou také stavys v našem smyslu slova.
- Některé stavys jsou nezávislé na vůli subjektu, proto jejich stavové konstruály nejsou kolokabilní s výrazy *schválně*, *záměrně*, *úmyslně* nebo *důkladně*, *pečlivě*

**A schválně budu starej!*

**Úmyslně ho miluju.*

**Pečlivě ví, kde je Amerika.*

Vendler rozlišuje dva druhy stavů: *specifické* (kuřák) a *generické* (vládce)

Zatímco kuřáci, to znamená lidé, o kterých se dá vždycky prohlásit, že kouří, někdy skutečně aktuálně kouří, vládci, to znamená lidé, o kterých se dá vždycky říct, že vládnou zemi, ve skutečnosti nikdy doopravdy nevládnou, to znamená, že nikdy příslušnou činnost doslova neprovádějí. Nikdy nejsou zapojeni do specifické aktivity vládnutí zemi, jak bychom to mohli říct o kuřákovi, když provádí jednu konkrétní činnost kouření. Kuřák může říct, že kouřil celé dopoledne, ale kambodžský král těžko může prohlásit, že vládl Kambodži celé dopoledne. Vysvětlení je zřejmé a spočívá v tom, že zatímco *kouřit*, *malovat* nebo *psát* je činnost celkem svébytná a snadno identifikovatelná, akce, které má provádět vládce, aby mohl vládnout, jsou ve své podstatě rozmanité. Vládne pouze tehdy, když promlouvá ke shromáždění a nastoupené vojenské jednotce, nebo také tehdy, když jí langustu na státní večeři? Sice cítíme, že některé z těchto činností jsou adekvátnější než jiné, co se týče stavu vládcy, ale také cítíme, že žádná z nich nemůže být specificky nazvána vládnutí. Malíř pochopitelně také provádí rozmanité činnosti, které se víceméně vážou k jeho profesi, například pozoruje západ slunce nebo nakupuje plátno. Nicméně existuje jedna aktivita, konkrétně malování, která je tou

specifickou aktivitou malíře. Vendler nazývá stav kuřáka, malíře ap. **specifický stav** a stav vládce **generický stav**. (srov. Vendler 1967, s.109).

Děj vs. stav

Stavy nemůžeme pozorovat přímo a **zjišťujeme** je **prostřednictvím dějů**. Uvedme tři příklady:

1. Slečna hraje na piano Beethovena, vidíme ji hrát, posloucháme ji a na základě toho vyvozujeme, že na piano hrát umí a přisoudíme jí schopnost: *pianistka*. Čili na základě konkrétního děje usuzujeme na obecný stav.
2. Lékař má konstatovat, zda je pacient zdravý či nemocný, a rozhoduje se podle jednotlivých projevů, symptomů, které může na pacientově chování pozorovat: slyší ho kašlat, sípavě dýchat, vidí, že smrká apod. Za aktuálními projevy pacientova chování tedy stojí jeho zdravotní stav, kterému lékař přisoudí nějakou hodnotu (diagnózu).
3. Značnou část zdrojů korpusu SYN v6 tvoří psaná média, v nichž např. sportovní redaktoři posuzují, jaké výkony podávají sportovci: ti běhají, krasobruslí, hrají hokej. Novináři to řečově komentují: jak sportovec provedl ten který konkrétní pohyb nebo sérii pohybů, popisují jeho rychlost, mrštnost, náročnost pohybu atp. a současně se tím vyjadřují i k jeho kvalitám, fyzickým schopnostem a hodnotí ho. Jinak řečeno prostřednictvím hodnocení toho, jak ten sportovec *něco dělá*, se vyjadřují k tomu, *jaký* ten sportovec *je*. Z projevených dějů abstrahují jeho jednotlivé vlastnosti, které už patří do domény stavů.

Na základě uvedených příkladů lze formulovat závěr, že stavy se neprojevují přímo, ale prostřednictvím dějů.

Stav je podmínkou děje. Následující výpovědi vyslovuji jednu po druhé za situace, kdy ležím na pláži a opaluji se.

Umím hrát na piáno.

Vím, kde je filozofická fakulta.

Chodím (mám nohy v pořádku).

Když řeknu, že chodím, i když zrovna teď ležím na lehátku, znamená to, že se někdy dokážu zvednout a jít a chodit kolem stolu. Dle Vendlera (1967) je zřejmé, že výše uvedenými výpověďmi se nevyslovuji k situaci, která právě probíhá, ale ke stavu. Takže každý stav realizujeme (demonstrujeme) dějem, popřípadě sérií dějů:

Musím umět hrát na piano (stav), abych mohla tady teď zahrát Beethovena (děj).

Musím být schopná chodit (stav), abych mohla jít ke stolu nebo tady teď chodit kolem stolu (děj).

Musím vědět, kde je filozofická fakulta (stav), abych se tam mohla přemístit, což neznamená jednu akci, ale představuje to celou sérii jednotlivých kroků.

Všechny uvedené stavy (*umím hrát na piano, jsem schopná chodit a vím, kde je filozofická fakulta*) musí existovat, aby se děje jako jejich projevy mohly uskutečňovat.

Oponent mi může v této chvíli položit otázku: není vztah mezi dějem a stavem variantou příkladu/paradoxu o slepici a vejci? Co vznikne/bylo dřív? Ano, v jistém smyslu to tak je.

Důležitá je však také **perspektiva**, či úhel pohledu:

- Z hlediska pozorovatele, tedy toho, kdo stav někomu nebo něčemu přisuzuje, je vždy prvotní děj, z něhož lze následně stav vyvodit.
- Z hlediska nositele stavu je však pochopitelně prvotní stav, který je podmínkou k tomu, aby ho mohl jeho nositel uplatnit v ději.

Stav: platnost a zdroj

Také stavy podléhají změnám v čase. Některé stavy začnou a trvají celý život (např. *mít sluch*, tzn. *slyšet*), jiné zanikají, ztrácejí platnost (např. *mít rád punkovou hudbu*). Děje jako vnější projevy svých stavů mají průběh a mohou probíhat jen tehdy, pokud jejich stavy platí. Jestliže slečna řekne, že v dětství hrála na piano, ale teď už nehraje, znamená to, že tehdy (po blíže nespecifikované období několika let) uměla zahrát řadu skladeb. Nyní však už tuto schopnost nemá, tento stav už pominul, neplatí, slečna už neumí hrát, není schopná hrát (stav), a tudíž nemůže tady teď nic zahrát (děj).

Co je zdrojem toho, že výpověď je interpretována jako pojmenování stavu? Jak stavový konstrual při komunikaci vzniká? Stavové uchopení události se zakládá na zobecnění. Čím vyšší míra zobecnění vyjádření, tím větší míra „stavovosti“. Ilustrujme si to na posloupnosti příkladů [7] až [12].

Jednou se stalo, že

[7] *Honza včera ukradl panu Novákovi na zahradě broskve.*

Tato výpověď popisuje jedinečnou událost, kterou jsme popsali jako děj (morfologicky perfektivním predikátem v préteritu), jinak řečeno jako událost, která proběhla a skončila. Přejdeme-li od perfektivní podoby této výpovědi k podobě imperfektivní (příklad [8], otvírá se cesta k iterativnímu chápání.

[8] *Honza včera kradl panu Novákovi na zahradě broskve.*

Vypuštěním adverbia *včera* možnost iterativní interpretace vystupuje do popředí:

[9] *Honza kradl panu Novákovi broskve.*

S přechodem od préterita k přítentu dochází k dalšímu „zobecňujícím“ posunu:

[10] *Honza krade panu Novákovi broskve.*

Větu [10] lze interpretovat i habituálně, tj. „*Honza má ve zvyku krást panu Novákovi broskve*“, což je další posun. Z dějové domény se přesouváme do oblasti zvyků, potažmo stavů. Nicméně i tato výpověď tak, jak je, bez situačního kontextu, stále ještě může vyjadřovat i dějový význam. V dalším kroku se Honzovo „*kradení*“ již stává Honzovou vlastností:

[11] *Honza krade.*

Tato výpověď obsahuje pouze konatele a morfologické imperfektivum v přítentu bez dalších doplnění: už nejde o jedinečnou situaci, jediného okradeného, ani jediný druh odcizené věci, všechny specifikace ustoupily. Stále představitelná dějová interpretace *Honza právě krade*, která je zpravidla vyloučena situačním kontextem, je zcela potlačena přechodem v dalším příkladu.

Nominální výpověď [12] neumožňuje jinou interpretaci než jako vlastnost Honzy, tedy interpretaci stavovou.

[12] *Honza je zloděj.*

Výpověď dosáhla obecné platnosti, má stavový význam. Jmenné označení v sobě nese nejintenzivnější vyjádření vlastnosti a zároveň stavu: *zloděj* je něco jako cejch vypálený na čele, stigma, které Honzu „vyřazuje“ ze slušné společnosti na okraj.¹⁸

Od vyjádření morfologickým perfekтивem přes morfologické imperfektivum v préteritu a v přítentu směrem k pojmenování jmennému zaznamenáváme v sémantické rovině z jedné strany ubývání atributů charakteristických pro jedinečný děj a z druhé strany s ním související narůstání míry obecnosti vyjádření, až dějový konstrual zcela vymizí a je tu jméno, které je se stavovým významem spjato nejužší a také nejintenzivněji.

S přechodem od výpovědi [8] směrem k výpovědi [12] dochází tedy k postupné transformaci konkrétního děje ve vlastnost konatele. Rozhodným krokem k této změně se zdá být zejména uplatnění habituálnosti, tj. přechod od [10] k [11].

Výchozí jedinečná situace, popsaná slovesnou výpovědí může s časem vyblednout a z paměti se vytratit. Jmenné označení *zloděj* však nemá konkrétní časovou dimenzi, nese s sebou jeho trvalejší/trvalou s konatelem úzce spjatou platnost.

¹⁸ Celá škála se dá interpretovat jako přechod od verbality k nonimalitě. (Hopper, Thompsonová 1984)

Stav je neaktuální událost, která je konstruovaná jako neměnicí se v čase. V tomto smyslu je to událost pojatá staticky. Zatímco děje trvají, stav platí nebo neplatí. To však neznamená, že stav by byl atemporální. Stavby mohou totiž platit v minulosti, přítomnosti nebo budoucnosti. Příklady stavu jsou události konstruované jako vyjádření schopnosti, možnosti, kvalifikace (charakteristiky), existence, výskytu, úzu, zvyku apod.

Vid, stav a čas

E. Benveniste (1970, s. 11n) odlišuje *fyzický čas* našeho světa, které chápe jako uniformní kontinuum, nekonečné, lineární, které můžeme libovolně členit, od času *chronického*, což je čas událostí, který také shrnuje náš vlastní život jako sled událostí.

Jazykový čas je podle autora zvláštní v tom, že je organicky vázán na řeč a je definován a uspořádán jako funkce jazykového projevu. Tento čas má své centrum – centrum, z něhož vychází a které je zároveň jeho osou – v přítomnosti okamžiku projevu.

Dostál (1954, s.29) uvádí, že indoevropské sloveso znalo kategorii vidů, která byla nahrazena kategorií temporální. Kategorie vidů je tedy historicky starší. Za primární považuje nezávislost obou kategorií, vztah a součinnost mezi nimi za sekundární.

Kopečný (1948, 1949, 1962) tvrdí, že sloveso v užití, které nazývám stav (u Kopečného a dalších badatelů neaktuální děj), je atemporální, přičemž atemporálnost v podstatě ztotožňuje s neaktuálností. Autor navíc tuto vlastnost často vztahuje k infinitivu formálně reprezentujícímu všechna užití daného lexému.

Jak už jsem uvedla, stavy nejsou atemporální. Některé stavy se s fyzickým časem mění: neplatí neomezeně, vznikají a zanikají. Stavby mají vztah k dějům, které jsou jejich projevem, i k momentu promluvy. Stav musí platit, aby se mohl projevit v ději, tzn. děj se odehrává/odehraje pouze za současné platnosti stavu. Stavby mohou (ne)platit v minulosti, současnosti a budoucnosti.

Stav a gramatický čas

V události, na kterou vzhledem k momentu promluvy pohlížíme „zpět“ jako na proběhlou a kterou tudíž podáváme v minulém čase, se stavové významy vyjadřují prezentem. Tímto způsobem prostřednictvím gramatického času určujeme, co považujeme za časově „poplatné“ dané události a formulujeme v préteritu (děje) a co naopak chápeme jako nadčasové, s širší platností

Typický případ zadržení muže se šrotem se odehrál v Jateční ulici jenom několik málo metrů od sběrných surovin . Muž zde v potu tváře vylamoval z kamen na uhlí šamot , aby kovová kamna mohl odevzdat i s další kořistí do šrotu . Vše našel v kontejneru , tvrdil hlídce strážníků . I kamna , která jeden člověk uzvedne jen s námahou . Při prokazování totožnosti došlo k dalšímu překvapení. Mladý muž Miroslav sice předložil občanský průkaz , ale byl jeho bratra Lukáše . Miroslav svůj ztratil . Vzal si proto bratrův doklad, aby mohl odvést šrot do sběru [Deníky Moravia 18. 11. 2016]

Novinářský popis konkrétní události, která už se stala, je podán v minulém čase: všechny konkrétní děje jsou vylíčeny jako proběhlé, neboť moment promluvy je po době, ve které událost probíhala: případ už se odehrál, jádrem případu byl muž, který vylamoval šamot, kamna předtím našel... předložil občanský průkaz, ale nebyl jeho, protože svůj předtím ztratil, vzal si tedy bratrův.

Jedna skutečnost však časový rámec této události přesahuje. Není to děj, proto je tato skutečnost vyjádřena v přítomnosti: je to hmotnost kamen, která se s časem nemění, v poměru k síle vyvinuté jedním (průměrně silným) člověkem je stále stejně velká: v okamžiku psaní této zprávy, v okamžiku její první recepce 18. 11. 2016, stejně jako nyní, o pár let později, je tento poměr mezi hmotností kamen a lidskou silou pořád stejný. Proto lze tento fakt vyjádřit pouze v přítomnosti: tato skutečnost totiž platí stále, platí dokonce i teď, dávno poté, co událost vylíčená v novinách skončila a co ji novinář popsal.

Reichenbachovu triádu (1948), tzn. moment promluvy, bod události a bod reference tu lze uplatnit jen ve vztahu k události samé: moment promluvy je okamžik, ve kterém novinář událost zapsal, patrně ne dlouho před 18. 11. 2016, řekněme, že se to stalo 17. 11. 2016. Čas události muže s kamny: událost proběhla patrně krátce před 17. 11. a čas reference, tedy časový úsek mezi událostí a okamžikem zaznamenání této události, ukazuje do minulosti.

Informace o hmotnosti kamen, měřené silou průměrného člověka, však tento čas/bod reference postrádá: nelze určit jeden konkrétní okamžik, ve kterém by byla informace platná, protože by to znamenalo, že v období před časem reference nebo po něm platná nebyla, což není pravda. Informace o hmotnosti kamen se tedy vymyká časovému zařazení, je nadčasová: platila před časem události, platí v okamžiku promluvy, a dokonce i po něm, tzn. nyní, v době od vylíčené události již dosti vzdálené a stále se vzdalující. Z toho důvodu nelze informaci o hmotnosti kamen podat jinak než v přítomnosti.

Shrňme. Stav tedy vzhledem k okamžiku promluvy buď platí (*průměrný člověk taková kamna těžko uzvedne*), nebo neplatí. Např. pokud by se stalo, že schopnost průměrného člověka uzvednout ona kamna by se výrazně změnila, referovalo by se jinak o schopnosti tehdejší a současné. Výpověď *i kamna, která jeden člověk uzvedl jen s námahou*, by implikovala, že v současné době už tato kamna buď neuzvedne vůbec, nebo je uzvedne snadno. Líčení

událostí již proběhlých s dějovými predikáty v préteritu nám odhalují, že stavy stojí časově mimo dějové události samé, což se projevuje tak, že pokud stav platí ještě v okamžiku promluvy, zatímco událost už skončila, lze ho vyjádřit pouze prezentem.

Obraťme se k časovému určení děje a stavu ve vztahu ke gramatického času préterita, prezentu a futura.

Tvary préterita

[13] *Když jsem byl student, ještě jsem neuměl vařit (stav), tak jsem jí toho večera večeri neuvařil (děj).*

[14] *Když jsem byl student, ještě jsem neuměl vařit (stav), nikdy jsem jí nic neuvařil (obvyklost, stav).*

V příkladech [13] a [14] jak děj, tak stav vzhledem k okamžiku promluvy už pominuly. Děj skončil a stav už neplatí, jak vyvozujeme z gramatického minulého času *ještě jsem neuměl vařit*. Výpověď zároveň implikuje, že stav se změnil, mluvčí v době promluvy už vařit umí, implicitně tak porovnává stav minulý se stavem současným. V příkladu [13] je stav je vyjádřen prostřednictvím morfologického imperfektiva (*neuměl vařit*) a v příkladu [14] prostřednictvím morfologického perfektiva (*nikdy nic neuvařil*). Pozorujeme zde dva druhy stavového vyjádření: *Neuměl jsem* je vyjádření schopnosti agenta a *nikdy nic neuvařil* má obecnou platnost, zobecnění obvyklého děje na úroveň stavu.

Tvary préterita a prezentu

[15] *Večeři jsem jí toho večera neuvařil (děj), protože neumím vařit (stav)/ protože nikdy nic kloudného neuvařím (stav).*

Příklad [15]: Aktuální děj proběhl (resp. neproběhl), ale stav trvá. Přítomný čas stavu vyjadřuje, že stav platí i v okamžiku promluvy. Vyjádření stavu prostřednictvím morfologického perfektiva dodává stavu obecnou platnost, která trvá.

Tvary prezentu

[16] *Večeři ti tady teď uvařím (děj), protože umím vařit (stav). Vždycky ti uvařím nejlíp ze všech. (stav)*

Příklad [16]: V situaci jakoby probíhající před našima očima *tady a teď* vyjadřuje gramatický prezens morfologicky perfektivního slovesa děj, který v okamžiku promluvy ještě neprobíhá, ale záhy proběhne, vnímáme ho jako budoucí. Morfologické perfektivum *Vždycky ti uvařím*

nejlíp ze všech vyjadřuje, že v období současném s momentem promluvy se opakuje pravidlo s významem stavu a tento stav v momentu promluvy platí. Rovněž stav vyjádřený morfologickým imperfektivem *umím vařit* platí pro období současné s okamžikem promluvy.

[17] *Ještě pořád ti uvařím ze všech nejlíp (schopnost, stav), já přece umím vařit (stav).*

Příklad [17]: Gramatický prézens vyjadřuje dva stavy, které platí v okamžiku promluvy: morfologické perfektivum vyjadřuje projevenou schopnost, což je stav, který již nějakou dobu trvá. Morfologické imperfektivum *umím (vařit)* vyjadřuje rovněž stav, schopnost potenciální.

Tvary přítentu a futura

[18] *Za měsíc zahraješ na koncertě Beethovena (děj), v té době už to budeš umět zpařit (stav).*

Příklad [18]: Morfologické perfektivum vyjadřuje děj, který se teprve uskuteční, stejně jako stav vyjádřený imperfektivem, který ještě neplatí, ale bude platit pro období, ve kterém se děj uskuteční.

[19] *za chvíli pohnu kyvadlem za sklem jen tím , že se na ně budu soustředit*

Příklad [19] ukazuje událost, která ještě neprobíhá, a ilustruje užití morfologického perfektiva *pohnu* v dějovém významu a morfologického (im)perfektiva *budu soustředit* ve významu stavu.

Sloveso *soustředit se* má dva základní významy: 1. *uvést se do stavu soustředění*, ten má povahu okamžité změny 2. *ve stavu soustředění setrávat*, ten má charakter stavu. Pro vyjádření 2. významu, trvání v budoucnosti, tedy v době, která vzhledem k momentu promluvy ještě nenastala, se pro jeho vyjádření užívá opisné formy.

[20] *Za měsíc budou v Chuchli dostihové závody. Pokud v té době stále ještě vylezu na koně, budu závodit.*

Příklad [20] ilustruje užití morfologického perfektiva *vylezu* ve významu stavu. Hovoří se o události, která se teprve uskuteční: *budu závodit*. Podmínkou pro tuto dějovou událost je schopnost konatele děje vyjádřená morfologickým perfektivem *vylézt na koně*, což je stavový význam. Adverbia *stále ještě* znamenají, že konatel tuto schopnost už má a vyjadřuje se o jejím trvání v budoucnu jako podmínce pro děj hlavní *budu závodit*, který se má uskutečnit.

Shrnutí: časové významy morfologických perfektiv

- Morfologická perfektiva v češtině mají dva gramatické tvary: préteritní a přítomný. Jak préteritní, tak přítomné tvary mohou vyjadřovat děje i stavy. Préteritní tvary vyjadřují skutečnosti, které vzhledem k okamžiku promluvy už pominuly, děje už skončily a stavy už neplatí.
- U přítomných tvarů se v češtině projevuje homonymie gramatického času: pokud význam morfologického perfektiva vnímáme jako děj, pak je to děj, který se teprve uskuteční, ještě nenastal, tzn. morfologické perfektivum má význam futura (příklady [18], [19]).
- Pokud přítomná forma morfologických perfektiv vyjadřuje stav, pak se vyjadřuje k něčemu, co už platí, a má tedy význam přítomný. Kdyby tomu tak nebylo, stav by ještě neplatil, nemohl by se uskutečnit děj, který je tímto stavem podmíněn (příklady [16], [17]).
- Jinak je tomu v případě, kdy morfologické perfektivum vyjadřuje stav, který je podmínkou pro děj, který ještě neprobíhá, ale bude probíhat v budoucnu. Za takové konstelace má morfologické perfektivum význam futura, neboť stav musí platit současně s dějem (příklad [20]).
- Některá morfologická perfektiva jako např. *soustředit se ve svých stavových významech v budoucnosti užívají opisného futura*. Tím se vyloučí možnost konstruovat dějový význam, který by měl platnost jediného okamžiku, tedy děje, a zdůrazní se tím trvalý, stavový i význam.

Aktuálnost a stav

Jak již bylo řečeno, dva základní typy událostí jsou pro nás události dějové a stavové. Dějové události jsou aktuální, stavové neaktuální.

Aktuální je to, co se odehrává tady a teď, můžeme to pozorovat, čili položit otázku: *Co to tady teď děláš?* U neaktuální události na takovou otázku neexistuje sémanticky koherentní odpověď.

Příklad

[21] *Co to tady teď děláš?*

[22] *Přemýšlím, co ti mám odpovědět.*

[23] **Uznávám Mathesia za to, co napsal.*

[24] **Stále vedle tebe v práci obstojím.*

[25] **Pořád vypadám dobře, furt mi to sekne.*

[26] *Potrpím si na blondýny.

[27] *Dlužím ti peníze.

[28] *Stále (roz)poznám tvůj hlas.

Na otázku [21][21] mohu odpovědět [22] to je příklad aktuální události, tj. děje, ale nemohu odpovědět [23] až [28], což jsou příklady neaktuální události, stavu. Neaktuální událost předpokládá odhlédnutí od aktuálního, konkrétního, jednotlivého projevu cestou myšlenkového zobecnění, abstrakce směrem k rysům, které jsou (pro danou událost) příznačné, charakteristické a které se projevují opakovaně, tzn. jsou dějům, z nichž se dané stavy odvozují, společné.

Aktuálnost a gramatický čas

Nyní vyvstává otázka, co pro nás znamená aktuálnost mimo prézens, tj. v préteritu a futuru. V té souvislosti je třeba pro vymezení aktuálnosti jako takové zavést rozlišení mezi **komunikační událostí U^K** a **událostí, o které se v této komunikační události vypovídá U^R**.¹⁹ Tradičně vymezená aktuálnost události ilustrovaná výše je dána tím, že tato událost probíhá tak říkajíc před očima komunikantů (to je tehdy, pokud U^K a U^R probíhají současně).

Příklad 1

(U^K) komunikanti: *Já jako mluvčí vyprávím adresátovi o U^R*

(U^R) participant: *Karel a Ema. Karel poslouchá hudbu, a přitom si vzpomene na Emu, když hrají Beethovenovu Měsíční sonátu, že má ráda tu skladbu.*

Toto vymezení aktuálnosti však neumožňuje mluvit o aktuálnosti událostí, které proběhly v minulosti, respektive proběhnou v budoucnosti. To plyne z definice gramatických časů (v našem případě préterita a futura). Takto vymezená aktuálnost události v přítomnosti splývá s vymezením zažitým. Proč: Jestliže událost probíhá takříkajíc před očima komunikantů, probíhá i před očima participantů události, o níž je komunikováno. Nicméně o aktuálnosti v minulosti a budoucnosti má smysl mluvit. Aktuálnost těchto dějů se pochopitelně nemůže odvozovat od komunikační události komunikantů U^K. Je dána tím, že událost probíhá tak říkajíc **před očima participantů události U^R**: Aktuálnost v minulosti a budoucnosti uvádějí příklady 2 a 3.

Příklad 2

¹⁹ Jde o rozlišení analogické Jakobsonově opozici speech event E^S a narrated event E^N (Jakobson 1956).

(U^K) *Já jako mluvčí vyprávím adresátovi*

(U^R) *o Karlovi a Emě: Karel včera poslouchal hudbu a přitom si vzpomněl na Emu, když hráli Beethovenovu Měsíční sonátu, že má ráda tu skladbu.*

Příklad 3

(U^K) *Já jako mluvčí vyprávím adresátovi*

(U^R) *o Karlovi a Emě: Karel bude zítra poslouchat hudbu a když budou hrát Beethovenovu Měsíční sonátu, vzpomene si přitom na Emu, že má ráda tu skladbu.*

Aktuálnost ve vztahu k dějům a stavům

V příkladu 1 (U^K je v přítomnosti) jsou děje vyjádřeny predikáty *poslouchá, vzpomene a hraje*, zatímco stav je vyjádřen predikátem *má ráda*.

V příkladu 2 (U^K je v minulosti) jsou děje vyjádřeny predikáty *poslouchal, vzpomněl a hráli*, zatímco stav je vyjádřen predikátem *má ráda*.

V příkladu 3 (U^K je v budoucnosti) jsou děje vyjádřeny predikáty *bude poslouchat, vzpomene a budou hrát*, zatímco stav je vyjádřen predikátem *má ráda*.

Pokud stav platí v okamžiku komunikační události U^K, je vždy vyjádřen přítomným časem, bez ohledu na čas ostatních dějů U^R.

Lexikální význam slovesa a jeho dispozice ke stavovému vyjádření

Predikáty se obecně liší mírou dispozice k vyjádření aktuálního, nebo stavového významu výpovědi. Ukažme si to na příkladu sloves *líbit se, chutnat, mít rád a nesnášet*. Prostřednictvím smyslových počitků se orientujeme v prostředí, testujeme ho a své prožitky hodnotíme jako libé či nelibé. Získávání zkušeností tak můžeme rozdělit do dvou fází:

a) fázi testování našimi smysly v aktuální situaci

b) zkušenostní vyhodnocení na škále libý – nelibý, zobecnění našich poznatků

1. Testujeme-li něco vlastními smysly, používáme predikáty *líbí se*, nebo *chutná*: *Chutnat* podle SSČ znamená *vyvolávat dobrý chuťový pocit*, k tomu je třeba doplnit, že jde o získávání počitků prostřednictvím chuťového smyslu. *Líbit se* podle SSČ znamená *působit na někoho příjemným dojmem, budit libost*. Dodejme, že je to libost vnímaná všemi ostatními smysly: *zrakem, sluchem, hmatem, čichem*.

Chutná vám to?

Ptá se hostitelka hosta na návštěvě, host připravený pokrm ještě nikdy nejedl.

Líbí se ti ten obraz?

Ptáme se v galerii přítele, který ho vidí poprvé.

Líbí se ti ta vůně?

Zeptáme se se kamarádky, která čichem testuje novou vůni, kterou nezná.

Vyjádřit aktuální vjem a jeho libost/nelibost lze v aktuálním ději pouze prostřednictvím predikátů *chutnat* a *líbit se*.

2. Naproti tomu pro způsob vyjádření toho, jaký jsme učinili závěr, jakou zkušenost jsme si na základě jednotlivých individuálních počitkových vjemů vytvořili, volíme výrazy *mít rád* nebo *nesnášet*. Tyto predikáty lze použít pouze neaktuálně jako stavy, jako konstatování zobecněné zkušenosti:

To jídlo mi chutná. (tady a teď – děj), odpovídá host.

Mám rád libanonskou kuchyni. (výsledek minulé zkušenosti – stav).

Libanonská kuchyně mi vždycky chutná. (výsledek minulé zkušenosti – stav).

Podobně:

Tenhle obraz se mi nelíbí (Tady teď – děj), odpovídá přítel.

Brožovy obrazy nesnáším. (zobecněný výsledek zkušenosti, tedy stav).

Zatímco pro vyjádření stavu lze použít, jak *líbit se*, *chutnat*, tak *mít rád* a *nesnášet*, pro vyjádření (ne)libosti v aktuální situaci se mohou použít jen *líbit se*, *chutnat*. Způsoby užití predikátů určují hranice jejich sémantického rozsahu: sémantický rozsah *líbit se* a *chutnat* pokrývá vyjádření dějová i stavová, zatímco *mít rád* a *nesnášet* se omezují na oblast stavů. Dodejme, že zatímco *nesnášet* vyjadřuje pouze zkušenost negativní, existují naopak slovesa s dispozicí vyjadřovat stav s významem ryze pozitivního vztahu proživatele k objektu, např. *zbožňovat* nebo *obdivovat*.

Termín *aktuálnost* v české lingvistice

Mathesius (1961)

Pojem *aktuálnost* je patrně poprvé použit u Mathesia (1961, s. 69). Autor podává grafické zobrazení vztahu mezi časem fyzikálním (angl. time) a gramatickými prostředky jazyka, které k zachycení času slouží (angl. tense). Časový prostor mezi minulostí a budoucností nazývá na časové ose *time* „orientační střed“ a popisuje ho jako „*aktuální přítomnost daná mluvčím*“. K tomu dodává, že (s. 70) angličtina si vytvořila zvláštní konjugaci, je to tzv. expanded form (progressive form) (s. 73), dnes bychom řekli přítomný čas průběhový. Základní význam

progressive form je vyjádření aktuálnosti. Tato aktuálnost má různé odstíny (důraznost, průběhovost). Je to aktualizace základního děje vzhledem k nějaké jiné okolnosti. Aktuálnost vyjadřuje především určitý rozsah děje (tj. zabarvení vidové).

Ve stati *O konkurenci vidů v českém vyjadřování slovesném* (Mathesius 1947, s. 195n), která poprvé vyšla v r. 1938, přibližuje Mathesius aktuálnost na příkladu *Pamatuji si, že jsem ti tu knihu půjčoval*. Aktuálnost spočívá v tom, že si něco představujeme jako věc, která se *děje před našima očima*. Vyjadřujeme ji jako něco, co probíhá v čase a má tedy nějaké trvání. Můžeme tedy říci, že užití slovesa nedokonavého (ať jednodobého trvacího nebo opakovacího) tam, kde objektivní skutečnost se zdá vyžadovat sloveso dokonavé (*Pamatuji si, že jsem ti tu knihu půjčil*) a kde se jindy slovesa dokonavého také opravdu užívá, dodává skutečnosti, o kterou jde, ráz výjevové, někdy přímo dramatické aktuálnosti.

Kopečný (1948)

V článku „Dva příspěvky k vidu a času v češtině“ (Kopečný 1948) se autor zabývá á tématem neaktuálních dějů. Článek vznikl jako polemika s názory E. Seidela, které Seidel prezentoval v článku *Časový význam prézentu sloves dokonavých*, kde se snažil ukázat, že dokonavý prézens může mít v češtině prézentní význam, pokud „neobráží situaci přímou, nýbrž uvozenou nebo jinak transponovanou, nejčastěji do obecnosti (mimočasovosti), přičemž ovšem formální prostředky jazykové zůstávají při této transpozici většinou tytéž, jaké sloužily nebo by mohly sloužit k vyjádření situace přímé, konkrétní a aktuální“ (ibid., s. 155)

Kopečný s tímto vyjádřením nesouhlasí. Tématiku chce probrat v celé šíři vidových typů: probírá slovesa morfologicky imperfektivní i slovesa pohybu determinovaná (*jít*) a indeterminovaná (*chodit*) a zabývá se tím, jak se jejich prostřednictvím vyjadřuje obecná platnost. Podobně je to podle Kopečného i se slovesy, jejichž prostřednictvím lze charakterizovat (*Dělá v Kolbence*), tzn. všemi k tomu sémanticky vhodnými imperfektivy, dále slovesy pohybu, kde i u těch determinovaných *jde, nese* autor nějak vidí opakovanost, když nejsou užita v aktuálním prézentu, a blíží se pak imperfektivům nedeterminovaným (*člověk dnes nese svůj kříž bez lásky a netrpělivě; odvážlivec jde za svým cílem nedbaje překážek*). (ibid., s. 152)

Dále probírá typ *dělávat* a snaží se z hlediska utvářenosti těchto sloves popsat, co je typické pro tento typ. Tato slovesa podle Kopečného nikdy nevyjadřují aktuálnost. Autor však i připouští jejich malou frekvenci jejich užívání a zaobírá se možností stupňovitěho používání (*chodívá — chodívává — chodívávává*), což je z hlediska dnešního úzu záležitost víceméně

okrajová²⁰. Slovesa násobená typu *dělat* jsou podle Kopečného (1948) atemporální. Výraz atemporální (mimočasový) autor víceméně ztotožňuje s termínem neaktuální, tzn. děj neprobíhající tak, abychom se mohli zeptat: *Co to tu teď děláš?*

Kopečný (1949)

O rok později v článku „K neaktuálnímu významu dokonavých sloves v češtině“ (Kopečný 1949) se autor odkazuje se na předcházející článek, v němž se pokusil dokázat, že přítomní tvar sloves dokonavých nemůže mít význam přítomného děje, přesněji řečeno *aktuální* přítomnosti. V češtině však taková slovesa jsou: na pozadí své neaktuálnosti mají význam silně konkurující slovesům nedokonavým, která mají význam právě aktuální přítomnosti. Kritériem pro vlastní význam aktuálně přítomný je pro Kopečného otázka „*Co tu děláš?*“

Podle Kopečného má hledisko neaktuálnosti, atemporálnosti důležité místo v problematice slovesného vidu v češtině, neaktuální slovesa tvoří zvláštní mluvnickou kategorii slovesnou (to je typ *sedávat*).

Kromě toho autor zavádí kategorii *neaktuálních perfektiv* a řadí mezi ně:

- a) *ten se nadělá, nadře, napíše, načte, namluví*
- b) slovesa jako *unese, uveze, utáhne, uzdvihne...* (jisté množství), *ujde, ujede, uběhne, uplave, uletí...* (jistou vzdálenost)
- c) různé případy typu *vejde se to tam, ujde to; on to dovede, dokáže, vydrží, vystojí jako pes*

Konstatuje, že tyto řady sloves vyjadřují *schopnost*, popřípadě *neschopnost* něco vykonat. Ačkoli z příkladů (většinou jen slovesného tvaru 3. os. přítomného), které autor uvádí, to nelze vyvodit, autor udává, že mají zpravidla význam mimočasový, ale mohou mít i význam aktuální přítomnosti.

Neaktuální perfektiva mají podle Kopečného širší mimočasové uplatnění než neaktuální imperfektiva typu *dělávati*, protože podle autora mohou vyjadřovat i budoucnost.

Dále autor porovnává neaktuální perfektiva a neaktuální imperfektiva: říká, že zatímco u imperfektiv je násobenost vyjádřena formálně, u perfektiv je vyjádřena implicitně. (Násobeností autor patrně míní opakování stejné situace, např. *on ten pytel unese* a na jeho základě zobecnění, při kterém se počítá s opakováním té vlastnosti, protože ta vlastnost platí stále).

²⁰ V SYN v7 má lemma *chodívat* 18 165 výskytů, *chodívavat* 57 výskytů a *chodívávat* pouhý 1 výskyt.

Autor dochází k závěru, že všechna dokonavá slovesa, která výše uvedl, tzn. jako a) *ten se nadělá* b) *unese 100 kg* a c) *vejde se to tam*, když se jimi vyjadřuje schopnost nebo vlastnost podmětu, tak se dají použít neaktuálně, s čímž lze souhlasit.

Autor poznamenává, že se na neaktuálnost uvedených perfektiv můžeme dívat jako na transpozici konkrétních případů do mimočasovosti, kdežto u typu c) musíme počítat s neaktuálností jako s významem základním.

Autor si všímá, že u neaktuálních perfektiv nelze změnit jejich vid. Upozorňuje na to, že „slovesa s významem přeneseným“ [což jsou v naší terminologii často užití stavová] mají často jen jeden vid: *nadbíhat, nadržovat komu, podlízat, vypadat ... vydržovat koho* je stejně tak nepárové jako *vydržet co*. Druhý vid podle autora toto sloveso nemá proto, že je neaktuální. V naší terminologii vyjadřuje stav. S tímto pozorováním nelze než souhlasit. Kdyby autor na tomto místě svou úvahu dotáhl, musel by konstatovat, že aktuálnost / neaktuálnost v jeho pojetí je tedy to kritérium hlavní, které by mělo být při posuzování slovesných predikátů z hlediska aspektuálního na prvním místě. V naší terminologii je to dělení událostí na děje a stavy.

Kopečný sice poznamenává, že kategorie neaktuálnosti se zdá být nadřazena kategorii vidovosti, avšak ve svém popisu vidového systému tento poznatek už dále neuplatnil: hlavní zůstává autorovi protiklad dokonavosti – nedokonavosti.

V další části stati autor odvrací svou pozornost od morfologických perfektiv k neaktuálním imperfektivům: podle Kopečného téměř všechna slovesa nedokonavá nebo obojvidá mají vedle sebe tvary *příznakově* [zvýraznil FK] neaktuální (typu *dělává, nosívá...*). V oblasti sloves dokonavých se žádný protiklad podobného druhu vyjádřený zvláštní morfologickou formou neobjevuje. A právě proto, že chybí specifická forma, Kopečný a další badatelé nevidí u morfologických perfektiv zřejmý rozdíl ve významu dějovém a stavovém.

Kopečný (1962)

Ve své monografii o slovesném vidu (1962) Kopečný dále rozvádí základní myšlenky předchozího článku. Upozorňuje přitom na mimočasovou platnost dokonavého přítomného slovesa zejména u případů charakterizačních (s.22), zároveň konstatuje, že vyjadřovat děj obecně, neaktuálně, charakterizačně mohou všechny tři typy přítomných sloves: perfektivní, imperfektivní i neaktuálně imperfektivní, přičemž posledně jmenovaný se hodí zejména při zdůraznění obvyklosti. Schopnost nebo možnost bývá podle Kopečného jen jednoho vidu (*dovede, dokáže něco udělat* apod. – příklady Kopečného).

Na s. 36n. se věnuje přítomnému perfektiv „neaktuálních“ (Kopečného uvozovky), kde s drobnou obměnou opakuje rozdělení do tří skupin jako v dřívějším článku (1949). 1. skupinu

nazývá intenzitní -- *nadělat se* a do 2. skupiny řadí různé typy schopností – a) typ *unese, ujede* a b) ostatní případy *ujde to, vejde se to tam*. „U sloves označujících schopnost je těžko postihnout význam aktuální přítomnosti. To, že schopnost platí v okamžiku promluvy, plyne samozřejmě z podstatně mimočasového výměru samé schopnosti.“

Podíl neaktuálních imperfektiv v korpusu SYN v7

Výrazný zájem F. Kopečného o neaktuální imperfektiva a míra pozornosti, kterou jim věnoval, vyvolal otázku, jak často se tato slovesa objevují v dnešních psaných textech.

Provedla jsem korpusovou sondu v korpusu SYN v7 na přítomnost neaktuálních imperfektiv typu *dělat*.

Mezi všemi slovesy zakončenými v infinitivu sufixem -ávat bylo celkem 727 lemmat s výskytem vyšším než 100 konkordancí. Tato lemmata měla dohromady 11 009 628 výskytů. Z celkového počtu 727 jsem našla 25 lemmat sloves typu neaktuálních imperfektiv, z toho 2 lemmata byla chybně značkováná (pod lemmatem *zajímávat se* se skrývaly především výskyty adjektiva *zajímavá* s chybným pravopisem délky: *zajímává* a pod lemmatem *právát se* sdružovaly především výskyty adjektiva *pravá* s chybným pravopisem délky: *prává*.) Z toho důvodu jsem obě lemmata ze seznamu vyřadila. Zbylo 23 lemmat neaktuálních imperfektiv typu *dělat*.

- Z celkového počtu 11 009 628 výskytů všech lemmat se zastoupením vyšším než 100 tokenů bylo 68275 tokenů sloves s významem neaktuálních imperfektiv, to je 0,6 % z celku.
- Z celkového počtu 727 lemmat bylo 23 lemmat neaktuálních imperfektiv, což jsou celkem 3 %.

Výskyt sloves zakončených v infinitivu na -ávat²¹, která vyjadřují děje, jež nemohou probíhat v aktuální přítomnosti, není tedy v korpusu SYN v7 nijak výrazný.

Poldauf (1949)

Na Kopečného článek z roku 1949 reagoval I. Poldauf ve *Slově a slovesnosti* (Poldauf 1949), a pokládá si otázku, zda existuje kategorie aktuálnosti. Přitom odkazuje na Karcevského, jenž odlišuje slovesa determinovaná od nedeterminovaných podle toho, zda je slovesný děj konkretizován, vztahuje se ke konkrétní situaci (*dítě jde od okna ke dveřím*), anebo nikoli (*dítě už chodí*). Z těchto příkladů vyvozuje závěr, že determinovaná slovesa představují děj aktuální,

²¹ Stranou zůstala neaktuální imperfektiva se sufixem -ívat, u kterých však neočekáváme výrazně jinou míru užití.

nedeterminovaná děj odaktualizovaný, pouhou abstrakci (s. 123). Pro Poldaufa tedy rozdíl mezi aktuálností a neaktuálností znamená sepětí s určitou formou: *jde* je vždy aktuální, zatímco *chodí* nikoli. Primární není užití lexému, ale jeho forma. Podobný přístup uplatňuje také Vey (1958). Na jiném místě své stati (1949, s.125) však Poldauf správně poznamenává, že *chodí* ve větě *chodí kolem stolu a drží si tvář* (to je Kopečného příklad) vyjadřuje násobenost *aktuální* [zvýrazněno ISK].

Poldauf také reaguje na Kopečného tvrzení, že u slovesa *dělá* ve větě *dělá v Kolbence* mizí rozdíl mezi aktuálním prezentem „a časovými sférami okolními“. Poldauf zdůrazňuje, že neutralizována je v uvedené větě pouze aktuálnost, nikoli prézens. Poldauf z toho činí závěr, že Kopečného „časově bezpříznakový“ je nutno nahradit „neutralizován co do aktuálnosti“. Stejně jako Kopečný Poldauf poznamenává, že neaktuální děj je zejména vhodný pro charakterizaci (*Dělá v Kolbence*) a tvrdí, že u sloves jako (*dělá, píše, vidí*) je protiklad aktuální – neaktuální neutralizovaný, neboť tato slovesa mohou vyjadřovat oba děje, jak aktuální, tak neaktuální. Značnou část své stati pak Poldauf věnuje „neaktuálně imperfektivnímu“ (Kopečného termín) typu *chodívá*, kde je neaktuálnost formálně vyjádřena.

Dostál (1954)

Dostál přispívá do popisované diskuse poznámkou k termínům aktuálnost a atemporálnost: (Dostál 1954, s. 30-31) „konečně je ještě otázka, zda existují vnější okolnosti události atemporální, má-li jazyk vedle kategorie temporálnosti též nebo naopak kategorii *atemporálnosti*“. Autor v podstatě nepřímě odpovídá Poldaufovi (1949), když podotýká, že mezi aktuálností a neaktuálností děje a temporálností a atemporálností děje musíme rozlišovat. Aktuálnost je v některých jazycích (ne v češtině) vyjadřována gramaticky, zatímco čeština má slovesa, kterým tolik pozornosti věnoval Kopečný, jejichž rysem je, že se nedají použít pro vyjádření děje aktuálního. Podle Dostála „je-li aktuálnost děje vlastně jen vyjádřením toho, že nějaká vnější událost se skutečně odehrává ... a naproti tomu zase neaktuálnost vyjádřením opaku, totiž že vnější událost se jen může uskutečnit a pravidelně se uskutečňuje, ale přece ještě skutečná není, pak by rozdíl mezi aktuálností a neaktuálností neměl nic společného s kategorií temporis.“ K aktuálnosti Dostál ještě dodává, že v češtině lze vyjadřovat aktuálnost také prostředky plánu *lexikálního*, např. *právě, obvykle* a podobně. Autor tím aspoň naznačuje, že vidový význam nespočívá jen na slovese.

Křížková (1958)

Autorka konstatuje, že skutečná přítomnost může být jen aktuální. Dále polemizuje s Dostálem (1954), který uvažuje o tom, že aktuálnost – neaktuálnost patří spíše do oblasti modů, jelikož

staví proti sobě událost existující a možnou. Křížková nesouhlasí: protiklad aktuální – neaktuální s modalitou spojen není, podle autorky je založen na protikladu mezi dějem konkrétním a dějem pojatým abstraktně. Stejnou charakteristiku protikladu aktuální – neaktuální coby rozdíl mezi událostí konkrétní a nekonkrétní si za základ svých úvah vzal i Veselý (2009).

Křížková se svým popisem „neaktuálních dějů“ naší charakteristice stavů dosti přibližuje:

Podle Křížkové neaktuální prézens [očíslováno *ISK*]

1. není odrazem skutečné přítomnosti
2. vyjadřuje děje, které v okamžiku promluvy třeba ani neprobíhají
3. pouze v širokém smyslu slova při abstraktním chápání děje přítomnost, tj. okamžik promluvy, zahrnuje
4. vyjadřuje děj obvyklý – tzn. děj současně [tzn. zároveň *ISK*] opakovaný
5. slouží k charakterizaci

Daneš (1971)

Zajímavý pokus o strukturní analýzu slovesných významů podává Daneš (1971). V době, kdy se rozvíjela teorie valence, nejprve především slovesné, kterou Daneš a kolektiv posléze zpracovali metodou větných vzorců (1981), se Daneš zabíral především sémantikou slovesa z hlediska toho, jaký má charakter a jaký počet aktantů obsazuje.

Slovesné významy Daneš dělí na jedné straně na *statické* (nazývá je *situace*): patří sem staticky pojaté vztahy jako existence, umístění v prostoru (*dům stojí*), nositelství vlastnosti nebo stavu (*jevit se jakým*), vztahy různosti, podobnosti, shody apod., a na druhé straně na *dynamické*, průběhové (nazývá je *děje*).

Děje Daneš dále dělí na *události*²², tzn. takový slovesný význam, který lze chápat jako změnu, a na *procesy*, to jsou děje jaksi zbytkové, které mezi události nepatří. *Procesy* Daneš dále rozděluje na I. akční, II. neakční a III. nečleněné. Ad I: V akčních procesech je buď pouze vykonavatel (*Karel skáče, směje se. Tenhle pes nekouše.*), nebo je tam ještě aspoň jedna entita (*Karel přemýšlí o budoucnosti, Karel vidí přítele*). Ad II.: Do procesů neakčních (s nositelem děje) Daneš zahrnuje jednak intranzitivní slovesa (*lampa svítí; kámen větrá; oheň hoří*), jednak slovesa tranzitivní (*bojí se netopýrů; třese se zimou*). Ad III.: Procesy nečleněné (*mrzne, blýská se*).

Druhou kategorii dějů, *událostí*, charakterizuje autor jako přechod od východiska k závěru, přičemž přechod (T) má povahu změny. Autor vymezuje tyto přechody:

²² Danešovo pojetí události se liší od způsobu, jak termín *událost* užíváme v této práci. Pro nás může mít událost význam děje i stavu.

(1) situace1 - T- situace2: (z)hubnout, zavřít//zavírat.

(2) situace - T- proces: vyběhnout

(3) proces - T- situace: opít se

(4) proces1 - T- proces2: rozhořivat se

(5) událost - T- situace: obnovit

Klasifikací událostí podle typu přechodu vznikají především dvě značně obecné třídy, které autor ilustruje příklady a) přechod prostý: (z)měknout, (u)hasnout, rozplakat se na jedné straně a b) kauzativy, faktitivy: (z)měkčit, (u)hasit, rozplakat. Události autor dále člení na 1. s přechodem prostým (s procesorským agentem: přeskočil, odezpívala), 2. semikauzativní (s interním procesorským agentem: odešel), 3. kauzativní, které se dělí podle agenta na a) s interním agentem (získal) b) s externím agentem (obměkčil)

Zařazení slovesa do kategorie je pevné, tj. vázané na slovesný lexém, záleží na tom, který ze způsobů užití slovesa v kontextu (tzn. který z významů) autor vyhodnotil jako dominantní a reprezentativní. Daneš přímo neupozorňuje na případy, kdy jedna morfologická forma vzhledem k různým významům, které může vyjadřovat, může patřit do více kategorií (např. *kámen větrá* versus *sestra větrá pokoj*).

Škoda, že Daneš ve svém dělení neuvažoval komplexnější časový rozměr, který by odhalil další podstatné sémantické dimenze. Daneš do svého přehledu sice zahrnuje slovesa obou vidů, např. *zavřít/zavírat*, ale už neuvažuje o možnosti uplatnit kritérium času jako takové, přinejmenším hledisko, který z jeho příkladů lze užit v situaci aktuálně přítomné, a co má platnost (pouze) neaktuální nebo v naší terminologii platnost stavu.

Tak dochází k tomu, že např. výpověď *Tenhle pes nekouše* (s. 196) považuje autor za děj, konkrétně za akční proces, ačkoli je zřejmé, že onu výpověď v aktuální situaci, kdy chceme popsat aktivitu toho psa, použít nelze, a to především proto, že v aktuální situaci, kdy se na psa díváme, by bylo třeba říci, *co* nebo *koho nekouše*, vyjádřit objekt. Právě nepřítomnost objektu činí z výpovědi zobecňující konstatační, nikoli popis toho, co pes právě teď (ne)dělá. Daneš argumentuje tím, že nevyjádřenost předmětu (*koho nekouše?*) je způsobena bezpředmětovou konstrukcí, podle autora lze mluvit o předmětu všeobecném. Ale právě tato všeobecnost, odhlédnutí od konkrétní situace, jednoho z jejich určení (srovnej s našimi úvahami o „zdroji“ stavu výše v této kapitole), dává výpovědi význam charakteristiky zmíněného psa, jeho povahy, popř. zvyku, jde tedy o význam statický a v Danešově terminologii by měl patřit mezi situace.

Shrnutí

Z komentovaného přehledu názoru některých českých lingvistů o českém vidu, resp. o distinkci aktualnosti – neaktuálnosti vychází několik pro nás relevantních závěrů.

- Termín *aktuálnost* patrně do českých úvah o vidu zavedl V. Mathesius s tím, že aktuálnost vymezil vztahem k mluvčímu. Tím byla distinkce aktuálnosti v úvahách o vidu v češtině „omezena“ – podle mého názoru mylně – na časový přezens a neaktuálnost někdy (podle mého názoru opět mylně) identifikována s atemporálností, mimočasovostí. Kopečný tyto termíny používal synonymně. Možnost mluvit o aktuálnosti nejen v současnosti, ale i v minulosti a budoucnosti uvádí Panevová (Panevová 1971), autorka však připouští, že pro minulost a budoucnost je posouzení aktuálnosti obtížné.
- Výklady citovaných autorů vycházejí zpravidla z představy, že význam a forma jsou více méně pevně (a jednoznačně) propojeny, z čehož plyne postup, při němž se soustředí pouze na slovesnou morfologii jako (více méně jediný) prostředek vyjádření vidových významů.
- Jako (jediný) nositel vidových rozdílů je identifikováno zpravidla sloveso jako lexém, sloveso jako „celek“. Jako příklady tak nejsou zpravidla uváděny celé výpovědi ale 3.os. sg. nebo infinitiv. Limity tohoto postupu jsou dobře patrné z jinak velice inventivní analýzy slovesných významů Fr. Danešem: při studiu vidu se nestačí zaměřit jen na sloveso a jeho morfologii, nestačí pracovat se slovesy jako s lexémy, při posuzování vidového vyznění výpovědi/komunikace je nutné vycházet z konkrétních užití slovesných lexémů, resp. z vidového vyznění celé výpovědi/komunikace, jíž je sloveso „jen“ jedním z komponentů.

Z hlediska tématu této práce jsou podstatná Kopečného tzv. *neaktuální imperfektiva* a zejména tzv. *neaktuální perfektiva*, jimž budou věnovány materiálové rozborů v dalších kapitolách.

Vid, stav a modalita

Čas, vid a modalita

Mnozí autoři (např. Givón 1982, 1984, Bybee et al 1994) se shodují v tom, že čas, vid a modalita spolu úzce souvisejí, a proto mluví o prostoru TAM (Time, Aspect, Modality)²³. Tyto významy totiž bývají stejnou jazykovou konstrukcí, resp. v různých jazycích je tento prostor článkovan různě. Proto je (jak ještě na našem materiálu dále ukážeme) obtížné tyto slovesné kategorie navzájem oddělovat. Podle Givóna (1984, s. 272) čas, aspekt a modalita představují tři odlišná

²³ O podobném prostoru mluví i Dahl (Dahl 1985), s tím, že jeho akronym je TMA (Tense-Modality-Aspect). Akronym TAM – Time, Aspect Modality – je homonymní s akronymem TAM – Tense-Aspect Marker – zavedeným Bermelem a Kořánovou v Bermel, Kořánová 2008.

východiska pro naši percepci/prožívání času. Jazykový čas²⁴ odpovídá primárně, ač ne výlučně, našemu konceptu času jako po sobě následujících bodů, a tudíž mu odpovídají pojmy jako *předchozí a následující*. Aspekt zahrnuje představu *ohraničenosti* časového úseku, avšak čas je tu vždy nějak zahrnut ve smyslu stanovení *point of reference*/referenčního bodu. Modalita zahrnuje především pojetí reality ve smyslu *pravdivostním* a ve smyslu *možnosti, nutnosti, vůle, dispozice* aj.

Výše jsme probrali vztah gramatického času a vidu. Nyní se obraťme ke vztahu mezi modalitou a videm.

Modalita

Termín modalita pokrývá široké spektrum oblastní a úhlů pohledu. *Nový encyklopedický slovník češtiny* uvádí Fillmorovu²⁵ definici modalit jako *způsobu platnosti obsahu*. Tato definice je však pro náš účel příliš široká, zaměřme se proto blíže na oblast, která nás zajímá, tzn. oblast schopností. Začneme přehledem názorů některých lingvistů na modalitu.

Palmer (1986)

Podle **Palmera** (1986, s. 16): je modalita *gramatikalizace subjektivních postojů a názorů mluvčího*. Palmer (s. 11) navazuje na von Wrighta a spolu s modalitou epistemickou a deontickou zavádí i modalitu dynamickou, kam zařazuje i schopnosti. Epistemická („pravdivostní“) modalita vyjadřuje míru odpovědnosti mluvčího za to, co říká, jinak řečeno ve vztahu k propozici je spojena s vírou, že něco je, tedy s pravdou. Deontická modalita obsahuje element vůle a je spojena s akcí prováděnou ostatními i mluvčím samotným, v tom se liší od epistemické modalit. *Dynamická* modalita se týká schopnosti a dispozice (ibid., s. 102) participantů události, ke které predikát referuje. Všechny tři typy modalit sdílejí rys subjektivity, (tj. je na rozhodnutí komunikantů, zda a jak je vyjadřována).

Bybee (1994)

Bybee (1994) popisuje modalitu v termínech agenta, tj. zabývá se modalitou vztažitelnou k agentovi. Popisuje její typy, které nazývá povinnost, nezbytnost, schopnost a touha. Námi sledovaná schopnost je podle Bybee ve zkoumaných jazycích²⁶ druhý nejfrekventovanější typ

²⁴ Ve smyslu jak ho popsal Benveniste (1970, s. 11)

²⁵ Srov. < <https://www.czechency.org/slovník/MODALITA>>

²⁶ Bybee, Perkins a Paglica (1994) analyzovali 76 světových jazyků z hlediska toho, jak vyjadřují sémantiku mluvnického času, aspektu a modalit. Jako prostředky jejich vyjádření identifikují afixy, změny v kořeni, reduplikace, pomocná slovesa, částice anebo složitější konstrukce, např. angl. be

modality a stejně jako u prvního typu, povinnosti, neexistuje jasná hranice mezi lexikálním a gramatickým vyjádřením schopnosti (s. 187).

Schopnost Bybee (1994, s. 319) definuje takto: *agent slovesa má mentální nebo fyzickou schopnost dokončit akci označovanou hlavním slovesem*. Schopnost se tedy týká vnitřních *dispozičních* podmínek agenta ve vztahu k ději vyjádřenému predikátem (ibid., s.177):

jsem schopen/umím psát jenom velmi pomalu, protože jsem začátečník

Schopnost uvádí Bybee do souvislosti s *root possibility*, která má širší význam, není omezena pouze na vnitřní podmínku schopnosti agenta, podává informaci rovněž o obecných vnějších podmínkách, zda to vnější podmínky dovolují.²⁷ Podle Bybee mezi schopností a možností nebylo při analýze zkoumaných jazyků vždy možné rozlišit, což svědčí o úzkém sepětí obou oblastí. K tomu se váže i zjištění Benešové.

Benešová (1971)

Benešová v Panevová 1971 (s. 136 n) zavádí pojem původce modality (pm) a odlišuje ho od *původce děje* (pd), což umožňuje vysvětlit různé modální významy modálních sloves. Autorka odlišuje vlastní možnost od dovolení a schopnosti (ibid., s. 132). Původce modality může být vnější objektivní okolnost (pak jde o vlastní možnost), nebo někdo, kdo je zároveň původcem děje (schopnost) nebo někdo, kdo není původcem děje (dovolení). *Mohu lyžovat, protože je dost sněhu* (původce modality je vnější objektivní okolnost) × *Mohu // Smím lyžovat, protože mi to dovolili* (původce modality není původce děje pm ≠ pd) × *Mohu // umím //jsem schopna lyžovat, protože k tomu mám předpoklady* (původce modality je původce děje pm = pd).

Vendler (1967)

Vendler se ke vztahu modality schopnosti a modality možnosti (ačkoli je tak nenazývá) vyjadřuje jako ke dvěma veličinám **uvnitř subjektu**. Vendler (1967, s. 104n): „Když řeknu, že *bych mohl běžet, kdybych neměl svázané nohy*, neimplikuji tím, že bych skutečně běžel, kdybych neměl svázané nohy.“ Když lékař po ortopedické operaci řekne pacientovi, že *může*

going to (s. 2). Na jazyk pohlížejí především jako na jev složený ze substance sémantické a fonetické, spíše než jako na pěkný systém (s. 1). Z jejich metodického přístupu je zřejmé přesvědčení, že způsob vyjádření zmíněných kategorií může variovat, tzn. není vázán na jeden typ gramu. To je zajímavé také s ohledem na postoj české lingvistiky např. k vidu. Řada badatelů se orientuje převážně nebo pouze na tzv. gramatické prostředky jeho vyjádření.

²⁷ Opozice epistemická versus root possibility je alternativní terminologií k opozici epistemická versus deontická modalita. (Palmer 1986, s. 103)

chodit, vyjadřuje se k jeho schopnosti (stav), nechce ho tím vyzvat, ať teď okamžitě někam *jde* nebo ať *chodí po místnosti* (konkrétní děj). „Tělesný stav *být schopen chodit* není totéž jako někam *jít* nebo *chodit*“ (ibid., s. 115).

Autor dále upozorňuje na vztah *schopnosti* k *možnosti* reálně provádět danou činnost. Vendlerův příklad s českými reáliemi (srov. Ibid., s.116): Existují lidé, kteří *jsou schopni vypít osm piv najednou*. Předpokládejme, že jeden z nich to právě udělal. Pak je velmi nepravděpodobné, že to může udělat v příští minutě znovu. Řekněme, že v tomto momentu *je schopen*, ale že *nemůže* vypít dalších osm piv na jeden zátah. On je schopen, ale teď nemůže. Řekne:

Já bych to vypil (jsem schopen), ale teď nemůžu.

Mohl by, kdyby měl žaludek prázdný. Když má žaludek prázdný, tak *je schopen* a *může*. Takže to, že je schopen, je *podmínkou* pro to, že může. Toto *může* už žádnou další podmíněnost nezahrnuje. On prostě skutečně může.

Dále Vendler naznačuje vztah schopnosti k vůli: Ale dokonce ani to, že může, neznamená, že *chce*, že je skutečně vypije.

Komentované názory lingvistů, kteří se modalitou v relativně nedávné době zabývali, před námi otevřely značně strukturovanou a komplikovanou oblast modálních významů. My se při studiu vztahu vidu, a tedy i stavu, a modality zaměříme na schopnost a možnost.

Schopnost a možnost

Schopnost a její projev se v češtině v některých případech vyjadřuje různými lexémy. Jedná se například o slovesa pohybu, kde **indeterminované** podoby vyjadřují schopnost a jejich **determinovaná** podoba pak vyjadřuje (potenciální) uplatnění této schopnosti. Jedná se o dvojice jako *umím chodit* → *jdu*, *umím jezdit* → *jedu*, *umím běhat* → *běžím*, *umím létat* → *letím*. Analogické jsou i vztahy jsou i mezi predikáty první a druhé výpovědi v následujících příkladech. I ty vyjadřují schopnost na straně jedné a uplatnění této schopnosti, její manifestaci na straně druhé.

Musím umět nosit nádobu na hlavě, abych v ní mohla nést vodu,
Musím umět skákat přes tyč, abych mohl přes ni skočit,
Musím umět rychle utíkat, abych mohl utéct revizorovi,
Pes musí umět vodit nevidomého, aby ho mohl vést apod.

Nemusí se přitom jedna jen o slovesa pohybu:

Musím vidět, abych se mohla na něco dívat/ podívat.

Musím slyšet, abych (si) mohla něco poslouchat/ poslechnout.
Musím být schopna cítit fyzickou bolest nebo strach, abych je mohla pocítit.
Musím být schopna cítit kouř nebo hořkou chuť na jazyku, abych je mohla ucítit.
Musím být schopna dýchat, abych se mohla nadechnout.
Musím umět mluvit, abych mohla něco říkat/říct.

V jiných případech týž lexém označuje v některých svých užitích schopnost (*umím plavat/plavu*) a v jiných pak její využití (*plavu v moři*). Totéž platí, jak si ještě ukážeme, i pro predikáty *uvidím, uslyším a ucítím*, které vyjadřují, jak schopnost *vidět, slyšet, cítit* v budoucnosti, tak její reálné provádění.

Ve všech uvedených případech platí, že **schopnost je umožňující podmínkou její manifestace/uplatnění.**

Z uvedených příkladů vyplývá, že schopnost jako stav, v němž se konatel nachází, se vyjadřuje imperfektivně, tj. pomocí morfologických imperfektiv. Je to pochopitelné proto, že z toho, že stav platí (viz výše) plyne, že trvá, stejně jako děje vyjádřené/vyjadřované morfologickými imperfektivy. V kapitole o vidovém paradoxu si však ukážeme, že **vyjadřovat stavy nepatří do výlučné domény imperfektiv.**

Jinou skupinou sloves, která jsou spjata se schopnostní modalitou, jsou tzv. **kapacitiva**. (*uzvednout, unést, ujit, ujet, ...*). Kapacitiva jsou dvojího typu. Prototypem prvního je sloveso *uzvednout*, prototypem druhého pak sloveso *ujít*.

Typ uzvednout

Můžeme říci:

Ta kamna nezvednu, protože je nezvednu.

První predikát implikuje, že *nemůžu*, druhý predikát vyjadřuje, že *nemám schopnost*. *Nemůžu*, protože *nemám schopnost*. Opět platí, že schopnost (*uzvednu*) je umožňující podmínkou druhého predikátu, tj. *zvednu*. Ze všech tří možností, které *nemůžu* implikuje (vnější objektivní překážky, jiný subjekt a já, resp. moje schopnost), je to právě moje neschopnost, která mi nedovoluje, abych je zvednout mohla. Obrácená implikace však neplatí:

**Ta kamna nezvednu, protože je nezvednu.*

Jinak řečeno, **Nemám schopnost, protože nemůžu*. *Uzvednout* je přece podmínkou pro *zvednout*, nikoli naopak: abych je mohla zvednout, musím je být schopna *uzvednout*, platnost stavu je umožňující podmínkou pro provedení děje. Tuto skutečnost můžeme vyjádřit i větou:

Jestliže je uzvednu, pak je můžu zvednout.

Jestliže platí stav, pak můžu provést děj. Uvedená věta však v obráceném vztahu platí také:

Jestliže je zvednu, pak je dokážu uzvednout.

Upomíná nás na skutečnost, že z děje usuzujeme na stav: jestliže to dělám, pak je z toho vidět moje schopnost to dělat (viz dříve v této kapitole)

Sloveso *zvednout/zdvihnout* vyjadřuje krátký pohyb vzhůru, znamená *způsobit, aby se něco dostalo do výše*, děj jím popisovaný někdy konstruuje/vnímáme jako tak krátký, jako by byl okamžitý. Zároveň platí, že pokud nemám schopnost a daný předmět *neuzvednu*, pak s ním nejspíš ani nepohnu, zůstane ležet tak, jak byl.

Objekt, který zvedám, zároveň představuje velikost mé síly: na tomto objektu se demonstruje, jak jsem silná, přičemž samozřejmě platí, že čím těžší objekt dokážu zvednout, tím jsem silnější. Měřítka mé síly je tedy hmotnost nákladu.

Podíváme-li se teď na další kapacitiva, jejichž fundující základ tvoří slovesa pohybu, zjistíme, že analogicky k predikátům *uzvedl/uzvihl* se chovají i predikáty *unesl, uvezl nebo utáhl* ve výpovědi jako

Uzvedl, unesl nebo utáhl těžkou kládu, uvezl kolečko plné kamenů.

Z výpovědi vyvozujeme, že měl sílu dost velkou na to, aby kládu nebo kolečko uvedl do pohybu, to samotné uvedení do pohybu už znamená, že na uvedené břemeno byl dost silný. *Vézt něco na kolečku* je tedy podmíněno mou silou, podobně *zvednout* něco těžkého a *nést* to v ruce nebo *táhnout těžkou kládu*, všechny tyto činnosti jsou podmíněny jen mou silou ve vztahu k objektu, který mám uvést do pohybu.

Proto stejně jako výše uvedené *uzvednu/uzvihnu* (jsem schopna) je podmínkou pro *zvednu* (můžu), také *uvezu* je podmínkou pro *vezu*, *utáhnu těžkou kládu* je podmínkou pro *táhnou* a stejně tak *unesu pytel cementu* je moje schopnost nutná k tomu, abych mohla něco *nést*.

Typ ujít

Naproti tomu další predikáty kapacitiv se v tomto ohledu chovají jinak:

Vzdálenost 30 km nejdu, protože ji nejdu.

Z našeho pohledu (vztah možnost – schopnost) tato věta nemusí být pravdivá: *já mohu jít 30 km, ačkoli je nejdu*. Moje možnost *jít* není podmíněna schopností *ujít určitou vzdálenost*, je podmíněna jinou schopností, totiž schopností *umět chodit*.

Stejně jako *jít* je podmíněno schopností *chodit*, je *jet na kole* je podmíněno schopností *umět jezdit na kole*, *běžet na tramvaj* je podmíněno schopností *umět běhat* a rovněž *pták může někam letět* teprve poté, co se naučí *létat*. V těchto případech mou schopnost neoznačuje

kapacitivum, ale indeterminativní výraz pro pohyb (*létá, chodí, běhá, jezdí na kole*), který má zároveň význam základní schopnosti.

Můžeme tedy zkoumaná slovesa rozdělit do dvou skupin podle objektu, na němž se schopnost měří:

- A) Tady skutečně platí, že *uzvednu, uvezu, utáhnu nebo unesu těžké břemeno* je podmínkou pro *zvednu, vezu, táhnu a nesu ho*.
- B) Naproti tomu predikáty, u nichž je měřítko schopnosti vyjádřeno **vzdáleností** (kilometry, velký kus cesty atd.) mají zvláštní označení pro schopnost základní, tzn. vůbec *být s to* se daným způsobem pohybu přemísťovat.

U skupiny B se zastavme. Tyto aktivity mají zvláštní výraz pro označení výkonnosti: *ujdu 30 km, uběhnu půlmaraton, ujedu na kole vzdálenost z Prahy do Tábora, pták uletí 2000 km přes žhavou poušť*, základním parametrem je tedy **vzdálenost**. U výkonů měřených vzdáleností máme dvě schopnosti: je to **schopnost S¹**, základní (*umět chodit*) a **schopnost S²**, výkonnostní (*ujít*). Schopnost S¹, základní, potřebujeme pro samotný pohyb, ten nám umožní se daným způsobem samostatně přemísťovat (tzn. jsme schopni, tedy můžeme). Avšak pro podání výkonu daným způsobem pohybu potřebujeme schopnost výkonnostní S²: *ujít 30 km*. Takže věta

Nemůžu jít 30 km, protože je neujdu

nepopisuje základní vztah možnost – schopnost, ale pouze tu situaci, kdy chci říct, že *nemůžu ani začít, ani se vydat na cestu*, tehdy je nemožnost *jít* podmíněna schopností *ujít*. Zpravidla tomu ale tak není.

Nemůžu jít celý pochod Praha-Prčice, protože ho neujdu, ale můžu jít část, ujdu 15 km.

Stejně tak lze o někom říct, že danou vzdálenost *neujel na kole celou, neuběhl celou, neuletěl, neuplavoval celou, neurazil celou ale jen z části, ze čtvrtiny,*

Porovnejme znovu obě skupiny kapacitiv A (*uzvednout*) a B (*ujít*) tentokrát podle toho, zda mohou implikovat částečné provedení výkonu:

Výpověď s predikáty typu *uzvedne* (skupina A)

**uzvedl/uzdvihl, unesl, utáhl těžkou kládu jen z poloviny nebo uvezl těžké kolečko kamenů jen ze čtvrtiny*

je sémanticky nekoherentní, částečné dovršení děje je těžko představitelné. Naproti tomu predikáty typu *ujede* (skupina B), jak už jsme viděli, se na výpovědích vyjadřujících jen částečné vykonání úkolu podílejí celkem běžně.

Podobně je tomu u predikátů těch morfologicky perfektivních sloves, která ve svém sémantickém základu nemají pohyb, ale vyjadřují směřování děje k cíli vyjádřenému objektem, tj. u tranzitivně pojatých **telických dějů**. Například *přečetl* ve výpovědi

Přečetl knihu jen zčásti, ze čtvrtiny.

U tohoto a podobných predikátů označujících činnost zaměřenou na cíl jako *číst – přečíst* existuje podobný vztah mezi schopností a možností, jako u kapacitiv typu *ujít*. Základní schopnost S^1 je zde *umět číst*, ta je umožňující podmínkou pro *číst něco, cokoli*.

Nápis Zákaz kouření viděl, ale nečetl. (Neumí totiž číst.)

Jinak je to však v případě perfektivního významu *přečíst celou knihu*:

Nemůžu přečíst celou knihu (v portugalsčině), protože celou knihu prostě nepřečtu (nejsem schopen).

nepřečtu zde vyjadřuje mou (ne)schopnost S^2 . V případě telických dějů **označujeme výkonnostní schopnost S^2 morfologickým perfektivem**. V případě *přečíst* jsou tedy **schopnost S^2** (konatel je schopen knihu přečíst) **i možnost** (konatel může knihu přečíst) vyjádřeny stejným slovesem a podle kontextu vystupuje do popředí jeden či druhý modální význam.

Konečně se ještě zastavme u následující sady příkladů a podívejme se na ně z hlediska modality schopnosti a z hlediska vidu jejího vyjádření.
vztahu

- [29] *Jan zná Tokio.* / “*Jan je schopen znát Tokio*”
- [30] *Jan tráví oběd.* / *Jan je schopen s/trávit oběd.*
- [31] *Jan vidí ve výši letadlo.* / *Jan je schopen vidět ve výši letadlo.*
- [32] *Jan uběhne maraton.* / *Jan je schopen uběhnout maraton.*
- [33] *Jan vyleze na koně.* / *Jan je schopen vylézt na koně.*
- [34] *Jan vypije osm piv za večer.* / *Jan je schopen vypít osm piv za večer.*
- [35] *Jan rozpozná léčivé byliny.* / *Jan je schopen rozpoznat léčivé byliny.*
- [36] *Jan umí hrát šachy.* / *Jan je schopen hrát šachy.*

V příkladech [32]-[35] je schopnost vyjádřena **morfologickým perfektivem**. Dáno je to tím, že schopnost je z hlediska sémantického pojata jako **naplnění, dosažení určité míry** události, tedy dosažením určitého cíle, mety. Predikáty ... *uběhne, vyleze, vypije a rozpozná* implikují, že konatel už aspoň jednou daného limitu dosáhl: *uběhl maraton, vylezl na koně, vypil osm piv a rozpoznal léčivé byliny*. To znamená, že dosáhl výkonu a jeho schopnost se navenek projevila dějem. Na tomto základě můžeme potom mluvit o tom, že konatel má schopnost

daného výkonu dosáhnout. Naplnění /dosažení určité míry je sémantickou vlastností, která odpovídá perfektivitě.

Naproti tomu v příkladech [29] - [31] a [36] tomu tak není. Schopnost není vyjádřena naplněním nějaké míry, dosažením nějakého limitu. Je takříkajíc pojmenována přímo, „nekvantifikovaně“ a může tak k jejímu vyjádření být užito prostředku, který nesignalizuje dosažení vnitřního cíle, meze. Je tedy **imperfektivní**²⁸.

Shrnutí

Schopnost je slovesně vyjadřována dvojím způsobem:

1. Predikátem, součástí jehož lexikálního významu je schopnost, tj. existuje konstrual daného predikátu/slovesného výrazu, jehož je schopnost konatele události součástí (například *vidět, slyšet, umět, být schopen, mluvit, chodit, běhat* apod.).
2. Nebo predikátem, který je spojen s naplněním určité míry, limitu dané události, lze mluvit o výkonnostní schopnosti (například *uběhnout maraton, uzvednout 100 kilo, rozpoznat rostliny* apod.).

Různé způsoby vyjadřování schopnostní modalitě pak korelují s morfológickou imperfektivností (případ 1), resp. s morfológickou perfektivností (případ 2) vyjádření této modalitě. Tento fakt je manifestací „součinnosti“ kategorie modalitě a vidu v rámci vztahu čas-vid-modalitě.

Vyjádření dynamické modalitě schopnosti, resp. možnosti je stav. Odlišení dvou způsobů vyjádření schopnostní modalitě přitom koreluje s tím, zda se modalitní stav manifestuje průběhem děje (případ 2), nebo tomu tak nemusí být (případ 1). Zatímco případy typu 2 jsou tak manifestovanou schopností, v případech typu 1 schopnost manifestace dějem není třeba, pro komunikanty je zřejmá z lexikálního významu příslušných predikátů.

Závěr

V této kapitole jsme zavedli základní pojmové distinkce, které nám umožní opustit v přístupu k problematice vidu tradiční morfológický rámec, který je z hlediska otázek, které si v souvislosti s videm chceme klást, příliš úzký.

²⁸ Na základě uvedené sady příkladů lze konstatovat, že další modalitním významem, který se v nich uplatňuje, je vůle. Události, ke kterým ukazují příklady [29] až [31] nemá konatel možnost ovládat vůli na rozdíl od příkladů [32] až [35].

Východiskem nám byl a nadále bude pojem **události**. Komunikanti mohou pojímat událost, o které komunikují, různým způsobem. Pojmem, který nám bude sloužit k zachycení těchto různých chápání (uchopení) události, je pojem **konstrual** (interpretace, pojetí) události. Z hlediska vidu se situace jeví tak, že jedna a tatáž událost může být uchopena různě, perfektivně nebo imperfektivně, jako děj nebo jako stav. Jedné a téže události může tak odpovídat perfektivní vs. imperfektivní konstrual, resp. konstrual dějový vs. stavový.

V centru naší pozornosti jsou **stavy**. Vlastnosti stavů popisujeme v kontrastu s ději.

- Stavy jsou události pojaté komunikanty **neaktuálně**, děje jsou události pojaté jako aktuální. Platí přitom, že konstrual události je aktuální, tj. událost je pojata jako aktuální, pokud je uchopena jako takřikajíc probíhající „před zraky“ komunikantů (v případě přítomnosti) nebo „před zraky“ participantů události (v případě minulosti a budoucnosti).
- Stavy (dispozice, schopnosti, možnosti, ...) se přitom manifestují v dějích a z druhé strany stavy jsou předpokladem průběhu děje (stav je dispozicí, schopností, možností, ... děje).
- Stavy **platí nebo neplatí**. Děje probíhají nebo trvají. Průběh/trvání děje s sebou nese možnost průběh/trvání nějak kvalifikovat (děje začínají, jsou v běhu, končí, vrcholí apod.). Stavy jen platí nebo neplatí.

Z toho, že stavy platí nebo neplatí, neplyne, jak se někdy mylně soudí, že stavy by byly atemporální. I stavy mohou platit v minulosti, přítomnosti nebo budoucnosti, tedy v různých časech a jako o takových se o nich vyjadřujeme.

Stav „vzniká“, tj. **stavový konstrual události** vzniká, procesem zobecnění, konkrétně abstrakcí od některých určení/vlastností, které komunikovaná událost vykazuje.

Vidové vyznění výpovědi není dáno jen morfologickým ustrojením slovesa, a to ve dvojím slova smyslu:

- je dáno ne slovesem samotným jako lexémem (jeho morfologickým ustrojením), ale jeho **užitím** v komunikaci
- navíc není dáno jen slovesem samotným a jeho tradičními „vidovými prostředky“, ale i dalšími faktory, které jsou součástí komunikace, ať již jsou mimo sloveso nebo „na něm“, tj. slovesné povahy. V případě distinkce mezi stavovostí (neaktuálností) a dějovostí (aktuálností) konstrualu se ukázal rozhodujícím faktorem prostředek vyjadřovaný v češtině na slovese, totiž čas: výběr **gramatických časů** při vyjadřování minulosti, současnosti a budoucnosti je v případě stavů jiný než v případě dějů.

Vidová interpretace výpovědi se vynořuje nejen ze „součinnosti“ kategorií vidu a gramatického času, ale i ze „součinnosti“ vidu s kategorií modalit, jmenovitě dynamické modalit schopnostní a možnostní. Schopnost a možnost jsou stavy, ne děje. O tom, kdy je

tento stav vyjádřen imperfektivem, resp. perfektivem, však rozhoduje způsob vyjádření modality. Konkrétně: pokud je schopnost vyjádřena mírou naplnění události a manifestována dějem, tj. je výkonnostní schopností, užívá se k jejímu vyjádření perfektivních tvarů daného predikátu. Pokud je schopnostní modalita součástí lexikálního významu slovesa, tj. konstruuje se jako součást významu tohoto slovesa, je užito imperfektivum.

*

Kapacitiva

Neaktuální perfektiva

Zaměřujeme se na tzv. *neaktuální perfektiva*. Tak tuto skupinu sloves vymezil Kopečný (1948, 1949, 1962, s. 36n). Připomeňme si základní údaje, které o těchto slovesech Kopečný uvádí.

Jedná se podle autora o zvláštní skupina dokonavých sloves. Dokonavá jsou podle Kopečného morfologického kritéria: sloveso, které netvoří opisné futurum, je perfektivum. Zároveň se často používají v neaktuálním významu, tzn. nelze jimi odpovědět na otázku *Co tady teď děláš?*

Neaktuální perfektiva pak třídí do tří skupin²⁹:

1. První skupinu tvoří intenzitní typ *nadělat se, nadřít se, napsat se, nazpívat se...* od reflexivních sloves *nasmát se, nazpívat se*
2. a) Různé typy sloves označujících schopnosti *unese, uveze, utáhne, uzdvihne* (jisté množství) – apod. *ujde, ujede, uběhne, uplave, uletí ...* (jistou vzdálenost)
2. b) Ostatní případy: *ujde to, vejde se to tam*, (moravské lidové *vleze to tam*); *on to dovede, dokáže, dá se to (udělat)*; *on to vydrží; vystojí jako pes; ani se nehne*; otázkový typ *jak to přijde?*

Za charakteristické pro neaktuální perfektiva Kopečný považuje dvě vlastnosti:

- u sloves, která označují schopnost je těžko postihnout význam aktuální přítomnosti (Kopečný 1962, s. 37)
- Tato slovesa jsou vidově nepárová (ibid. s. 38)

Na první pohled je zřejmé, že zatímco u skupin 1 a 2a, které mají nějaký společný morfologický znak (skupina 1 prefix *na-*, skupina 2a prefix *u-*), je 2b směsicí ostatních případů, tedy zbytkovou skupinou. Společná vlastnost, kterou Kopečný na výše uvedených slovesech

²⁹ Místo odkazu na kapitulu o aktuálnosti zde uvádím Kopečného dělení ještě jednou, a to hlavně z důvodu větší přehlednosti.

vytýká, totiž že je těžké postihnout význam aktuální přítomnosti, se týká *všech* výše uvedených sloves, nikoli pouze těch schopnostních. Pohledem do SYN v7. zjistíme, že ve skupině 1

1. sloveso nadělat: se objevuje velice často ve frazémeh, nejfrekventovanější je *s tím nic nenaděláš*; v obecném významu *velká míra dělán něčeho: nadělá paseku; nadělá se (všiváren)*;
2. nadřít se má v SYN v7 nejčastější kolokaci *strašně se nadře*;
3. napsat se ve smyslu velké míry psaní má v korpusu mizivý výskyt;
4. nasmát se: má v SYN v 7 nejčastější kolokaci *vždycky se spolu hodně nasmějeme*.

Všechna nejčastější užití lexémů s prefixem *na-*, ať už ve frazémeh, nebo přímo s významem *velká míra činnosti označované fundujícím slovesem*, vybízejí k interpretaci neaktuální: vyjadřuje se jimi povaha situace, v níž se konatel nachází, nebo jeho charakteristika.

Skupinu 2 a) podrobím bližšímu zkoumání později, nyní snad jen konstatujeme, že tato slovesa sdružuje prefix *u-* a často vyjadřují schopnost konatele jako jeho vlastnost, což mohou být užití neaktuální.

Skupina 2 b) je zbytková, slovesa v ní obsažená nemají žádný výrazný společný morfologický rys (např. sdílený prefix, jak tomu bylo u skupin předchozích). V užitích, která má Kopečný patrně (autor sám příklady konkrétních výpovědí neuvádí) na mysli, tzn. např.

Jak se ti líbí v práci? – Celkem to ujde.

Kufr je moc velký, pod postel se nevejde.

Už měsíc s projektem ani nehne.

vyjadřují sledovaná slovesa stav v našem pojetí, jejich užití jsou tedy nutně neaktuální.

Důvod, proč se Kopečný slovesy 1, 2a) a 2b) zabývá, je ten, že na jedné straně netvoří opisné futurum, to je jejich hlavním společným rysem, ale zároveň o nich autor říká, že *jsou příslušným slovesům nedokonavým blízka* (ibid. s. 37). Nevyřešenou otázkou navíc zůstává, jaký čas vlastně tyto predikáty vyjadřují: Kopečný zavrhl možnost vyjádření aktuální přítomnosti a hovoří u schopnostních sloves o významu neaktuální přítomnosti.

Ke Kopečného pojmu *neaktuálních perfektiv*, k metodologii jejich vymezení i závěrům o nich máme tyto výhrady a pochybnosti.

1. Z Kopečného popisu není zcela jasné, která slovesa vlastně autor výrazem *schopnostní* označuje: jsou to pouze 2a), jak explicitně uvádí, nebo i řada dalších, popř. všechna ve skupinách uvedená? V dalších autorem uváděných příkladech je schopnostní i např. *dokáže to*.

2. S Kopečným lze souhlasit, když říká, že *Jejich prézens* [tzn. sloves výše uvedených] *má význam typicky „aoristový“, znamená časově neomezenou schopnost nebo stav, ovšem dající se transponovat do minulosti i do budoucnosti* (ibid. s. 37).
3. Metodologicky minimálně zvláštní je však autorova úporná snaha vycházet výlučně z formy vyjádření, ač jádro problematiky je svým charakterem sémantické a minimálně potenciální rozpor mezi formou a obsahem naznačuje i jeho výše citovaný fakt, že neaktuální perfektiva jsou svou formou perfektivy (nemají opisné futurum), nicméně svým obsahem jsou *příslušným slovesům nedokonavým blízka*.
4. Projevem tohoto jednostranného autorova metodologického zaměření je fakt, že mu vadí, že *do minulosti se tento stav transponuje normální préteritní formou (dokázal to, unesl to) kdežto do budoucnosti lze takovou schopnost transponovat za pomoci lexikálních nebo jiných kontextových činitelů, forma zůstává prezentní (zítra to sotva dokáže, zítra tolik neuplave)*.
5. **Postup od formy (výrazu) k významu** je patrně také prapříčinou toho, že se **konceptu schopnosti nebo stavu primárně nevěnuje**, pouze ho spojuje s určitou tradiční, nicméně v současné češtině neexistující gramatickou formou (aorist).
6. Všechna neaktuální perfektiva se autorovi jeví shodná s ostatními dokonavými slovesy tím, že mají dva základní významy prezentu, jeden nazývá **mimočasový, atemporální** a druhý **nepříznakově budoucí**. Domnívám se, že mimočasovost, atemporálnost nelze zaměňovat s neaktuálností. Výpověď

Dnes už se užíváte jenom psaním? –Naštěstí ano.

neznamená, že by stav *uživím se jenom psaním* neměl časovou platnost. Výpověď naopak implikuje, že *dříve*, než nastal stav, kdy už se mluvčí psaním užívá, tomu bylo jinak: stav se změnil. Předtím platil stav:

Psaním jsem se neuživil.

Jak již bylo řečeno, i stavy mají svou časovou platnost: stavy vznikají a zanikají, v době promluvy platí, nebo neplatí, platiti mohou v minulosti i budoucnosti.

7. Obecně platí, že **jednu formu nelze bez potíží vždy spojovat s jediným významem**: jak si ještě ukážeme, i u kapacitiv najdeme užití „nekapacitivní“: v tom případě jejich užití zaměřuje náš pohled spíš na to, že děj proběhl, než na jejich stavový význam: jedna forma tak jednou vyjadřuje stav, jindy děj.
8. Faktorů, které přispívají k tomu, jak významy daného výrazu ve výpovědi chápeme, je mnohem víc. Za zásadní v tomto směru považuji především (jak jsme již ukázali v kapitole 2 a ještě dále ukážeme) **slovesný čas a modalitu**.

K problematice neaktuálních perfektiv se kriticky ve své recenzi Kopečného monografii *Slovesný vid v češtině* (Kopečný 1962) vyslovil I. Poldauf. O Kopečného „neaktuálních perfektivech“ mluví jako o *schopnostních slovesech*, **kapacitivech** (Poldauf 1964, s. 50; proložení ISK). Ke Kopečného pojetí podotýká, že *výklad o gnómském a jiném mimočasovém užití dokonavých sloves* [míněno u Kopečného] *by se zjednodušil, kdybychom připustili, že vedle kategorií s vlastními prostředky existuje i kategorie „parazitující“* (ibid.), což jsou podle něho právě kapacitiva. V zásadě tak vlastně Poldauf volá po uznání kategorie kapacity, která – a v tom spočívá její „parazitivnost“ – nemá vlastní kapacitivě dedikované vyjadřovací prostředky. Kapacitiva jsou svou formou perfekta s imperfektivním významem.

Poldauf navíc v souvislosti s kapacitivou zmiňuje **stavovost**. Podle autora kapacitiva jsou *jako všechna stavová slovesa* (ibid.) nedokonavá a schopnost, tedy význam, který kapacitiva vyjadřují, je *stavová vlastnost* (ibid., s. 48). Nicméně s pojmem stavu systematicky nepracuje, stavovému významu kapacitiv se dále nevěnuje.

Poldauf tedy svými postřehy nejprve poněkud vágně odkazuje k širší skupině morfologických perfektiv, o které mluví Kopečný výše, ale v dalším pojednání o kapacitivech (Poldauf 1968) uvádí, že zvláštní schopnostní slovesa mají zpravidla předponu *u-*. Zároveň však kapacitivní užití rozšiřuje i na další oblast, na morfologická perfekta, tj. perfekta, která nemají prefix *u-*, když říká, že u ostatních sloves schopnost vykonat nějakou činnost se vyjadřuje tvarem dokonavého slovesa prostého: *Kolik vykouříte cigaret? Snesete tak velkou námahu?* (ibid. s. 254n). **Kapacitiva tak nejsou již definována čistě morfologicky**, tj. jako slovesa s prefixem *u-*.

V dalších kapitolách se pokusím dokázat, že jednotící rys, který můžeme některým výskytům sloves z Kopečného skupiny 1 a 2 přiřknout, není formálně morfologický, není na rovině výrazu, ale je jím **stavový význam**, který predikáty těchto sloves ve výpovědích často vyjadřují.

Kapacitiva

Podívejme se nyní na skupinu tzv. kapacitiv blíže. Naposledy se jí věnoval Veselý (2014, s. 55 n). Podle Kopečného má prefix *u-* u těchto sloves *význam schopnosti, možnosti: udrží, unese, utáhne, uzdvihne... 100 kg* (1962 s. 128). Veselý (2014, s. 55) řadí mezi kapacitiva zejména tato slovesa: *ujít, ujet, uběhnout, uplavat, uletět, urazit, unést, uvést, utáhnout, uzvednout, uzdvihnout, udržet, uživit, ubránit, uchránit, uhlídat, udržet v tajnosti a utajit*.

Pozornost badatelů mají kapacitiva především kvůli nejasnostem v otázce, jak interpretovat jejich vid. Diskuse na toto téma probíhají již od 40. let minulého století a v průběhu doby do ní přispěli snad všichni čeští aspektologové. Někteří se zároveň vyslovují k širší oblasti (v terminologii Kopečného) neaktuálních perfektiv, kapacitiva ani nezdůrazňují, ani je však ze svých úvah výslovně nevyjímají. Kopečný, jak už bylo řečeno, o nich říká, že se jedná o perfekтива, která na za určitých podmínek vyjadřují něco, co autor popisuje jako neaktuální děj, někdy též atemporální, mimočasový. Poldauf o nich mluví jako o nedokonavých perfektivech a vysvětluje tento oxymóron tím, že si kapacitiva většinou svůj tvar vypůjčují od dokonavých členů slovesných dvojic (*s poctivostí nejdál dojdeš, vykouří až 40 cigaret denně*). (Poldauf 1964, s. 50). Veselý (2009, 2014) se vyjadřuje v tom smyslu, že jde o referování k nekonkrétnímu ději. Podle Komárka (1984) je Kopečný s neaktuálními perfektivy pravdě blíže než Poldauf, sám Komárek však zároveň podotýká, že je nejasný „poměr mezi schopnostním užitím a vyjadřováním konkrétního děje“ (Komárek 1984, s. 259). K řazení kapacitiv mezi perfekтива se přiklání také Veselý (2009, 2014). Šlosar v *Příruční mluvnici češtiny* hodnotí kapacitiva jako slovesa *obouvidová* (1995, s. 205). Naopak imperfektivně měl být hodnocen vid sloves s kapacitivním významem také v SSČ, jak o tom referuje Kroupová (1976). Proti tomuto pojetí se však ostře ohradil Kopečný (1977) a zopakoval svoje stanovisko k určování slovesného vidu: *dokonavá jsou ta slovesa, která nemohou tvořit futurum pomocí budu + inf.* Patrně následkem této intervence jsou dnes v SSČ kapacitiva označena jako dokonavá.

Je zřejmé, že ve všech pojetích, která zde byla naznačena, se autoři nějak pokoušejí skloubit kritérium morfologické formy (perfektivnost vyjádřená prefixací) s významem schopnosti jako vlastnosti konatele. Zároveň je zřejmé, že se to ne vždy úplně daří. Proto se pokusím pohlédnout na problematiku kapacitivnosti nikoli od slovesné formy, ale „z druhé strany“, z hlediska významu, který je vyjadřován.

Především budu nadále rozlišovat mezi tím, zda mluvím o **morfologickém utváření predikátu** (morfologické perfektivum, imperfektivum) nebo o vidové interpretaci, o **vidovém konstruálu výpovědi**, tzn. o jejím významu (srov. kapitola 1).

Děje a stavy u kapacitiv

S ohledem na to, co již bylo o dějích a stavech řečeno, bude pro náš přístup zásadní především odlišit od sebe dva významy, které kapacitiva ve výpovědích vyjadřují. Vyjděme přitom

z definice v SSJČ, kde jsou uvedeny významy, které prefix *u-* slovesným základům dodává. Námi sledovaná oblast je význam 3: *zaměření na způsob děje*, a to jako

- a) *možnost, schopnost n. způsobilost k dosažení nějakého cíle* nebo
- b) *jeho skutečné dosažení*.

Rozlišením na a) a b) jsem zvýraznila rozdělení výkladu hesla na dva významové parametry, které jsou v této definici obsaženy. Jde nám tedy o

- a' význam stavový (ve smyslu popisu stavů ve Vendler 1967): *možnost, schopnost n. způsobilost k dosažení něj. cíle*
- b' význam dějový: *uskutečnění děje*.

Veselý charakterizuje kapacitivum jako *verbum, vyjadřující schopnost levointenčního participantu vykonat/vykonávat děj označovaný fundujícím slovesem* (Veselý 2014, s. 55). Autor ve své definici cílí na vyjádření vlastnosti participantu: jde mu o *schopnost participantu vykonat děj*. Vytkneme-li si však rovnou jako hlavní sémantický rys vlastnost, v tomto případě schopnost, omezíme svou pozornost (v naší terminologii) na stavy, neboť pojmenování vlastnosti je stav. My však nechceme předpoklad, že výše jmenované predikáty ve všech svých užitích vyjadřují schopnost, přijmout předem. Proto i nadále budeme mít na zřeteli oba významy, které definice SSJČ uvádí, tzn. jak stav (a), tak děj, tzn. projev tohoto stavu (b).

Jakkoli je někdy těžké od sebe oba významy oddělovat, zdá se, že určité kontextové i mimojazykové podmínky přispívají k tomu, že kapacitivní predikát interpretujeme ve výpovědi buď jako stav (a), nebo jako děj (b). Pokud je vnímáme jako stav, pak je forma kapacitiva a význam výpovědi v souladu. V případě dějového významu tomu tak (ve smyslu Veselého definice) i ve smyslu samotného označení „kapacitivum“ není. Jako kapacitiva proto budeme označovat *všechny významy* těchto predikátů, tedy jak stavové, tak i dějové. Pro lepší srozumitelnost (a pro implicitní odlišení kapacitivního významu od formy kapacitiva) je označme za **kapacitiva v širším slova smyslu**.

Kapacitiva: analýza materiálu

Za základ svého výzkumu si volím výčet sloves uvedený Veselým výše. Zdá se, že hlavním prostředkem, který tuto skupinu charakterizuje a zároveň je příčinou jejího vymezení, je prostředek formálně morfologický, tj. prefix *u-*.

Na začátku seznamu jsou slovesa, jejichž fundující základ vyjadřuje pohyb. Tato slovesa patří mezi Vendlerem vymezené aktivity (activities). Jedná se o atelické děje: *jít, jet, běžet, plavat, letět, razit (si cestu), nést, vézt, táhnout*: jsou to procesy, které probíhají v čase. To znamená, že sestávají z fází, které následují jedna po druhé. A pokud je pravda, že někdo právě

ted' běží, potom dokonce i když zastaví, bude v následujícím momentu stále pravda, že běžel. (Vendler, 1967 s.101).

V další části uvedeného seznamu stojí sloveso označující děj punktuálně telický, tzn. že děj má cíl (*někoho/něco zvednout*) a cíle dosáhne okamžitě, fundující základ *zvednout/zdvihnout* neimplikuje žádný čas, který by označovaný pohyb k uskutečnění vyžadoval.³⁰

Predikáty infinitivů *bránit, chránit a hlídat* se patrně podílejí na vyjádření atelické události, to znamená takové, která sice implikuje úsilí nebo akci na straně konatele,³¹ nemá však nějaký cíl či vnitřní hranici. Infinitivy sloves *držet, držet v tajnosti, tajit a živit* v takto sémanticky neurčité podobě bychom nejspíš řadili mezi stavy.

Pro svou další analýzu volím z výše uvedeného výčtu slovesa *ujít, ujet, uvést, uzvednout/uzdvihnout, uhlídat a uživit*. Pokusím se charakterizovat parametry jejich výběru: Při výběru daných sloves ze skupiny jsem se snažila zohlednit sémantická kritéria na fundující základy kapacitiv tak, aby vzorek pokrýval celou varietu skupiny. Těmito kritérii jsou:

- a) sémantická charakteristika fundujícího slovesa příslušného kapacitiva: zda fundující sloveso vyjadřuje pohyb, resp. aktivitu³² (*jít, jet, vézt, hlídat*), děj punktuálně telický (*zvednout/zdvihnout*) nebo má předpoklad vyjadřovat stav (*živit (se)*)
- b) lexikální rozsah fundujícího slovesa: lexém je výrazně polysémní (*jít, jet*), nebo se v jeho užitích uplatňuje víceméně stále týž význam (*zvednout/zdvihnout*)
- c) míra konkrétnosti děje vyjádřeného fundujícím slovesem: velmi konkrétní doložený význam (*zvednout/zdvihnout*) versus fundující sloveso s významem abstraktním (*živit (se)*)

Jak jsme již uvedli v kapitole 2, gramatický čas může být faktorem, který přispívá k vidovému vyznění výpovědi. Ještě jednou si to ilustrujeme tentokráte na opozici stav – děj. Vyjdeme přitom ze srovnání příkladů [1] a [2]

- [1] *aljašský malamut Brit La Rose Loscan ... utáhl 2570 kilogramů. Sám přitom váží padesát kilo*

³⁰ ve Vendlerově klasifikaci by to byl achievement.

³¹ Panevová a kol. (2014 s. 46) volí pro označení valenčního členu termín aktant. Druhy aktantů jsou: konatel (původce, aktor), patiens, adresát, výsledek, původ. Konatel děje je jeho vykonavatel, nositel, proživatel.

³² podle Vendlerovy klasifikace

Příklad [1] referuje k události, která proběhla, predikát je v préteritu a vyjadřuje, že pes něco vykonal, tj. proběhl děj. Avšak vlastnost, resp. hmotnost psa vyjádřená dalším predikátem *váží*, je v přítomnosti. Pokud však i první výpověď převedeme do přítomnosti, jak je tomu v příkladu [2],

[2] *aljašský malamut Brit La Rose Loscan ... utáhne 2570 kilogramů. Sám přitom váží padesát kilo*

obrátkáme pozornost ke schopnosti psa: říkáme tím, jakou hmotnost je aljašský malamut schopen *táhnout*, čili *utáhnout* a vyjadřujeme se tak k jeho fyzické kondici, tedy ke stavu.

Role gramatického času při interpretaci výpovědi jako stav nebo jako děj, bude ústředním hlediskem, který ve své analýze budu sledovat.

Postup

Jak již bylo řečeno, kapacitiva v širším slova smyslu jsou morfologická perfektiva vyznačující se prefixem *u-* a dvěma základními tvary v indikativu: přítomným a préteritním. Podívejme se na rozložení významů jak stavových, tak dějových v obou těchto základních tvarech u několika predikátů z výše vymezené skupiny kapacitiv v širším slova smyslu.

Zdrojem materiálu bude dosud největší korpus psaných textů v projektu ČNK SYN v7. Pro získání čistě préteritních tvarů ve výpovědích obsahujících zkoumané kapacitivum v širším slova smyslu nejprve vyloučíme tvary kondicionálu. Kondicionálové tvary se podílejí na tvorbě výpovědí s významem nereálným, ať již možným nebo nemožným, vyjadřují určitou podmínku, přání, nejistotu apod., tedy významy, jejichž pravdivostní hodnotu nelze jednoznačně určit. Jinak řečeno, vypovídají spíše o nejistotě nežli jistotě události. Z toho důvodu je lépe se jim při našem výzkumu vyhnout. Do analýzy nejsou zařazeny ani pasivní tvary kapacitiv v širším slova smyslu³³.

Hlavním hlediskem pro nás bude porovnání přítomných a préteritních užití. Zkoumat budeme náhodný vzorek 100 konkordancí préteritních tvarů zkoumaných sloves *ujít, ujet, uvést, uzvednout/uzdvihnout, uhlídat a uživit* v SYN v7, přičemž budeme analyzovat význam každé konkordance s ohledem na to, zda jde o vyjádření stavu, či děje. Totéž provedeme i u tvarů indikativu přítomnosti. Následně svá pozorování statisticky porovnáme.

³³ Význam vidové hodnoty pasivních tvarů (zejm. participií) ve vztahu k aktivním je složitý a vyžaduje další výzkum, výsledky našeho šetření by pasivní tvary mohly zkreslit.

Ujít

Podle SSČ má sloveso *ujít* celkem 6 významů, z toho nás zajímá především význam 1 (definice podle SSJČ): *chůzí urazit, zdolat* [b = dějový význam]; *být schopen chůzí urazit, zdolat* [a = stavový význam]. V náhodném vzorku 100 konkordancí sledujeme

1. rozložení významů a) a b) v rámci významu 1 v préteritu a v přítomnosti
2. poměr v zastoupení všech významů mezi sebou.

Pro definici jednotlivých významů jsme použili SSČ, neboť popis jednotlivých významů zde více odpovídá současnému úzu než v SSJČ, avšak námi sledovaný význam 1, resp. naše pojetí dělení na *děj* a *stav* lépe vystihuje definice v SSJČ.

		préteritum			přítomnost		
		děj	stav	děj/stav	děj	stav	děj/stav
1	<i>chůzí urazit, zdolat; být schopen chůzí urazit, zdolat</i> (SSJČ)	37	0	1	14	17	6
2	vyhnout se (syno) , 2 uniknout (syno) , 1 ujít trestu, ušel jen o vlásek smrti (SSČ)	8			18		
3	<i>mimovolně vyjít uniknout (syno),2 vzduch z pneumatiky ušel, ušlo mu mnoho krve, vyteklo</i> (SSČ)	0			0		
4	<i>uniknout (pozornosti) nic, ani slovo jí neujde, nedat si ujít příležitost</i> , (SSČ)	52			20		
5	uniknout (syno) , 4 ušel mu výdělek (SSČ)	0			4		
6	<i>projevit se, projevovat se jako ucházející, obstojný film celkem ušel, Jak se máš? – Ujde to</i> (SSČ)	2			21		

Tabulka 3: významy slovesa *ujít*

Préteritum

Préteritní tvary slovesa *ujít* mají v SYN v7 18.143 tokenů. V préteritu je poměr námi sledovaného významu 1 vůči ostatním významům 38:62

Jak vyplývá z *Tabulky 1*, význam 1 (schopnostní v širokém slova smyslu) se vyskytl ve 38 konkordancích, ostatní významy 2 až 6 mají celkem 62 výskytů, z toho vůbec nejčastější byl význam 4: *uniknout něčí pozornosti* (52), následovaný významem 2 (8 výskytů): *vyhnout se, [uniknout](#) trestu, smrti apod.*, v náhodném vzorku se našly také 2 výskytů významu 6 *projevit se, projevovat se jako ucházející*

V rámci významu 1 (schopnostním) 37 výskytů vyjadřovalo děj (=význam b).

Příklad 1

Něco takového může potkat jen tebe , slyšel otcův hlas tak ostře a zřetelně , jako by to bylo mimo něj . Vstal , ušel několik líných kroků , hlas to řekl ještě jednou . Zůstal stát , chtěl se mu vzepřít .

Ukázka líčí reakci konatele na podnět, popisuje pohyby postavy v jednotlivých fázích, pozornost je soustředěna na to, co postava dělá, jak se přemísťuje, jak reaguje. V takovém případě má kapacitivum v širším slova smyslu význam dějový.

Příklad 2

Z hospody v Manchesteru na trůn krále reklamy . To je cesta , kterou ušel Sir Frank Lowe , zakladatel jedné z nejúspěšnějších reklamních agentur světa Lowe and Partners . Velkou roli sehrálo štěstí , zvědavost , nadšení a tvrdá práce .

Příklad používá častou metaforu *kariéra je cesta*.³⁴ Označení výchozího a cílového bodu cesty umožňuje sdělit, že subjekt během života urazil značnou vzdálenost a jeho cesta nevedla po rovině, nýbrž strmě vzhůru. Smyslem metafory je sdělení trasy, odkud kam se přemístil. Kapacitivum má význam děje.

Příklad 3

Metafora životní dráhy coby tvůrčí cesty, která si zasluhuje uznání, resp. ten, kdo ji ušel: pozornost se tím soustřeďuje nejen na činnost, ale tvůrce samotného, na jeho kvality. V takovém případě snad můžeme hovořit vedle dějového také o stavovém rozměru významu výpovědi (S/D):

Neberu to jako výzvu „ Děkujeme , odejděte „ , ale jako uznání cestě , kterou jsem ušel až k dnešku , kdy si osvojují ty úžasné digitální postupy .

Prézens

V prézentu je poměr významu 1 vůči ostatním významům: 37:63. Ostatní významy jsou zastoupeny následovně (viz Tabulka 1)

- význam 4: *uniknout něčí pozornosti* má 20 výskytů,
- následuje význam 2 *vyhnout se, uniknout trestu smrti apod.* 18 výskytů,
- význam 5 je zastoupen 4 výskyty, význam 3 má nulový výskyt

Námi sledovaný význam 1 má v prézentu převahu významů stavových (17). To jsou ty případy, kdy je predikátu *ujít* užito jako jednoho z prostředků k popisu schopností, v tomto případě malého dítěte, jak uvádí příklad 1

Příklad 1

³⁴ Srov. Lakoff (1993, s. 222)

Děti z Lesníčka nechodí moc daleko , zatím jsou docela malé , s prostory i se sebou se seznamují a moc toho neujdou .

Dějové významy se vyskytly celkem ve 14 případech. Příklad takového užití je prezens historický, při němž se dějinná událost dávno minulá předkládá tak, jako by právě probíhala před očima pozorovatele, viz příklad 2

Příklad 2

Před ustupující frontou Němci své zajatce odvádějí . Nejde ale o přesun po železnici . Během pětadesáti dnů ujdou kolony zajatců ve sněhu a v mrazivém počasí více než tisíc kilometrů .

V některých případech lze však význam dějový od významu stavového odlišit jen obtížně. Takových výskytů, kdy se uvažují zároveň významy oba, se v rámci významu 1 našlo 6.

Příklad 3

Propočítáme si kilometry (přesně !) a podle nich si rozvrhneme . kolik dnů bude výlet trvat . V hornatých krajích ujdeme vždy o hodně méně než v nížině . (Ve vyšších horách téměř o polovinu .) Stornou na zádech ujdeme asi 3 km za hodinu . Od celkového času musíme odčíst čas na vaření , na prohlídku památek apod . Je samozřejmé , že tyto rozpočty děláme podle speciálky .

Při plánování budoucího výletu vycházíme z průměrného výkonu (to je náš stav) a podle něj usuzujeme na průběh budoucího děje (děj), ale zároveň i na náš výkon podaný při tomto ději (stav).

Mezi prezentními tvary byl vůbec nejpočetnější význam 6: *projevit se, projevat se jako ucházející, obstojný*, který má 21 výskytů. Tato vysoká frekvence prezentních tvarů ve srovnání s präteritními vypovídá o tom, že frazém *Ujde to*, který se používá pro hodnocení úrovně, kvality, obecně řečeno *stavu* něčeho, má časovou platnost širší, než je aktuální situace promluvy, jde totiž o vyjádření časové platnosti obecnějšího rázu: platí „kdykoli nyní, ve smyslu stále“, což můžeme říci o stavech obecně:

Vevnitř mám nakonec podle stavebního povolení kuchyň , tři záchody , koupelnu , bar , galerii , restauraci , kancelář , bydlení a ateliér . To ujde , na jeden dům , “ směje se Josef Andrlé , který celou rekonstrukci sýpky hradil z vlastních zdrojů a nepotřeboval žádné dotace .

Frazém *ujde to* má význam stavový.

Shrnutí

Mezi tvary typu *ušel* slovesa *ujít* ve významu 1 se nenašla ani jedna konkordance, která by jednoznačně vypovídala o čistě stavovém užití. Všechny výskyty (s výjimkou jednoho S/D) interpretujeme jako děj. To je nejdůležitější poznatek z hlediska sledovaných parametrů. Naproti tomu v konkordancích prezentních s typem *ujde* byla užití ve stavovém významu (17) četnější než ve významu dějovém (14). Kromě toho se mezi prezentními tvary v rámci významu

6 často objevuje frazém *Ujde to* (21 výskytů), jímž se odkazuje k úrovni či kvalitě něčeho. Frazém měl ve všech užitích stavový význam.

Analýza vybraného vzorku konkordancí lexému *ujít* ve významu kapacitiva v širším slova smyslu potvrzuje hypotézu o vlivu slovesného času na konstrukci události ve smyslu děj/stav.

Ujet

Stejně jako u slovesa *ujít* jsem pro definici významů použila SSČ, neboť jejich popis zde více odpovídá současnému úzu než v SSJČ. SSČ vymezuje u slovesa *ujet* celkem 5 významů, avšak s ohledem na korpusové nálezy bylo třeba vymezit ještě významový okruh 6, kam jsem zařadila vedle frazému *ujel nám vlak* (ten SSČ eviduje) také frazém *ujely mi nervy*, který SSČ neuvádí. Kapacitivní v širokém slova smyslu je význam 1: *jízdou urazit, zdolat* [b = dějový význam] ; *být schopen jízdou urazit, zdolat* [a = stavový význam] (tato definice je podle SSJČ).

		préteritum			přezens		
		děj	stav	děj/stav	děj	stav	děj/stav
1	<i>jízdou urazit, zdolat; být schopen jízdou urazit, zdolat</i> (SSJČ)	11	0	2	26	33	5
2	<i>odjet proti něčí vůli n. před něčím nepříjemným, ujet manželovi, z Prahy, do ciziny, s penězi, před nebezpečím</i> (SSČ)	76			16		
3	<i>odjet dřív, než se dostaví cestující, vlak mu ujel</i> (SSČ)	2			6		
4	<i>uklouznout (syno), 1 smeknout se (syno), 2 ujela mu židle, ujely mu nohy</i> (SSČ)	4			2		
5	<i>přejetím oddělit tramvaj mu ujela nohu</i> (SSČ)	1			0		
6	<i>s elektronikou nám ujel vlak, zaostali jsme; ujely mi nervy</i> (SSČ)	4			12		

Tabulka 4: významy slovesa *ujet*

Préteritum

Préteritní tvary slovesa *ujet* mají v SYN v7 73.965 tokenů. Poměr námi sledovaného významu 1 v préteritu *jízdou urazit, zdolat; být schopen jízdou urazit, zdolat* vůči ostatním významům je 13:87

Uvnitř významu 1, co se týče poměru vyjádření děje ku stavu, převažuje význam dějový *jízdou urazit, zdolat*, a to v 11 případech.

Predikát *ujeli* se spolu s dalšími predikáty podílí na popisu událostí, které se uskutečnily, jinými slovy vnímáme je jako děj, viz příklad 1.

Příklad 1

Letošní vyjíždky se zúčastnilo třicet cyklistů , kteří za vytrvalého mrholení ujeli zhruba tři desítky kilometrů . V polovině trasy je čekala zastávka

Dva výskyty slovesa *ujel* naopak nelze jednoznačně určit, proto je řadíme do skupiny děj/stav. Srov. příklad 2.

Příklad 2

Ve prospěch Lance Armstronga ale nejvíc hovoří jeho příběh . Člověka , který na kole ujel zubaté , sotva dostihnou nějací dopingoví komisaři . Chytají někoho , kdo dávno vyhrál

Obrazné vyjádření je na první pohled popsáno jako událost, která se stala (*ujel zubaté*), tzn. v podobě děje. Smyslem výpovědi je však poukázat na to, že uvedený sportovec je zkušený, zdatný, čili na jeho fyzické kvality, což hovoří ve prospěch interpretace stavové.

Ve vybraném vzorku se však nenašel ani jeden případ, kdy by préteritní užití nebylo možno konstruovat jako děj, čili kdy by mělo význam čistě stavový.

Vůbec nejfrekventovanější mezi stovkou préteritních tvarů je význam 2 *odjet proti něčí vůli n. před něčím*, ten se v našem vzorku vyskytl celkem v 76 případech. Nejčastějšími tématy jsou *ujel z místa činu* (černá kronika), nebo *ujel obráncům/soupeřům* (sport). Významy 3–6 se vyskytují jen v omezené míře do maximálně 4 výskytů.

Prézens

Prézentní tvary slovesa *ujet* mají v SYN v7 14.776 tokenů. Poměr mezi sledovaným významem 1 *jízdou urazit, zdolat* [b] dějový význam]; *být schopen jízdou urazit, zdolat* [a] stavový význam] a ostatními významy (2 až 6) je v přítentu 64:36. Význam 1 je tedy v přítentu zastoupen ze všech nejvíce. Poměr mezi vyjádřením děje a stavu je následující: Nejvíce výskytů mezi přítentními tvary má vyjádření stavové (33 výskytů).

Mezi stavovými významy se velmi často jedná o popis výkonu nějakého stroje, automobilu či motoru, viz příklad 1.

Příklad 1

Na jedno nabití ujede elektrobus 140 až 160 kilometrů v závislosti na profilu cesty

Dějových vyjádření je o něco méně, celkem 26. Dějová interpretace se nabízí tehdy, když se predikát stane součástí výpovědi o událostech, které se stanou/budou dít: v příkladu 2 se

popisuje program cyklistů, pozornost se soustřeďuje na to, co budou během závodu dělat, což znamená děj.

Příklad 2

Na cyklisty čeká v průběhu pěti dnů šest etap, ve kterých ujedou 443 kilometrů. Ve středu je start i cíl v Litoměřicích (92 km)

Avšak někdy nelze jednoznačně rozhodnout, zda jde o vyjádření dějové, či stavové, takových případů je 6, srov. příklad 3.

Příklad 3

Obecně platí, že pokud řidič jede rychlostí 30 km/h, je zábrzdá vzdálenost 16 metrů, přičemž za reakční dobu (než řidič naplno sešlápne brzdový pedál) ujede šest metrů. Při rychlosti 110 km/h je zábrzdá vzdálenost již 96 metrů při reakční době 21 metrů

Pravidlo o reakční době, jejíž délka platí obecně, tzn. pro většinu řidičů, se vykládá jako jedinečná událost popsána jako série akcí, tedy dějově. Ale sám fakt, že jde o obecné pravidlo, které má povahu stabilního podmínky, která platí, dokládá spíš význam stavový.

Kromě sledovaného významu 1 (kapacitivního) je možno vystopovat stavový význam rovněž mezi přítomnými tvary uvnitř významu 2 *odjet proti něčí vůli n. před něčím*. Vždy jde o charakteristiku řidiče, která se sice projevuje činem, tento čin je však podán jako opakující se a stále častější, takže se stává charakteristickým rysem, vlastností.

Příklad 4

Policie: Viníci od nehod stále častěji prchají. V regionu přibylo řidičů, kteří po havárii z místa nehody ujedou. Například jen na Kroměřížsku už policisté evidují čtyřiačtyřicet takových případů

Z uvedeného vyplývá – a to je třeba zdůraznit – že stavová užití se neomezují jen na význam 1, tedy kapacitiv v širším slova smyslu, kde se o charakteristice, potažmo vlastnosti konatele mezi badateli hovoří nejčastěji. Jak si ještě ukážeme, najdeme je i uvnitř dalších významů.

Mezi významy 2–6 slovesa *ujet* je nejfrekventovanější význam 2: *ujet proti něčí vůli* (např. z místa nehody) se 16 výskyty, významy 3, 4 a 5 jsou zastoupeny jen v malé míře. Početnější je skupina 6, kam byly zařazeny frazémy. V prezentu má celkem 12 výskytů, přičemž přibyly nové frazémy, jež se v préteritním vzorku nevyskytly: *občas ujedou* (tzn. přestanu se kontrolovat), nebo *ujede mi nadávka*. Oba zmíněné frazémy mají charakterizační potenciál stavu, srov. příklad 5.

Příklad 5

Při hubnutí se může stát, že občas ujedete a dopřejete si nějakou sladkost, třeba zmrzlinu. Jak se zachováte?

Opakování stejného chování (děje) je sice předpokladem pro zobecnění do podoby stavu, ale v příkladu 5 je frazém *občas ujedu* užit ve významu dějovém.

Shrnutí

Mezi výskyty typu *ujel* slovesa *ujet* ve významu 1 bylo 11 konkordancí s významem dějovým a 2 konkordance, u nichž děj/stav nelze jednoznačně určit. Žádný výskyt neinterpretujeme jako čistý stav. To je nejdůležitější poznatek z hlediska sledovaných parametrů.

Naproti tomu v konkordancích s typem *ujede* byla užití ve stavovém významu (33) četnější než ve významu dějovém (26). Případů, kdy děj/stav nelze jednoznačně určit, bylo 5.

Mezi konkordancemi přibýly frazémy, které SSČ ani SSJČ neuvádějí, ty byly zařazeny do skupiny 6. Žádný z frazémů nebyl užit v čistě stavovém významu.

Kromě toho se mezi prezentními tvary v rámci významu 6 často objevuje frazém *Ujde to* (21 výskytů), jímž se odkazuje k úrovni či kvalitě něčeho. Frazém, měl ve všech užitích stavový význam.

Analýza vybraného vzorku konkordancí lexému *ujet* ve významu kapacitiva v širším slova smyslu potvrzuje hypotézu o vlivu slovesného času na konstrukci (interpretaci) události ve smyslu děj/stav.

Uzdvihnout / uzvednout

Sloveso *uzdvhnout/uzvednout* má v SSJČ evidovaný pouze jeden význam: Projevit *schopnost, způsobilost zdvihnout*. Ve srovnání s výkladem kapacitivních významů sloves *ujít* a *ujet* se zde autoři slovníku uchýlili jen k popisu děje, vyjádření schopnosti „*být schopen zdvihnout*“ chybí. Proto bude třeba věnovat pozornost tomu, zda rozdílné pojetí výkladu významu slovesa *uzdvhnout/uzvednout* odráží rozdíly v jeho užití v korpusu SYN v7.

		préteritum			přezens		
		děj	stav	děj/stav	děj	stav	děj/stav
1	<i>Projevit schopnost, způsobilost zdvihnout, zvednout</i> uzdvhnout těžký kufr	85	7	8	8	81	11

Tabulka 5: významy slovesa *uzdvhnout / uzvednout*

Préteritum

SYN v7 eviduje celkem 313 konkordancí préteritních tvarů *uzdvhnout/uzvednout*. Ve vzorku 100 konkordancí užití těchto sloves v minulém čase jsem identifikovala 85 konkordancí

s významem dějovým. V příkladu 1 je predikát zapojen mezi další dějové predikáty do líčení příběhu.

Příklad 1

Jeho druhové hned zanechali práce a snažili se nebožáka co nejdřív vyprostit , než úplně dodýchá , ale ani deset mužů balvan neuzvedlo ! Bezmocně přihlíželi jeho smrti , a pak ho museli s těžkým kamenem i pochovat

Dějový význam mají také zprávy v tisku, které popisují hrdinské činy siláků jako jednotlivé po sobě jdoucí úkony, jak je patrné v příkladu 2.

Příklad 2

Němec Matthias Voelkl pokořil včera před chystaným Oktoberfestem světový rekord , když naráz uzvedl 29 tupláků piva a odnesl je po 40 metrů dlouhé trase .

Přechod mezi významem dějovým a stavovým (8 případů) tvoří ty výskyty, v nichž událost, jež líčí (pokus o) fyzický výkon, má charakter zobecňující. Událost *uzvednutí syna* v příkladu 3 interpretujeme nejprve jako jedinečný pokus, při opětovném čtení jako zobecňující tvrzení ve významu stavu.

Příklad 3

"Syn má nějaké to kilo. Už jsem ho z vany nebo ze záchodu sama neuzvedla . A plošina už byla v dezolátním stavu , " svěřila se se svými trablemi Kriznerová . Začala tedy schánět peníze na kompletní rekonstrukci sociálního zařízení a opravu plošiny

7 konkordancí slovesa *uzvednout/uzdvihnout* v préteritu má význam stavový. V příkladu 4 je sloveso *uzvednout* použito v minulém čase, který je spjat s velmi vágně vymezeným obdobím „jednu dobu“, takové období nelze přesně určit. Z toho vyplývá, že jádrem sdělení není událost pojatá jako probíhající v čase, nýbrž informace o tom, že zavazadlo patřící mluvčí bylo příliš těžké.

Příklad 4

Ve chvílích volna jsem vášnivá čtenářka . Jednu dobu jsem kvůli knížkám skoro neuzvedla zavazadlo . Můj rekord je devět knížek týdně . To vyřešil Kindle for iPad , můj současný věrný a hlavně skladný společník .

Prézens

V SYN v7 nalezneme 504 konkordancí slovesa *uzvednout/uzdvihnout* v přítentiu. Náhodný vzorek 100 konkordancí jeví přesně opačné tendence, než je tomu v préteritu: 81 užití v indikativu přítentiu vypovídá o vyjádření stavu. Sloveso *uzvednout/uzdvihnout* bývá užitó jako součást popisu fyzických vlastností jedince, jak ukazuje příklad 1.

Příklad 1

Neumím odporovat slabším . A protože měřím metr devadesát a uzvednu v ruce metrakový pytel , nenašel jsem dosud v životě nikoho , komu bych se mohl vzepřít .

V podobném smyslu se popisují např. technické parametry nějakého zařízení, jak uvádí příklad 2.

Příklad 2

Velké překladače kontejnerů mohou umístit až čtyři kontejnery na sebe a uzdvihnou šedesát tun .

Nejednoznačnou interpretaci výkladu jak děje, tak stavu má 11 prezentních konkordancí. Příkladem je formulace v příkladu 3, jež se záměrně snaží o zahrnutí obou interpretací, jak schopnosti, tak činu, a tím o vyjádření jejich filozofického paradoxu.

Příklad 3

Připomíná to starodávný paradox : může Bůh udělat tak těžký kámen , že ho potom neuzvedne?

Pouze 8 prezentních konkordancí ze zkoumaných 100 výskytů má význam dějový. Je to v těch případech, kdy je sloveso *uzvednout/uzdvihnout* zapojeno do líčení (plánovaných) událostí, u kterých je zřejmé, že se teprve odehrají, jak uvádí příklad 4.

Příklad 4

od devíti hodin bude na nádraží přistaven Kinovlak s promítáním pohádek pro děti . Parní vlak přijede v 16.25 . Magnetem bude soutěž o siláka . Kdo uzvedne nejvíc , odnese si basu piva .

Shrnutí

Sloveso *uzvednout/uzdvihnout* se od předchozích analyzovaných sloves *ujít* a *ujet* liší především rozsahem svých významů. Slovníky evidují význam pouze jeden, a to námi sledovaný význam kapacitivní v širším smyslu, přitom ve výkladu tohoto významu je pouze popis děje, výklad stavu chybí. V jednotlivých konkordancích však bylo možno nalézt oba významy, dějový i stavový.

Díky malému lexikálnímu rozsahu slovesa je možné se o to přesněji zaměřit na sledovaný poměr, v jakém se oba významy v jednotlivých výskytech objevují. Z analýzy dvou stejně velkých vzorků préteritních, resp. prezentních tvarů vyplývá, že v préteritu v 85 % převládají významy dějové a 7 % vyjadřuje stav, zatímco v prezentu je 81 % výskytů zapojeno do vyjádření významu stavového a pouhých 8 % konkordancí vyjadřuje děj.

Analýza vybraného vzorku konkordancí lexému *uzvednout/uzdvihnout* ve významu kapacitiva v širším slova smyslu potvrzuje hypotézu o vlivu slovesného času na konstrukci události ve smyslu děj/stav.

Uvézt

Sloveso *uvézt* má v SSSJČ evidovány dva významy, z toho jeden zastaralý. V centru pozornosti bude kapacitní význam 1: *projevit schopnost, způsobilost vézt, [dějový význam] být s to vezením dopravit [stavový význam]*

1.	<i>projevit schopnost, způsobilost vézt, být s to vezením dopravit: takový náklad koně do kopce neuvezou</i>	préteritum			přezens		
		děj	stav	děj/stav	děj	stav	děj/stav
		14	71	7	5	93	2
		15%	77%	8%			

Tabulka 6: významy slovesa *uvézt*

Préteritum

Préteritní tvary slovesa *uvézt* mají v SYN v7 269 tokenů. Z náhodného vzorku 100 konkordancí nebylo možno určit 8 výskytů, z toho důvodu jsou pro porovnání uvedeny výsledky v procentech.

Pouze ve 14 konkordancích měl predikát typu *uvezl* dějový význam. Bylo to v těch případech, kdy byl mezi dalšími predikáty součástí vypravování jedinečné události, která se stala, jak uvádí příklad 1.

Příklad 1

lod' široká 2,5 metru ... V srpnu před dvěma lety se na Lahvaně projelo 18 odvážlivců . Uvezla tak 1555 kilogramů živé váhy , čímž se zapsala do Guinnessovy knihy rekordů

Celých 71 konkordancí typu *uvezl* obsahuje významy stavové. Všechny pocházejí z publicistiky, většinou jde o časopisy technicky orientované, žánrově populárně naučný styl. V těchto periodikách se často popisuje kapacita nějakého dopravního zařízení a predikát typu *uvezl* s významem *být s to vezením dopravit* je součástí takového popisu, jak uvádí příklad 2.

Příklad 2

Největší práškovací letadlo , které mělo o šest metrů větší rozpětí křídel , devítiválcový motor , tisíc koní . Uvezlo 25 metráků hnojiv .

V 7 konkordancích nelze s jistotou rozhodnout, zda jde spíše o děj, či stav. V příkladu 3 se popisují parametry lodi a součástí tohoto popisu je také událost *Tato loď uvezla velký náklad*, která však slouží spíše k zdůraznění kvalit popisovaného plavidla. Oba významy, stavový i dějový, jsou tak přítomny.

Příklad 3

SANTA MARÍA Obchodní loď třídy carrack Nosnost 200 - 600 tun Délka 23 m Šířka 20 m Stěžně 3 Plachty 5 Tato loď uvezla velký náklad a dokázala odolat silným bouřím .

Prézens

Prézentní tvary slovesa *uvést* mají v SYN v7 2258 tokenů. V náhodném vzorku 100 konkordancí typu *uveze* bylo identifikováno pouze 5 dějových významů. Jeden z nejnázornějších dějových užití přináší příklad 1, ve kterém se mluvčí obrací na adresáta s otázkou, co se stane: *Uvezu to?*

Příklad 1

Uvezu to , pane Lorenc ? Ve filmu Na samotě u lesa byl pan Lorenc nejlacinější zedník v kraji . Postavil tři vily , a přitom nesáhl ani na jednu cihlu . Stačilo , když lidem říkal , co mají dělat . Takže ve chvíli , kdy si jeho klientka naložila kolečka , zeptala se ho : „ Uvezu to , pane Lorenc ? “ „ Ne ! “ odpověděl .

93 konkordancí obsahuje prézentní tvary predikátu *uvést* ve významu stavu. S ohledem na vysoké procento stavových významů v préteritu to není příliš překvapivé zjištění, neboť prézentní tvary zatím vždy vyjadřovaly více stavových užití než préteritní. Prézentní tvary jsou užity nejčastěji při popisu kapacity nějakého dopravního zařízení nebo prostředku. V příkladu 2 je stavový význam zobecněním platnosti konkrétní události:

Příklad 2

Naložil si víc , než uveze ? Šéf ODS Mirek Topolánek se ve středu v Karlových Varech usilovně snažil přesunout golfový vozík . Připomínalo to jeho zatím marnou snahu získat důvěru pro vládu .

2 konkordance obsahují případy, z nichž nelze jednoznačně určit děj ani stav. V příkladu 3 se dává příkaz *vzít tolik, kolik vojáci uvezou*, tzn. *kolik jsou schopni*, což je stavový význam. Zároveň se však mluví o budoucí akci, ve které vojáci skutečně *povezou tolik, kolik uvezou*, což je děj.

Příklad 3

Přepečlivě se snažil podchytit všechny nepředvídatelné události , dokonce přikázal svým vojákům , aby si vzali co nejvíc jídla , paliva a munice , co uvezou , "protože pravděpodobně budeme odkázáni sami na sebe."

Shrnutí

Sloveso *uvést* mělo ve všech 200 konkordancích (100 prézentních, 100 préteritních) kapacitní význam v širokém slova smyslu. Analýza ukázala, že většina konkordancí typu *uvedl* má význam stavu: 77 % stavových významů a pouze 15 % významů dějových. Je to překvapivé, neboť ostatní dosud analyzovaná slovesa vykazovala dominanci dějového významu.

Prézentní typ *uveze* měl ve zkoumaném vzorku 93 % výskytů s významem stavu a pouze 5 % výskytů dějových.

Dominanci stavového významu, resp. její původ, lze nejspíš přičíst velmi malému sémantickému rozsahu tohoto lexému. Navíc většina jeho výskytů pochází z novin a periodik popisujících kapacitu nějakého zařízení.

Lexém *uvést* má malý lexikální rozsah, v analyzovaných konkordancích převažovala jak v přítomku, tak i v minulosti užití v textu popisujícím technický stav nějakého zařízení. To je také nejpravděpodobnější důvod pro výraznou převahu stavových užití predikátu v obou časech.

Uhlídat

Sloveso *uhlídat* má v SSSJ evidována dvě hesla, homonymní významy I a II, z toho II je už značně zastaralý. Žádný z popisů hesla I nevyjadřuje kapacitní význam v širším slova smyslu. Nejbližší k němu má 1 *obstarat hlídání někoho, něčeho, hlídáním ochránit*.

V korpusu SYN v 7 má lemma *uhlídat* celkem 14415 výskytů.

		préteritum			přítomnost		
		děj	stav	D/S	děj	stav	D/S
a)	1. mít kontrolu nad protivníkem (mít nad někým/něčím kontrolu) 2. hlídáním uchránit branku (někoho/něco)	100	0	0	45 46 %	49 50 %	4 4 %
b)	obstarat hlídání někoho, něčeho, hlídáním ochránit uhlídat děti; uhlídat dům;	0			0		
c)	vyčíhat (čas ap.), dočkat se 1 (čeho): u. pravý čas	0			0		
d)	uhlídat se: hlídáním někoho, něco ochránit, dát na někoho, něco pozor: kdepak bych se těch dětí uhlídala	0			0		
e)	(ustavičným) hlídáním se vyčerpat: to bych se mohl u., a děti by přece utekly	0			0		

Tabulka 7: význam slovesa *uhlídat*

Préteritum

Préteritní tvary typu *uhlídal* mají 13.066 výskytů. Všechny konkordance náhodného vzorku pocházejí z novin a periodik a v 99 případech ze 100 se týkají sportovní tematiky.

Ve všech 99 případech typu *uhlídal* se sportovní tematikou byl identifikován význam *mít kontrolu nad protivníkem, nedovolit, aby měl soupeř převahu, uchránit branku*, jak je zřejmé z příkladu 1. Tento význam SSSJ neuvádí.

Příklad 1

na jejich hru ze zajištěné obrany nenašli fotbalisté Chocně po většinu utkání recept. Výjimkou byla jen situace osm minut před koncem , kdy neuhlídali Dostála , ten pohotově přihrál volnému Vondrovi a jeho razantní střela mířila do odkryté části semilské branky .

Všechny tyto výskyty mají význam děje. Pouze jedna konkordance, kde predikát *uhlídá* má rovněž dějový význam, se svým obsahem netýká oblasti sportu, je z oblasti vinařství, kde má predikát význam *uchránit kvalitu produktu*, viz příklad 2.

Příklad 2

Vína loňského ročníku jsou výrazná ve vůních a kdo uhlídá nápoly chorob , mohl sklidit zdravé hrozny s dobrou cukernatostí .

Prézens

Prézentní tvary typu *uhlídá* mají v SYN v 7 3260 výskytů. V náhodném vzorku mělo 98 výskytů ze 100 následující významy: 1. *hlídáním ochránit někoho/něco*, 2. *mít nad někým/něčím kontrolu* 3. *mít kontrolu nad protivníkem* a zbylé 2 výskyty byly ze statistiky vyřazeny, neboť patří zastaralému významu *uhlídat* ve smyslu *uvidět*, (viz příklad 1), zde o kapacitivu v širším slova smyslu neuvažujeme. Proto výsledky analýzy uvádím v procentech.

Příklad 1

Krásu uhlídáš v tento noční čas

Ve sledovaném vzorku typu *uhlídá* má 46% prézentních tvarů význam dějový. V těchto konkordancích predikát typu *uhlídá* vyjadřuje akci, která teprve proběhne, jak je patrné z příkladu 2.

Příklad 2

Nový plán přijde na dvacet až pětadvacet milionů korun , " upozornil zastupitel SOS Jiří Šolc . " Půjde navíc o stovky změn , které neuhlídáme. Naopak otevře se pole pro nejrůznější lobby a pak se může stát , že původně zelené plochy nebo lokality určené k bydlení , se ocitnou v průmyslové zóně.

50 % výskytů typu *uhlídá* vyjadřuje stav. V příkladu 3 se popisuje vyzorovaný způsob, metoda, s jakou skupina mladých lidí krade v obchodě. Predikát *neuhlídáte* se vyskytuje v sousedství predikátů, které v tomto případě vyjadřují pravidlo, které se opakuje (*přichází, házejí, kradou, ze všeho mají srandu*). Predikát *neuhlídáte* vztahuje mluvčí sám na sebe (a vyjadřuje se tím ke své vlastní schopnosti) a pro větší autentičnost vlastní zkušenosti – a kvůli vtažení posluchače do situace – užívá 2. osobu.

Příklad 3

Přichází jich šest sedm . Holky se na něco zeptají prodavače a tak ho na chvíli zabaví , ostatní se rozejdou po prodejně . Ruce neuhlídáte. Do kapes i kapucí si házejí vše , nač

dosáhnou . Bezostyšně kradou skleničky , trička , lahvičky alkoholu a ze všeho mají velkou srandu.

Konkordancí, v nichž není možné s jistotou rozhodnout, zda jde o děj, či stav, je 5. V příkladu 3 se zdá, že u mluvčího ve funkci starosty můžeme očekávat zkušenost, a tedy vyjádření stavu, avšak užití formulace *Věřím , že* platnost vedlejší věty relativizuje a odkazuje spíše do budoucnosti, která není jistá.

Příklad 4

Vnímám pozorně všechny signály z prostoru , který k nám územně patří . Věřím , že naši obecní strážníci tu pořádek uhlídají, reagoval strašický starosta.

Shrnutí

Je zřejmé, že popis významů slovesa *uhlídat* v SSJČ s jeho současným užitím doloženým v korpusu SYN v7 příliš nekorresponduje. Na základě korpusových zjištění bylo třeba zformulovat významy zcela nebo částečně nové.

Typ *uhlídal* má v korpusu mnohem vyšší zastoupení než tvary přítomného typu *uhlídá*, poměry ipm jsou 2,59:0,64.

V kontrastu s vysokým počtem préteritních tokenů stojí fakt, že v náhodném vzorku je typ *uhlídal* reprezentován jen jedním významem užívaným při popisu sportovního utkání, u vyššího výskytu bychom očekávali větší významovou pestrost. Všechny préteritní tvary vyjadřují děj.

V přítomných tvarech je tomu jinak, tam je zastoupení stavů výrazné, s mírnou převahou nad ději. Ve většině příkladů typu *uhlídá* odlišuje dějový od stavového významu rovina obecnosti, na jaké se tvrzení drží. Pokud mluvčí popisuje pravidlo, vyzorovaný obecný jev, opakující se princip, který v okamžiku promluvy už platí, pak jde o stav. Pokud se mluvčí vyjadřuje spíše ke konkrétní události, která se ještě neodehrává, mluví o tom, co se teprve stane v budoucnosti, pak se jedná o děj.

Analýza vybraného vzorku konkordancí lexému *uhlídat* ve významu kapacitiva v širším slova smyslu potvrzuje hypotézu o vlivu slovesného času na konstrukci (interpretaci) události ve smyslu děj/stav.

Uživit

Sloveso *uživit* má v SSJČ evidovány tři významy:

1. *poskytnout někomu tolik potravy, kolik potřebuje k životu: země stačí u. velké množství lidí; pole nás uživí;*

2. *poskytnout, opatřit někomu prostředky k životu, poskytnout živobytí, obživu*: u. rodinu; řemeslo tě uživí; u. se svou prací

3. *uživiti se přijímáním potravy se udržet naživu*: v létě se husy uživí venku

Výklad jednotlivých významů slovesa *uživit* (SSJČ) se (na rozdíl od předchozích sloves) liší: všechny 3 vymezené významy hovoří ve prospěch stavu, žádný z nich nenaznačuje protiklad dějového a stavového užití. Srov. predikát ve výpovědi

Uživím se jako malíř

svým významem odpovídá Vendlerovým charakteristikám stavu:

- stavy nevyjadřují aktuální děj: na otázku *Co děláš právě teď?* Nemůžeme odpovědět **Uživím se jako malíř, nebo *Pořád uživím rodinu.*
- stavy platí i ve chvíli, kdy žádnou ze specifických činností, které patří ke generickému stavu *Uživím se jako malíř* neprovádíme
- jak již bylo uvedeno, Vendler rozlišuje stavy specifické a generické. Na základě tohoto vymezení výpověď *Uživím se jako malíř* vyjadřuje generický stav.

Korpusová analýza konkordancí obsahujících sloveso *uživit* stavový význam potvrzuje.

Préteritum

Préteritní tvary slovesa *uživit* mají v SYN v7 1 535 výskytů. V náhodném vzorku 100 konkordancí bylo možno identifikovat všechny tři v SSJČ uvedené významy slovesa *uživit*. Žádný z výskytů však neodhalil užití typu *uživil* v čistě v dějovém významu. Jistý náznak rozlišení nalézáme ve výpovědi, kde je toto sloveso užito v témže významu dvakrát po sobě v přítomnosti a v préteritu, jak ukazuje příklad 1.

Příklad 1

Adolf Branald / spisovatel : Před čtyřiapadesáti lety jsem vstupoval do manželství s přesvědčením , že správný chlap uživí svou ženu . Uživil jsem ji, i když mne načas dali k ledu

Cítíme zde rozdíl v míře generalizace: zatímco přítomná formulace *správný chlap uživí svou ženu* hovoří o stálé platnosti tvrzení, préteritní užití *Uživil jsem ji* se týká životní situace jednoho konkrétního páru. Navíc préteritní užití dává události na jistotě: stalo se to, tedy je to skutečné, reálně provedené. V tomto kontrastu se préteritní tvar jeví více „dějově“. Přesto nemůžeme mluvit o čistě dějovém užití, protože chybí jeho konkrétní realizace: viz příklad 2

Příklad 2

**Tak a já jsem tě tady teď uživil.*

Výpověď příkladu 2 je sémanticky nekoherentní.

Prézens

Prézentní tvary slovesa *uživit* mají v SYN v7 14.371 výskytů. Náhodný výběr 100 výskytů vypovídá ve všech případech o stavovém významu typu *uživí*. Stavový význam slovesa je možno doložit i významem časových adverbíí, která se v okolí predikátu *uživit* vyskytují. Např. v příkladu 3 adverbium *dnes* ve spojení s predikátem *užívíte se* nemá význam *přítomného, dnešního dne*, kdy se promluva koná, ale v *přítomné době*. Srov. příklad 3.

Příklad 3

Dnes už se užívíte jenom psaním? Naštěstí ano.

Časový význam události má rozpětí mnohem větší, než by tomu bylo v případě významu *dnes = dnešního dne*, rozumí se jím *v současné době, v tomto* (blíže nespecifikovaném) *období*. Událost má velmi vágní časové ohraničení, jak je to pro stavy charakteristické, s jistotou víme jen to, že v současnosti platí.

Analýza vybraného vzorku konkordancí lexému *uživit (se)* ve významu kapacitiva v širším slova smyslu potvrzuje hypotézu o vlivu fundujícího slovesa na užití kapacitiva ve významu stavu.

Závěry z analýzy kapacitiv

V centru pozornosti byla kapacitiva v širším slova smyslu. Kapacitivum v širším slova smyslu označuje všechna užití lexému, tzn. dějová i stavová. Kapacitivum ve vlastním slova smyslu označuje pouze jeho stavové užití.

Analýzovala jsem celkem 1200 konkordancí predikátů těchto sloves a porovnávala jejich výskyty v přítomném a přeteritním tvaru z hlediska toho, co vyjadřují. Ukázalo se, že je-li v predikátu sloveso v širším slova smyslu kapacitivní, pak

- buď popisuje schopnost živého konatele či dispozici neživého konatele jako jeho vlastnost, vyjadřuje jeho charakteristiku, vyslovuje se k tomu, jaký konatel je, tzn. má *stavový význam*,
- nebo vyjadřuje vykonávání děje ve vymezené míře jako projev této schopnosti živého konatele, nebo činnostní projev dispozice neživého konatele, tzn. má *dějový význam*

V zásadě platí, že dějový či stavový význam predikátu **nelze stanovit a priori, vynořuje se z užití slovesa v konkrétní výpovědi.**

Vzhledem k tomu, že tvary přítomného či přeterita těchto sloves mají potenciál podílet se na významu výpovědi ve smyslu jak děje, tak stavu, jinak řečeno mohou se stát předmětem dějové či stavové interpretace (konstruálu). Z toho plyne, že **dějový ani stavový význam nelze**

mechanicky ztotožňovat s určitým slovesným lexémem. Dělení na dějová a stavová vyjádření prochází tedy uvnitř každého lemmatu, uvnitř množiny jeho výskytů, které se pod tímto lemmatem sdružují.

Tabulka 6 resp. Graf 1 představují přehledně výsledky našeho šetření.

Dějovou, resp. stavovou interpretaci výpovědi ovlivňuje i sémantický potenciál lexému, konkrétně *míra abstraktnosti* jeho významů. Sloveso *živit* má podle Vendlerovy klasifikace významy generického stavu. Ani zkoumané predikáty z korpusového vzorku patřící slovesu *uživit* ve svých konkordancích příliš nevybízejí k interpretaci jako aktuální děj. Obtížně si lze představit, že by byl predikát slovesa *uživit* užít k označení jedinečné události, která probíhá tady a teď, tedy ve významu čistě dějovém. Výsledkem je, že výpovědi toto sloveso v predikátu obsahující inklinují k tomu být interpretovány stavově, ne tedy jako děj.

Dějový, resp. stavový potenciál konkrétního predikátu je ovlivňován také jeho lexikálním rozsahem/rozpětím:

a) Sloveso *uvést* má malé sémantické rozpětí, ve zkoumaných výskytech se jeho predikáty uplatňovaly především při popisu vlastností různých dopravních prostředků. To je také nejpravděpodobnější důvod, proč jeho přítomní i přeteritní tvary vyjadřovaly v převážné většině stavy.

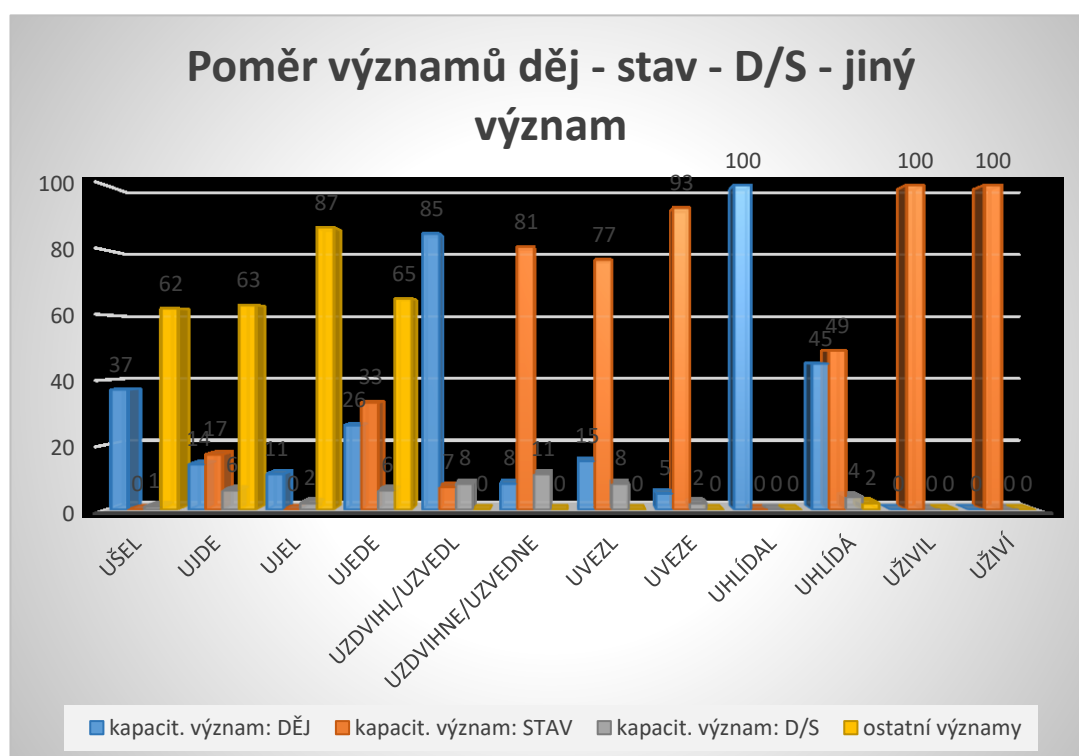
b) Sloveso *uhlídat* mělo u typu *uhlídal*³⁵ pouze jeden význam, navíc zúžený na oblast sportu: *mít kontrolu nad protivníkem*. S tím patrně také souvisí, proč měly všechny analyzované konkordance v přeteritu typu *uhlídal* význam dějový.

	Kap. význam DĚJ	Kap. význam: STAV	Kap. význam: D/S	ostatní významy	celkem výskytů
<i>ušel</i>	37	0	1	62	18.143
<i>ujde</i>	14	17	6	63	8.560
<i>ujel</i>	11	0	2	87	73.965
<i>ujede</i>	26	33	6	65	14.776
<i>uzdvihl/uzvedl</i>	85	7	8	0	313
<i>uzdvihne/uzvedne</i>	8	81	11	0	504

³⁵ SSJČ napovídá, že by mohlo jít o sloveso polysémní, analýza našich korpusových vzorků to však nepotvrdila. Příčina může spočívat jednak ve struktuře korpusu SYN v7 [k tomu více <<http://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:syn:verze7>>] s nepoměrnou převahou publicistických textů (a mezi nimi sportovními rubrikami) ve vztahu k beletrii a odborné literatuře, jednak ve velikosti náhodného vzorku.

<i>uvezl</i>	15	77	8	0	269
<i>uveze</i>	5	93	2	0	2.258
<i>uhlídál</i>	100	0	0	0	13.066
<i>uhlídá</i>	45	49	4	2	3.260
<i>uživil</i>	0	100	0	0	1.535
<i>uživí</i>	0	100	0	0	14.371

Tabulka 8: poměr významů děje, stavu, D/S a ostatních významů lemmatu

Graf 1

Výzkum ukázal ještě na jednu souvislost, totiž váhu gramatického času při rozhodování dějové nebo stavové platnosti s kapacitivním predikátem. Z grafu je patrné, že dějová interpretace je s jedinou výjimkou vždy vyšší v préteritu, naopak v přítomnosti přibývá interpretace stavové. Proč tomu tak je?

Vliv času na dějový či stavový konstrual kapacitiv

U typu *ušel*, *ujel*, *uzvedl* a *uhlídál* (tj. préteritních tvarů těchto sloves) mají **dějové významy převahu nad stavovými**, naopak výskyty typu *ujde*, *ujede*, *uzvedne* a *uhlídá*, tedy **přítomní**

tvary vykazují opačnou tendenci častěji vyjadřovat stav. Z toho je zřejmé, že slovesný čas je pro dějový či stavový konstrual výpovědi relevantní faktor.

Ptáme-li se po příčinách, proč se v préteritu vyskytuje více dějových konstrualů než stavových, můžeme vyjít z obecně známé asymetrie gramatického času, kterou popsal Benveniste (1970, s. 16-17). Do jazyka se promítá asymetrie spočívající v **nestejně povaze naší zkušenosti**, našeho vnímání času: je podstatný rozdíl mezi *retrospektivní temporalitou*, která v minulosti dané nám zkušeností může být promítnuta do několika vzdáleností (řada jazyků má dvě i tři formy vyjadřující minulost), a *temporalitou prospektivní*, která je mimo pole naší zkušenosti a která se temporalizuje jen jako *předvídaní* toho, co bude (naopak četné jazyky nemají zvláštní formu pro budoucnost).

Vztaženo k vidu a času v češtině:

A) Vztah děj – stav: Výpovědi v préteritu vnímáme jako události, které vzhledem k momentu promluvy už proběhly: jsou součástí naší zkušenosti, posuzujeme je jako jisté, a tudíž máme větší tendenci vykládat je jako *reálné děje*. Z těchto dějů pak vyvozujeme stavy, respektive *platnost stavů*, která musí být současná s momentem promluvy, pokud mají platit o době, kterou označujeme jako *nyní, v současné době*. Z toho důvodu platnost stavů tedy musíme formulovat v přítentu. Naše uvažování má při formulaci stavů kauzální povahu:

Je jisté, že

aljašský malamut Brit La Rose Loscan ... utáhl 2570 kilogramů.

Z toho vyplývá, že

aljašský malamut Brit La Rose Loscan ... utáhne 2570 kilogramů.

Kontrast préterita a přítentu využíváme tehdy, pokud chceme přímo naznačit, že naše výkony v minulosti nám dávají oprávnění je použít jako předpokladu pro naše výkony v budoucnosti, pro to, co se teprve bude odehrávat:

„Vždy jsem se dokázala uživit, uživím se i tentokrát,“ ... narýsovala svoji budoucnost

B) Vidový význam. Gramatické préteritum ovlivňuje i naše hodnocení děje z hlediska jeho dovršenosti. Pohled *za sebe* do minula, tzn. do oblasti „jistoty“ způsobuje, že výpovědi v préteritu vnímáme jako *ukončené (hotové)*, ačkoli jejich dovršení **nemusí být** morfologicky signalizováno perfektivitou.

– K tomu, že préteritní tvary obecně mají vyšší předpoklad být vnímány jako dovršené, se vyjadřuje Dostál (1954), který určoval vid staroslověnských sloves ve staroslověnských památkách, když mluví o potížích odlišit v préteritu imperfektiva od

perfektiv: „Děj, který v minulosti probíhal a už neprobíhá, tedy implicitně musel skončit, a přesto *není* dokonavý (*dělal*), se významově těžko odlišuje od děje dokonavého (*udělal*).“

- Ve stejném duchu se vyslovuje i Trávníček: např. *kázati* v préteritu (1923 s. 272, § 214) (*kázal to udělati=přikázal*).
- Podobně Kopečný (1962, s. 8): řeknu-li *Včera jsme platili elektřinu* nebo *Včera jsme psali kompozici*, neříkáme tím přece, že jsme tyto činnosti nedokončili. Právě naopak. Každý posluchač bude zcela přirozeně předpokládat, že je tedy elektřina zaplácena, inventura udělána a kompozice napsána.
- Nepřímo to potvrzuje i výzkum Chromého (Chromý 2014, s. 94–97), který si všiml, že jeho informanti měli tendenci substituovat biaspektuální sloveso v préteritu morfologicky perfektivním slovesem častěji než v přítomnosti.

Závěr

Východiskem této kapitoly je Kopečného pojem *neaktuálních perfektiv*. V polemice s Kopečného pojetím jsou neaktuální perfektiva uchopena jako problematika kapacitiv (termín *capacitivum* zavedl v polemice s Kopečným I. Poldauf). Na základě rozboru korpusového materiálu, konkrétně dvanácti set náhodně vybraných konkordancí sloves *ujít, ujet, uvést, uzvednout/uzdvihnout, uhlídat* a *uživit* v SYN v7, byla posuzována dějovost (aktuálnost), resp. stavovost (neaktuálnost) významu těchto sloves v jednotlivých jejich užitích, a to v souvislosti s jejich gramatickým časem (préteritum – prézens). Materiálové i obecně metodologické závěry této analýzy lze shrnout takto:

- Dějová – stavová interpretace není dána lexikální jednotkou kapacitivního slovesa v predikátu, ale jeho užitím. Dějová, resp. stavová interpretace není vázána na sloveso jako lemma/lexém, ale prochází jím napříč, jedna a tatáž forma je někdy použita stavově, jindy dějově.
- Z toho plyne, že metodologie, která vychází z formy jazykového výrazu a své úvahy o významu této formy váže na ni samu, je postup, který neumožňuje nahlédnout proměnlivost významu formy v různých jejích užitích.
- Důležitým faktorem, který se při interpretaci jednotlivých užití uplatňuje, je kategorie gramatického času: podíl dějové interpretace v préteritu je zpravidla vyšší než u přítomného tvaru téhož slovesa.
- Dalším důležitým faktorem je pak lexikální význam slovesa samého. Abstraktnost lexikálního významu slovesa s sebou přináší snazší možnost stavového konstruování

výpovědi, v níž je predikátem. Podobně u lexému s větším sémantickým rozsahem, širším polem své polysémie, lze zaznamenat vyšší výskyt stavových užití.

*

Aspektuální paradox [t + MPF]

Kolokace a aspektuální paradox

Předmětem naší analýzy bude spojení *morfologicky perfektního* slovesa s adverbium vyjadřujícím *trvání děje*. Toto spojení chápeme jako kolokaci, resp. koligaci.

Kolokaci Cvrček³⁶ vymezuje jako smysluplné, ustálené, syntagmatické spojení dvou (nebo více) slovních tvarů (někdy celých lexémů) v blízkém kontextu. Podle Čermáka (2017, s. 56-57) kolokace představují v užším smyslu svébytnou lexikální jednotku, danou relativní ustáleností, specifičností zvláště sémantického vztahu svých komponentů a jejich kompatibilitou.

Koligace se podle Cvrčka³⁷ chápe v některých přístupech jako specifický druh kolokace. Koligace namísto lexikálně-sémantických vztahů mezi jednotkami zohledňuje vztahy mezi lexikální jednotkou a gramatickou kategorií a/nebo textovou strukturou. Příklad na koligaci: s jedním ze dvou slovesných vidů se pojí jen některá adverbia, zatímco s druhým se pojí adverbia jiná (srov. ne/možnost koligace *pořád skáče/*skočí*).³⁸ Podle Čermáka (ibid.) je jen ve smyslu *kombinace tagů s formami* [tag + forma] tj. je kombinací funkcí a (gramatických) kategorií dané textové formy. Takto nás můžou zajímat například koligace vidu verba a druhu adverbia srov. nemožnost typů **pořád kopnout*, **dlouho bodnout*. Jelikož termín *kolokace* můžeme chápat tak, že význam *koligace* zahrnuje, budeme v dalším popisu výzkumu používat termín *kolokace*

³⁶ Srov. <https://wiki.korpus.cz/doku.php/pojmy:kolokace> (pojmy/kolokace.txt · Poslední úprava: 2014/11/24 12:40 autor: Václav Cvrček)

³⁷ tamtéž

³⁸ Jak se v další analýze ještě ukáže, údajná nemožnost příkladů uvedených koligací bude zpochybněna.

Spojení *morfologicky perfektivního* slovesa s adverbiem vyjadřujícím *trvání děje* nazýváme **ASPEKTUÁLNÍ PARADOX**. V čem tento paradox spočívá: Morfologicky perfektivní sloveso je takové sloveso, které podle Kopečného (1962, s. 9) *vyjadřuje děj v jeho výsledku, jako hotový fakt, nebo také děj celkový, souborný*. Dodejme k tomu, že do děje takto pojatého nemůžou komunikanti takříkajíc vstoupit, metaforicky řečeno: „stojí“ totiž buď před dějem, nebo až za ním“.³⁹ Nedokonavý tvar pak vyjadřuje děj (Kopečný 1962, s. 9) *jakožto probíhající, nebo lépe průběhový, kurzivní*.

V kontrastu se sémantickým vymezením perfektiv vyjadřují adverbiální výrazy (*ještě*) *pořád, (ještě) stále, (ještě) furt*, že něco trvá, resp. že děj probíhá nebo že stav platí *neustále, ustavičně, nepřetržitě*. Adverbiální výraz *dokud* + *morfologicky perfektivní sloveso v kladném tvaru* má prospektivní význam, vyjadřuje pokračování trvání predikátem vyjádřené události, která už započala.

Hypotéza

Motivace hypotézy

Naše hypotéza se opírá o dřívější korpusovou sondu, k ní blíže Bermel, Kořánová (2008) a Kořánová (2011), prováděnou v roce 2006 na korpusu SYN 2000. V této sondě jsme se zaměřili na spojení *temporálně aspektuálního markeru* (dále *TAM*) *se slovesem* a sledovali jsme míru korelace daného TAM s videm. Za temporálně aspektuální marker jsme považovali lexikální jednotku, jíž může být adverbium (*pořád, nepřetržitě, náhle*), adverbiale (*na celý život*), konjunkce (*jakmile, zatímco*) nebo partikule (*konečně*). Nejprve jsme vybrali na základě

³⁹ Z toho vyplývá, že dva děje vyjádřené morfologickými perfektivy za normálních okolností zpravidla nemají možnost probíhat zároveň. Vyskytují se ovšem morfologická perfektiva typu *pospím si* nebo *prožiji*, na která už jsme narazili v kapitole 1, věnované tradici problematiky vidu, která tuto vlastnost nemají.

Predikát *pospí si*, ačkoli má formální znaky morfologického perfektiva, implikuje časové trvání, a proto zároveň s dějem jím vyjádřeným může proběhnout jiný děj pojatý jako uzavřený:

V sobotu ráno si pospí táta , maminka se zatím podívá s dětmi na pohádky

adverbium *zatím* zde skutečně vyjadřuje časovou souběžnost.

Podobně predikát *prožije* implikuje různě dlouhý časový úsek, a tudíž jiný děj pojatý jako uzavřený může s tímto dějem probíhat paralelně:

lupič znásilnil ženu - a ona si přitom zřejmě prožila orgasmus

S dějem vyjádřeným morfologickým perfektivem *znásilnil ženu* současně probíhá jiný uzavřený děj *prožila orgasmus*, který má trvání, oba děje tedy probíhají paralelně, jak je ostatně explicitně vyjádřeno adverbiálním výrazem *přitom*.

slovnědruhové klasifikace v korpusu SYN 2000 soubory možných výrazů. Dále jsme postupným empirickým tříděním a doplňováním víceslovných spojení dospěli ke stovce lexikálních jednotek, které jsme dále podrobili korpusové statistické analýze. Kritériem výběru jednotlivých výrazů byla také četnost jejich výskytu v kolokaci. Orientovali jsme se především na ty TAM, jejichž výskyt v kombinaci se slovesným tvarem přesáhl v korpusu SYN 2000 hodnotu 100.

SYN 2000 nemá otagován vid, tzn. že jsme se nemohli opírat o vidové „předurčení“ jednotlivých sloves v korpusu a museli jsme analyzovat každou kolokaci typu *TAM – sloveso* zvlášť. Podobu slovesného tvaru jsme nijak nespecifikovali, náš dotaz měl tedy jednoduchou formu typu ([word="náhle"] [tag="V.*"])

Hlavním cílem této sondy bylo zjistit *pravděpodobnost* kolokace daného TAM s videm slovesa. Postupovali jsme cestou třídění frekvenční distribuce slovesných lemmat s daným TAM. Jak již bylo řečeno, v důsledku toho, že informace o vidové hodnotě slovesa v SYN 2000 chybí, bylo nutné provést ruční třídění v excelových tabulkách. Abychom mohli stanovit míru kolokace daného TAM se slovesným videm, bylo nejprve třeba ze statistiky eliminovat slovesa nepárová jako *být, mít*, modální slovesa jako *muset, chtít, moct* apod., obouvidá slovesa typu *absolvovat* a determinovaná slovesa pohybu *jít, jet, běžet* apod., jež – jak se ukázalo – představují zvláštní skupinu: jejich schopnost vyjádřit aktuální akci v přítomnosti je řadí mezi imperfektiva, ovšem v jiných ohledech jsou bližší perfektivům, jak se to projevilo i v kombinaci s některými TAM. Například *jakmile*, jež se podle našeho výzkumu vyskytuje v kolokaci z 85 % se slovesy perfektivními, se v korpusu SYN 2000 nalézá ve spojení s lemmatem *jít* v 17 případech a ani v jednom případě se nespojuje s lemmatem *chodit*.

Výsledky našeho šetření ukazují tabulky 1–3 v příloze 1. Tabulky jsou v pořadí: TAM vyskytující se s převážně perfektivním videm (1), s imperfektivním videm (2) a s oběma vidy přibližně stejně (3). TAM, která se v naší statistice objevila v korelaci s jedním z aspektů v 80 % a více, jsou zdůrazněna tučně. Číslo vedle TAM uvádí počet výskytů, poměr v závorce je ve tvaru perfektivní/imperfektivní kolokace.

V komplikovanějších případech, kdy uvedené TAM je polysémní, jako například konjunkce *než*, která má tři základní významy, srovnávací, omezovací a časový, bylo třeba nejprve odfiltrovat význam srovnávací a omezovací, počet výskytů v tabulce se tak liší od počtu, který získáme vytvořením prosté kolokace. Podobně např. adverbium *dokud* má kvůli své zcela odlišné sémantické funkci v kolokaci s kladným slovesem a záporným slovesem uveden u obou forem počet výskytů uveden zvlášť.

Jak ukazuje tabulka 2 *přílohy 1*, výraznou korelaci s imperfektivním videm mají adverbia *pořád* a *stále*. Naše výsledky v tomto směru potvrzuje také výzkum Cvrčka a Fidlerové (2017,

s. 288, tab. 2b), kteří zkoumali aspektuální kontext pomocí statistických testů. Adverbia *pořád* a *stále* jsme doplnili ještě o synonymní výraz *furt*. Při testování imperfektivní vidové hodnoty slovesa se jako výrazný marker uplatňuje také *dokud* ve spojení s kladným slovesným tvarem. Dokládá to např. Petkevič (2010, s. 377n), Kořánová (2014, s. 238) a Veselý (2014, s. 37).

Formulace hypotézy

Jak již bylo popsáno v kapitole 2 *Základní pojmy*, stavy jsou vyjadřovány nejen nominálně, ale také verbálně. V lingvistické literatuře se vyjádření stavů obvykle spojuje s imperfektivními slovesy. Podle Crofta (Croft 2012, s. 34) stavy jsou statické, mají trvání (tzn. rozprostření v čase) a jsou neohraničené. Imperfektiva, podobně jako stavy, rovněž mají trvání a jsou neohraničená. Rozdíl mezi imperfektivitou a trváním formuluje Comrie (1995, s. 41): imperfektivnost je nahlížení situace s ohledem na její vnitřní uspořádání (trvání, fázové sekvence) a trváním se vyjadřuje prostý fakt, že daná situace po určitou dobu trvá nebo je aspoň ztvárněna⁴⁰ jako trvajíc po určitou dobu. A pokračuje (s. 51): přirozená je kombinace statickosti s imperfektivitou (s. 50) a v mnoha jazycích tzv. statická slovesa nemají formy s perfektním významem.

Rovněž v české lingvistické literatuře se uplatňuje názor, že ta slovesa, která mají s význam stavu, jsou jen nedokonavá. Tvrdí to např. Havránek, Jedlička (1981, s. 229) a uvádějí příklady „*být, být, spát, ležet, stát ... náležet, příslušet*, dále stavová slovesa odvozená od jmen *pyšnit se, dlužit ...* slovesa vyjadřující stavy, hnutí myslí *mínit, dbát, pečovat...* i jiná jako *vést si (jak), hledět si (čeho)*“ a dodávají, že „Některá slovesa stavu v úzkém slova smyslu mají vidové protějšky jen se zvláštním odstínem citovým (libosti), zpravidla s předponou *po-*... jako *pospal si* apod.“

Kořenský (1979) ani Daneš et al. (1981) se ke vztahu stavových významů k vidu slovesa přímo nevyjadřují. Kořenský (1979, 271n) v pojednání o statických významech uvádí příklady *píše – je spisovatel, učí – je učitel, hraje tenis, nosí brýle, trouba dobře peče apod.*, dále slovesa lokálního určení (*nacházet se*), slovesa typu celek–část (*tvořit*), předmětného vlastnictví (*vlastnit*), kvalifikace (*vynikat*) a obsahové a kvantitativní charakteristiky (*vejít se, pojmout*). Právě posledně jmenovaná jsou v celé studii mezi příklady jediná morfologická perfekta. Autor se však k vidové hodnotě svých příkladových sloves nevyjadřuje.

Daneš et al (1981, s.75n) v systematice statických predikátů uvádí *být, mít* a další statická slovesa, až na dvě výjimky jsou všechna morfologická imperfektiva. Mezi nimi např. *zahrnovat, připadat, vynikat, označovat* mají vidový protějšek a lze je tudíž považovat za

⁴⁰ angl. *conceived*

imperpektiva nejen z toho důvodu, že tvoří opisné futurum, nicméně vidová hodnota příkladových sloves statických predikátů, nebo jak je Daneš nazývá *nedějů*, zůstala v knize neokomentována.

V předchozí kapitole 3 o kapacitivech jsme analyzovali morfologicky perfektivní slovesa ze skupiny tzv. kapacitiv v širším slova smyslu. U těchto sloves se podařilo identifikovat stavové významy. Přitom kapacitiva v širším slova smyslu netvoří sémanticky homogenní skupinu. Hlavním morfologickým znakem je prefix *u-* a některá z jejich užití vyjadřují stav jako schopnost konatele živého nebo dispozici konatele neživého, odtud dostala název. Jak už bylo popsáno, sémanticko-temporální schémata jejich fundujících sloves jsou různá: jejich predikáty vyjadřují aktivitu, teličnost i ateličnost, některé vyjadřují stavy. **Nabízí se tedy otázka, zda rovněž další morfologická perfektiva nevyjadřují za určitých podmínek stav. Předpokládáme, že další stavová užití může odhalit právě aspektuálně paradoxní kolokace „pořád /stále/ furt /dokud (ještě) + morfologicky perfektivní sloveso v přítomném, afirmativním tvaru“.**

Zdá se, že zvolená adverbia (*ještě*) *pořád*, (*ještě*) *stále*, (*ještě*) *furt*, *dokud (ještě)* svým významem popírají časovou uzavřenost perfektivního děje a ve spojení s morfologicky perfektivním slovesem (v afirmativním přítomném) zakládají případy aspektového paradoxu. Predikát v těchto konstrukcích přestává označovat děj, který teprve proběhne, a označuje něco, co už nyní v okamžiku promluvy je a trvá. Těžiště významu uvedeného spojení typu *stále + MPF*⁴¹ se posunuje z oblasti dějů do oblasti významů statických, totiž – jak později ukážeme – do oblasti významů schopnostních, možnostních, kvalifikujících, existenciálních, výskytových, uzuálních, habituálních apod.

Přítomná slovesná forma odpovídá podmínkám stavů: stav, který platí v okamžiku promluvy, je vyjadřován přítomným. Afirmativ byl pak zvolen zejména proto, že negativní slovesné tvary mají především ve spojení s *dokud* jiný význam: vypovídají o tom, že stávající podmínky označeného děje trvají, že změna ještě nenastala.⁴² Změnu přitom v tomto případě vyjadřují morfologická perfektiva. Negativní perfektiva v kolokaci *dokud + neMPF*⁴³ tudíž plní jinou funkci než tvary afirmativní.

⁴¹ morfologické perfektivum

⁴² Např. výpověď *Lékaři [pacienta] od přístrojů neodpojí, dokud nenastane smrt mozku* jinými slovy říká, že pacient zůstane připojen na přístrojích tak dlouho, jak dlouho bude jeho mozek projevovat nějaké známky života. Morfologické perfektivum vyjadřuje změnu mezi dvěma situacemi: 1. připojení k přístrojům (=původní situace) – nastane smrt (=změna) – 2. pacient bude od přístrojů odpojen (=nová situace)

⁴³ Negativní morfologické perfektivum

Kolokace hledáme v současném největším korpusu psaných textů SYN v7. V tomto korpusu je vid označován a jak uvádí Petkevič (2010, s. 370), slovesa obdrží svůj vid napevno již ve fázi morfologické analýzy, přičemž kritérium vidové hodnoty lemmatu je formálně morfologické, tzn. je to v podstatě kritérium Kopečného (1977, s.189): dokonavá jsou taková slovesa, která nemohou tvořit futurum pomocí *буду + infinitiv*.⁴⁴ Za nedokonavé můžeme prohlásit jen takové sloveso, u něhož opisné futurum utvořit můžeme. Krom toho Petkevič užívá jako kritérium imperfektivnosti rovněž spojení fázových sloves *začít, přestat + impf.*

Jak již bylo zmíněno v kapitole o kapacitivech (kapitola 3), ale i v kapitole 2 v oddíle *Vid, stav a modalita*, stavová událost vzniká součinností několika faktorů. Typický případ je 1. živý konatel, který 2. dosáhne vymezené míry, což je mu připisováno jako 3. schopnost vyjádřená 4. prezentem: **dochází zde tedy ke spolupůsobení významů vidových** (perfektivní pojetí události), **časových** (prézens) **a modálních** (schopnost).

Zvláštní pozornost proto při analýze jednotlivých kolokací typu *stále + MPF* budeme věnovat **modalitě**, jmenovitě dynamické (tj. neepistemické) modalitě schopnostní a možnostní. Obě modality přitom chápeme ve smyslu vymezení Panevové, resp. Benešové (Panevová et al. 1971, s. 136n). V souladu s ní budeme rozlišovat modalitu vnitřní, kdy původcem modality je konatel děje/události, jedná se o **schopnostní modalitu**, a modalitu vnější, kdy se modalita odvozuje od nekonatelského participanta nebo vnějších podmínek děje/události. V tomto případě se jedná o **možnostní modalitu**.

Stavové události budeme sémanticky analyzovat a rozdělíme je do skupin podle toho,

- zda vyjadřují schopnost konatele (popř. dispozici stroje), vyslovují se k možnosti výkonu, nebo modální významy dynamické modalitě neimplikují
- přitom si budeme všimnout, které predikáty a za jakých podmínek schopnostní, resp. možnostní modalitu vyjadřují
- vytipujeme další sémantické třídy predikátů statických událostí.

⁴⁴ Kopečný k této definici ovšem už nepřipojuje poznámku o poměrně rozsáhlé skupině imperfektivních sloves, v jejichž čele stojí ta, která vyjadřují jednosměrný pohyb (*jíť, jet*) a za nimi další, u nichž se rovněž jedná o označení děje s pohybem. Tato slovesa tvoří futurum buď *výlučně* (to se týká determinovaných sloves pohybu), nebo *také* pomocí prefixu *po-* (např. sloveso *valit se* tvoří obě formy futura: *voda se povalí/ voda se bude valit*). Většinu z těchto sloves však Kopečný uvádí ve své monografii (1962, s.49 -50).

Postup analýzy

Dotaz 1

```
(([word="ještě"]?)([word="stále"]|[word="pořád"]|[word="furt"]|[word="dokud"])([word="ještě"]?)([tag="V....P.A....P"]))within<s/>
```

Dotazem 1 získáme 7201 konkordancí⁴⁵ výše popsaného typu kolokace, která má ipm 1,41. Získané výskyty patří celkem 439 slovesným lemmatům.⁴⁶ Statistický přehled zpracování kolokací uvádí Tabulka 9.

	<i>počet kolokací t + MPF</i>
celkem získaných kolokací	439
z toho kolokace s jediným výskytem	192
analyzované kolokace s výskytem $N > 3$	119
analyzované kolokace s výskytem $N \leq 3$	193
celkem analyzovaných kolokací	312
chyby lemmatizace	41
tiskové chyby, autorské chyby	86

Tabulka 9: statistika kolokací

⁴⁵Je třeba vzít v potaz, že počet výskytů u jedné kolokace neodpovídá vždy počtu navzájem různých výskytů. Nežádá se jedna věta nebo i větší část textu v identické podobě objeví ve výčtu konkordancí dvakrát i víckrát. Přitom jde buď o identickou konkordanci (stejný autor, zdroj i čas publikace), která se prostě zobrazuje víckrát, jindy lze opakování stejné konkordance mezi výskyty zdůvodnit tím, že touž část textu otisknou různé deníky a periodika víckrát. Tato skutečnost je významná u kolokací s malou frekvencí, neboť ve skutečnosti může nabízet menší významové rozpětí zkoumaného jevu, než by se jen z číselného údaje udávajícího počet výskytů mohlo zdát.

⁴⁶ Kromě toho jsem testovala také dotaz s reflexivní partikulí se/si:

Dotaz 2

```
(([word="ještě"]?)([word="stále"]|[word="pořád"]|[word="furt"]|[word="dokud"])([word="ještě"]?)([word="se"]|[word="si"])([tag="V.....P.A....P"]))within<s/>
```

Tímto dotazem jsem získala 1 113 výskytů, avšak všechna lemmata s výskytem vyšším než jeden jsou obsažena už v množině lemmat získaných prvním dotazem. Proto považuji Dotaz 1 za dostatečně pokrývající zkoumanou oblast.

Z celkového počtu 439 kolokací typu *stále + MPF* jich je možno sémanticky analyzovat 312. Celkem 119 kolokací má výskyt [N>3] a jsou uvedeny v tabulkách *přílohy 2*. Celkem 193 analyzovaných kolokací má výskyt [N≤3] a jsou uvedeny v tabulkách *přílohy 3*. Celkem 127 kolokací není možno analyzovat. Dochází k tomu z několika důvodů: (i) V důsledku chybné lemmatizace (celkem 41 případů sloves imperfektivních nebo obouvidých), seznam těchto sloves je v Příloze 4. (ii) U kolokací s jediným výskytem se objevují tiskové chyby či autorské chyby (diakritika, chyba v tvaru, chyba ve slovosledu). (iii) v několika případech u kolokace s jediným výskytem není možné z dostupného (textového) kontextu interpretaci provést.

Zastoupení adverbíí v kolokacích		
adverbium	počet	podíl na celku v %
<i>stále</i>	4864	70
<i>pořád</i>	1662	24
<i>dokud</i>	401	06
<i>furt</i>	17	méně než 1
celkem	6944 (bez ještě na 1. pozici)	100

Tabulka 10: Podíl jednotlivých adverbíí na celkovém výskytu

Tabulka 10 ukazuje podíl zastoupení jednotlivých adverbíí ve výskytech daného dotazu. Podle očekávání nejfrekventovanější adverbium sledované kolokace je *stále* (70 %), což lze v korpusu psaných textů očekávat, následováno *pořád* (24 %), *dokud* (6 %) a *furt* s nepatrným počtem výskytů.

Soupis verbálních lemmat kolokace lze nalézt v *příloze 5*. Lemmata ve výše uvedené kolokaci jsem podrobíme sémantické analýze, která má dvě fáze a jejímž výsledkům se nyní budu podrobně věnovat.

Fáze 1

Jednotlivá slovesná lemmata sledované kolokace jsou řazena podle frekvence zastoupení od nejpočetněji zastoupeného až do počtu 4 konkordance u jednoho lemmatu. U každého slovesného lemmatu v kolokaci jsou popsány jednotlivé (stavové) významy, které touto kolokací vznikají.

Fáze 2

Zvláštní pozornost, jak již bylo uvedeno výše, se věnuje analýze modálních podmínek pro konstruování stavového významu, tzn. schopnosti, nebo umožnění platnosti stavu.

Ukazuje se, že významy sledované kolokace se kromě schopnosti, resp. možnosti vztahují k dalším sémantickým oblastem, které bývají stavům připisovány. Podle těchto oblastí vzniká 11 sémantických skupin predikátů. Tyto skupiny představuje následující přehled:

Skupiny podle typu predikátu v kolokaci

1. Schopnost

1a) t + MPF⁴⁷ původní **kapacitivum**

1b) t + MPF **lexikálním** význam **schopnosti**

1c) t + MPF užitá ve **významu schopnosti** podat výkon

2. Možnost

2a) t + MPF **lexikální** význam **možnosti**

2b) t + MPF užitá ve **významu možnosti**

3. t + MPF užitá ve významu **existence**

4. t + MPF užitá ve významu **vlastnosti/kvalifikátoru**

5. t + MPF aktant určuje **kvantum**

6. t + MPF užitá ve významu **záliby proživatele**

7. t + MPF užitá ve významu **trvání**

8. t + MPF užitá ve významu **transakce a jejích složek**

9. t + MPF užitá ve významu **smyslového vnímání** a/nebo **kognitivní** činnosti

10. t + MPF **kognitivní** činnosti užitá ve **významu schopnosti**

11. t + MPF užitá ve významu **reakce na podnět**, verba dicendi

Poznámka:

U frekventované kolokace je možné identifikovat více stavových významů, z nichž každý patří do jiné skupiny. V takovém případě se studovaná kolokace objeví ve více sémantických skupinách.

⁴⁷ Kolokaci (*ještě*) *stále, pořád, furt, dokud* (ještě) [=t] ve spojení s morfologickým perfektivem [MPF] značíme **t + MPF**

Analýza kolokací s frekvencí N verbálního lemmatu

N = 1511 výskytů až 8⁴⁸

najít (se)	1511 výskytů, ipm 0,3	skupina: 3
-------------------	-----------------------	-------------------

Kolokace typu *stále (se) najde* je nejfrekventovanější ze všech. Vyjadřuje v širokém slova smyslu existenci někoho/něčeho. V získaném souboru konkordancí převažuje vyjádření prostřednictvím reflexivního pasiva typu *stále se najdou lidé* nad vyjádřením aktivním slovesným tvarem typu *stále najdeme*.

1. *Najít se*: (reflexivní podoba má 1057 výskytů, tj. 70 % z celku)

se (ještě) *stále/pořád/ furt najde/najdou*

A) *Kdo*:

Jedinec/ skupina jedinců, typická je jejich specifikace přívlastkovou větou

a) Pojmenování substantivem

člověk (202), *řidič* (17), *nadšenec* (14), *jedinec* (13), *dítě* (6), *sportovec* (5), *zájemce* (5), *výrobce* (5) nebo pospolitosti *firma* (7) *obec* (5)

[1] *Dobří lidé se stále najdou*

[2] *stále [se] najdou lidé, kteří dělají něco zdarma*

b) pojmenování zájmenem

takový (49), *ten* (13), *někdo* (12)

[3] *ve společnosti [se] stále ještě najdou tací, kteří se na handicapované lidi jakéhokoliv věku dívají skrz prsty*

B) *Kvantifikátor*

dost (101) *spousta* (24) *mnoho* (20) *řada* (14) *dostatek* (13) *několik* (10) *tolik* (9)
se (ještě) *stále/pořád/ furt najde dost/spousta lidí, kteří; dost těch, kteří*

[4] *Přesto se stále najde dost lidí, kteří varování odborníků nedbají*

2. *Najít* (bez *se*): (454 výskytů, tj. 30 % z celku)

(ještě) *stále/pořád/ furt najdeme, najdete, najdu, najdou...*

[5] *v hradeckém azylu potřební lidé stále najdou dost volných míst k přespání*

[6] *Neumětely stále najdeme při potoku Chumava asi tři kilometry severně od Hostomic*

Sledovaná kolokace má význam výskytové existence: *někdo/něco někde je*.

⁴⁸ 1. V této kapitole jsou jednotlivě analyzovány kolokace s frekvencí N = 1511 výskytů až 4. Kolokace s frekvencí N≤3 jsou uvedeny v příloze 3.

dát se	819 výskytů, ipm 0,16	skupina: 2A, 1
--------	-----------------------	----------------

1. Sledovaná kolokace typu *stále se dá* má význam vnější modalita: *je možné*, skup. 2A.

Možnostní význam se uplatňuje ve spojení *dá se* s morfologickým perfektivem,

[1] *Hřiby se stále dají najít*

a rovněž ve spojení *dá se* s morfologickým imperfektivem

[2] *na jižní Moravě se stále dá koupat*

2. V závislosti na konkrétním predikátu, s nímž se *typ stále se dá* dále spojuje, dochází k sémantickému propojení **vnější modalita s vnitřní schopností**, jak ukazuje příklad [3]

[3] *Třeba Radek Biegl ještě chytá extraligu , chytají i další starší kluci. Po čtyřicítce se to ještě pořád dá zvládnout , i když je to strašně moc těžké*

Ačkoli *podmínky na vůli nezávislé* (v tomto případě věk konatele) jsou pro danou schopnost již nepříznivé, *samotnou schopnost, tzn. její uplatnění, stále umožňují. Být schopen* je zde vyjádřeno slovesem *zvládnout* a v daném případě to znamená *stále zvládnout být brankářem v nejtěžší soutěži*.

3. U těch morfologicky perfektivních predikátů, kde lze předpokládat záměr konatele dokončit děj, (tzn. u predikátů, které vyjadřují postupné narůstání děje až k jeho završení, tj. telických) má morfologické perfektivum stejný význam schopnosti jako u „*zvládnout*“:

[4] *hlavní problém je nápodoba cizích vzorů . U nás se ale pořád dá udělat zajímavý film, který bude mít humor a poezii*

Porovnejme s použitím stejné konstrukce v příkladu [5], kde *dá se* tvoří predikát s morfologickým imperfektivem

[5] *žurnalistika se stále dá dělat poctivě a kvalitně*

zde se pozornost věnuje způsobu provádění děje, nikoli výsledku, schopnostní modalita se tudíž neimplikuje. Podobně je tomu u dalších predikátů, které implikují dosažení cíle. Porovnejme příklady [6] a [7], [8]:

[6] *jsem se jim snažil dostat do hlavy , že se to pořád dá vyhrát*

(*vyhrát* znamená dosáhnout cíle) – schopnost se implikuje

[7] *Hlavně jsme se přesvědčili, že i za krajně nepříznivého stavu se pořád dá hrát*

(za jakých podmínek) schopnost se neimplikuje

[8] *jim ukázali , že se pořád dá hrát s radostí*

(za jakých podmínek) schopnost se neimplikuje.

Sledovaná kolokace *pořád se dá* sama o sobě má význam modální, vyjadřuje vnější modální podmínky děje. Tam, kde spojení s morfologickými perfektivy implikuje snahu konatele dosáhnout cíle, se možnost kombinuje se schopností.

zůstat	751 výskytů, ipm 0,15	skupina: 7
---------------	-----------------------	-------------------

Kolokace typu *pořád zůstane* má význam: *setrvat nějaký, někde, nebo v nějaké fyzické pozici*

1. Konatel setrvává nějaký (v nějakém stavu): zůstat mladý, svobodný

[1] *Některý lidi prostě pořád zůstanou venkovský balíci [zaostalí, neznalí světa]*

2. Konatel setrvává někde

[2] *Takže dokud zůstanou ve stanu, jsou proti tomu moru chránění*

3. Konatel setrvává ve fyzické pozici

[3] *Pořád zůstanou stát v devíti na vápně*

Sledovaná kolokace má význam setrvání v dané podobě či pozici.

vyplatit se 725 výskytů, ipm 0,14 **skupina: 4**

Kolokace typu *stále se vyplatí* má význam kvalifikátoru: *být (finančně) výhodný, prospěšný.*

Konatelem může být člověk

[1] *Nemocný člověk se pořád vyplatí*

Může to být nepersonální nositel děje

[2] *Proč se pořád vyplatí vést úspory v dolarech*

Nebo např. jistý druh chování je prospěšný

[3] *nebýt hulvát se pořád vyplatí*

Sledovaná kolokace vyjadřuje vlastnost: výhodnost či prospěšnost.

přijít	166 výskytů, ipm 0,03	skupina: 4, 8, 6,
---------------	-----------------------	--------------------------

Sledovaná kolokace typu *stále přijde* je přítomna ve frázích a frazémeh

1. Prožiteli něco přijde nějaké (90 výskytů); skup. 4

[1] *Spouště lidí to tady pořád přijde jako skvělé a kreativní místo, kde rádi tvoří*

Ve sledované kolokaci prožitel něco hodnotí.

2. Něco přijde *na kolik* (16 výskytů) – vyjádření ceny; skup. 8

[2] *jedno číslo předplatitele stále přijde na pouhých 16 Kč*

Sledovaná kolokace má význam vyjádření kvantity.

3. Konatel přijde o něco/někoho (2 výskyty); skup. 8

[3] *i když jste v podniku od rána do večera , pořád přijdete o deset procent ze zisku*

Sledovaná kolokace má význam *konatel něco ztrácí* (pozbytí vlastnictví).

4. Frazém *přijít si na své*; skup. 6

[4] *milovníci koupání pod širým nebem si stále přijdou na své. Až do desátého září se obyvatelé ČR mohou těšit na letní teploty*

Sledovaná kolokace vyjadřuje zálibu proživatele.

5. Frazém *přijít na velké peníze*; skup. 4

[5] *Rodinný oběd před odletem vás už nezruinuje , ale pití ... pořád přijde na velké peníze*

Sledovaná kolokace má význam *být drahý, finančně nákladný*.

6. Frazém *přijít k duhu*; skup. 6

[6] *každý hlas , bod se určitě hodil a pořád přijde k duhu*

Sledovaná kolokace má význam *být prospěšný* pro proživatele.

Kolokace typu *stále přijde* vyjadřuje v jednotlivých frázích a frazémeh 1. kvalifikátor v širokém slova smyslu, 2. zálibu proživatele, 3. transakci a její složky.

udržet (se)	129 výskytů, ipm 0,03	skupina: 1A
--------------------	-----------------------	--------------------

Sledovaná kolokace typu *pořád (se) udrží* má modální význam vnitřní, tedy schopnostní modality, skup. 1A

1. Kolokace znamená *za účasti vůle něco uchopeného uchovat v ruce* (62 výskytů)

[1] *Jsem ve věku , o němž jsem netušil , že se ho mohu dožít . A teď trpělivě čekám , kdy to skončí. Zatím ještě pořád udržím sklenici , i když si ji většinou musím držet oběma rukama.*

Kolokace vyjadřuje schopnost konatele, která trvá z minula až doposud, schopnost stále trvá.

[2] *Budu hrát, dokud udržím lžici, prohlásil nedávno Keith Richards*

Udržet lžici v ruce je podmínkou pro to, aby konatel mohl hrát. Pokud bude jeho schopnost trvat, bude zároveň pokračovat i hlavní činnost (hraní), resp. jeho profese aktivního hudebníka (stav).

2. Sledovaná kolokace má význam *udržet se*, tj. *vydržet na nějakém místě*:

[3] *Za poslední tři roky jsem se na nějaké učení do školy v podstatě ani nepodívala , a přesto se s pár čtyřkami stále udržím na relativně prestižním gymnáziu .*

Mluvčí je schopna existovat v podmínkách, které na ni kladou určité nároky.

3. Sledovaná kolokace má význam schopnosti *zachovat trvání určité role*, v daném případě role otce vševěda

[4] *nechceme vypadat v očích našich dětí jako blondýni , a tak se snažíme udržet si roli vševědoucího, dokud udržíme vyvalené bulvy v očích [dokud nás dítě obdivuje, jsme v roli vševědoucího]*

Mluvčí hovoří o schopnosti konatele děje působit, vytvářet příznivý obraz v představách někoho jiného.

Všechny nalezené případy kolokace typu *pořád (se) udrží* vyjadřují schopnost, která se projevuje buď přímo (*udrží sklenici, udrží lžičku*), nebo znamená vyvolání požadovaného efektu (*udrží se někde, udrží si obdiv*). Všechna užití implikují snahu a vůli konatele.

vydržet	105 výskytů, ipm 0,02	skupina: 1B
----------------	-----------------------	--------------------

Sledovaná kolokace typu *pořád vydrží* má modální význam vnitřní, tedy schopnostní modality.

Sledované výskyty:

1. za pomoci vůle *vydržet někde*:

[1] *pořád ještě vydržím přes dvě hodiny na pódiu*

[2] *„ A co se týče scény upálení , já jsem říkal – Matěji , dokud vydržíš, tak tam buď , a pak uteč! ...“ líčil situaci režisér*

2. ve spojení s infinitivem vyjadřuje kolokace *za pomoci vůle zůstat určitou dobu v nějaké činnosti*:

[3] *Fyzicky stále ještě vydržím dirigovat osm hodin , dvě frekvence denně bez většího vypětí*

3. vůlí se přimět k překonání něčeho nepříjemného

[4] *neumějí si správně čistit zuby , nepoužívají mezizubní kartáčky , a když mají nějaký problém , odkládají jeho řešení tak dlouho , dokud vydrží bolest nebo dokud se jim zub nerozsype*

4. zůstat, udržet se v uspokojivém stavu

[5] *lid vyrazí do přírody , občerství se a občas si na chvíli vyslechne oblíbeného interpreta Pak se ale svévolně věnuje vlastní zábavě, dokud vydrží zůstat střizlivý*

Všechny nalezené případy kolokace typu *pořád/dokud vydrží* vyjadřují schopnost. Implikují vůli konatele nebo proživatele setrvat v nějaké činnosti, nebo stavu.

vyjít	91 výskytů, ipm 0,02	skupina: 1C, 4, 8
--------------	----------------------	--------------------------

Ve sledované kolokaci typu *stále vyjde* se objevují jak významy s modalitou vnitřní schopnosti, tak bez ní.

1. Konatel si uchovává fyzickou schopnost; skup. 1C

[1] *Z čeho čerpáte energii ? Vlastně ani nevím . Za rok mi bude osmdesát , ale stále vyjdu schody a nemyslím na to*

2. Frazém *vyjdou spolu* znamená, že dva a více konatelů jsou snášenliví; skup. 4

[2] *A jak je možné , že spolu stále vyjdou , a dokonce někdy i tráví společné dovolené?*

3. Kolokace *stále + vyjde na (kolik?)* má význ. transakce a jejích složek (89 výskytů), skup. 8

[3] *jedna megawatthodina stále vyjde na 73 eur*

[4] *I přes zvýšení poplatků ovšem letenky stále vyjdou levněji než dříve*

Nejčastěji se vyskytuje fráze *vyjít na kolik*, která vyjadřuje vnější modální podmínku děje. Krom toho byly nalezeny také výskyty s modálním významem vnitřní schopnosti fyzické i nefyzické povahy.

dostat	79 výskytů, ipm 0,02	skupina: 2A, 2B, 5, 8
---------------	----------------------	------------------------------

Kolokace typu *pořád dostane* vyjadřují nejčastěji vlastnictví v širokém slova smyslu. Pokud jsou původcem modality události vnější podmínky, zpravidla se na ně přímo neupozorňuje.

1. Něco má nějakou (lepší) kvalitu; skup. 8

[1] *Ve školce děti pořád dostanou lepší, adekvátní péči než kdekoliv jinde*

2. Do něčeho se investuje nedostatečně, tento stav trvá již z minula; skup. 8

[2] *O trochu lépe než loni na tom bude kultura , která však stále dostane jen třetinu toho, co sport*

3. Něco má hodnotu v přetrvávající výši; skup. 5

[3] *Šance studovat vysokou či vyšší školu se asi o procento zvedla , na tento typ škol se ale stále dostane jen asi každý druhý zájemce*

4. *Dostat se někam určitým způsobem* implikuje podmínky transportu. Zde se uvažuje jediná možnost, to je pěšky. Původce modality není původce děje, jde o modalitu vnější, skup. 2B

[4] *A pěšky se tam samozřejmě stále dostanou [autem však ne, vozovka je rozkopaná]*

5. Vnější modální podmínky děje/stavu se tematizují ve frazémeh v příkladu [5] a [6].

[5] *Ernest Bokroš si váží tolerance managementu: "Beru to jako profesionál a dokud dostanu šanci, chci odvádět maximum."*

[6] *je to moje práce a dokud dostanu prostor, tak jí budu dělat, jak nejlíp umím*

Dostat šanci nebo *dostat prostor* znamená, že původcem modaloty není mluvčí čili konatel, ale někdo jiný, kdo mu umožňuje činnost provádět; skup. 2A

Sledovaná kolokace zahrnuje významy transakce a jejích složek, v těchto případech se modalita zpravidla netematizuje. Příklady 4, 5 a 6 implikují podmínky děje odlišné od jeho konatele, jedná se o modalitu vnější. Ta je v příkladech 5 a 6 předpokladem pro činnost konatele.

zbýt	79 výskytů, ipm 0,02	skupina: 3, 8
-------------	----------------------	----------------------

Sledovaná kolokace typu *stále zbude kolik/co* vyjadřuje prostou existenci něčeho; skup. 3:

[1] *Pro další zájemce tedy stále zbude dost volného místa*

V řadě případů jde o změnu po předchozím ději, který vyvolal úbytek, skup. 8

[2] *v první vlně nezplatí 2500 lidí z celkového počtu 19 700 poplatníků . Radnice poté těmto lidem po termínu zašle platební výměr , který zaplatí zhruba 1000 lidí . Na další výzvu poté zareaguje na 800 lidí . I přesto nám stále zbude na 700 lidí , kteří poplatek odmítají platit*

Sledovaná kolokace vyjadřuje v širokém slova smyslu existenci něčeho nebo transakci a její složky.

vystačit (si)	73 výskytů, ipm 0,01	skupina: 1B
----------------------	----------------------	--------------------

Kolokace typu *dokud/stále vystačí* vyjadřuje schopnost.

1. Schopnostní modalita se týká fyzické síly, ta je podmínkou pro děj/stav vyjádřený hlavní větou; skup. 1B

[1] *Budu hrát tak dlouho, dokud vystačím se silami , " slíbil před cestou do Teplic třiatřicetiletý obránce*

Frazém *vystačit s dechem* znamená *vydržet ostré tempo* a vyjadřuje primárně fyzickou schopnost konatele vykonávat děj v ostrém tempu, v přeneseném slova smyslu obecně schopnost být v určité činnosti dost rychlý;

[2] *Petr Janda se svým Olympikem sice řádí na koncertech už více než čtyřicet let, ale pořád vystačí s dechem*

2. Schopnost se vyjadřuje metaforicky: *peníze jako síla*

[3] *Pracuji tu několik měsíců , pak jedu domů a zůstávám tam , dokud vystačím s penězi*

3. Schopnost intelektuální je spojena s kognitivním potenciálem

[4] *Při pozorování slovenské politické scény si stále ještě vystačíme se znalostmi ruské klasické literatury. Únos prezidenta syna vrcholí obviněním , že se unesl sám*

Všechny získané kolokace implikují schopnost konatele děje děj vykonávat.

zvládnout	61 výskytů, ipm 0,01	skupina: 1B
------------------	----------------------	--------------------

Sledovaná kolokace typu *stále zvládne* má význam vnitřní modality původce děje: *je schopen*.

Schopnost konatele je součástí lexikálního významu; skup 1B

1. V získaných kolokacích převládá objekt v akuzativu. Na objektu se vyjadřuje nějaká kvantita, míra, kterou se daná schopnost jejího nositele poměřuje, např. *kliky, kolo, schody*:

[1] *Ještě pořád zvládnete 1600 kliků ?*

[2] *Kondici mám čím dál horší , ale pořád zvládnou i kolo , dojela jsem až do Drážďan , 193 kilometrů .*

[3] *Taky jsem rád , že pořád ještě zvládnou doma cestu po schodech do 2 . patra , kde bydlíme*

[4] *Já mám pocit , že pořád zvládnou všechno to , co dříve , protože se udržuju v kondici , ale kaskadérství s věkem bolí*

2. Někdy je mírou činnost sama: ve spojení se slovesem v infinitivním tvaru se konatel poměřuje vůči činnosti tímto slovesem označované. Ke zdůraznění schopnosti konatele navíc ještě přispívá morfologické perfektivum označující výsledek telického děje, neboť přivádí pozornost na výkon:

[5] *Naše babička se stále zvládne umýt a obléknout sama*

Schopnost podat výkon přímo souvisí s volní zainteresovaností konatele.

nechat	58 výskytů, ipm 0,01	skupina: 2A
---------------	----------------------	--------------------

V kolokaci typu *stále nechá* je konatel děje neakční, sloveso má lexikální význam možnosti, skup. 2A

[1] *stále funguje předsudek , podle něhož typická žena v Čechách stále ještě nechá rozhodovat muže*

Ve výsledném souboru konkordancí převažuje reflexivní tvar *nechat se*, který vypovídá o tom, že konatel je pasivním účastníkem děje:

[2] *Divím se , že se stále necháte krmít takovými nesmysly*

V jednom výskytu zaznamenáváme modální význam vnějších okolností děje: „*je možné*“ (modalita objektivní).

[3] *Na křemešnické sjezdovce se pořád nechá lyžovat*

poznat	52 výskytů, ipm 0,01	skupina: 9, 10
---------------	----------------------	-----------------------

Konkordance sledované kolokace typu *stále pozná* obsahují jak výpovědi se zdůrazněnou modalitou vnitřní, schopnostní, tak implikující modalitu vnější.

1. Být schopen něco poznat, rozeznat, identifikovat; v příkladu 1 konatel děje je schopen rozlišit mezi pravým a falešným kamenem, což předpokládá znalost i zkušenost. V příkladu 2 je konatel zvíře a je schopen rozpoznat svého „kamaráda“; skup. 10

[1] *V 81 letech pořád pozná falešný briliant*

[2] *jejich adoptivní rodič a režisér večerníčků Méd'ové ... Je to hrozně milé , že mě [medvědi] pořád poznají a sotva zavolám , tak přiběhnou . Jsem prostě jejich máma*

2. V dalších příkladech se jedná o to, že konatel něco vidí a zrakem to pozná. Schopnost je jakoby potlačena. Ta věc je prostě vidět, což se nám děje samo bez zvláštního vědomého zapojení naší vůle; skup. 9

[3] *Také u plameňáků a pelikánů stále ještě poznáte mláďata od dospělých kvůli jejich zbarvení,*“ popisuje Kössl .

[4] *Už tehdy jsem zažil zvláštní mrazení v zádech : tohle byl živý strom , který vyrostl před pětadesáti milióny roků , a pořád se v něm dají číst léta , pořád poznáte , ze které strany byl sever .*

Sledovaná kolokace ve svých výskytech vyjadřuje jak schopnost něco/někoho poznat, tak možnost jako vnější podmínku děje. Jak už bylo řečeno, u smyslového vnímání je význam schopnosti potlačen: to, co vidíme, se nám děje jaksí samo sebou, bez našeho vlastního přičinění, nevyžaduje naši vůli. Pokud však vidění znamená kognitivní schopnost, která vyjadřuje určitou znalost nebo zkušenost, schopnostní význam se posílí.

vejít se	51 výskytů, ipm 0,01	skupina: 4
-----------------	----------------------	-------------------

Kolokace typu *stále se vejde* znamená, že nositel vlastnosti, zde se jedná o velikost, touto velikostí vyhovuje jistému limitu; skup. 4.

Ve zkoumaných konkordancích se vyskytly následující významy:

1. Vejít se do prostorového limitu

[1] *Mládě poloopice, které se stále vejde do dlaně, zatím pije mateřské mléko*

2. do finančního limitu

[2] *Do toho rozpočtu se pořád vejde*

3. vejde se pod pojem

[3] *Zákon sice podmínky pro odchod radních zpřesňuje, pod pojem "neplní veřejnoprávní funkci" se však stále vejde téměř cokoli.*

4. vejde se do šatů

[4] *Předvádíte ještě? Pořád, zatím se stále vejdu do stejné velikosti, akorát přes břicho mám šaty trochu napjaté. Ale nepříbrala jsem.*

S ohledem na hodnoty naší kulturní oblasti lze ve významu [4] uvažovat i o konateli jako nositeli schopnosti: vypadat stále stejně je bez pochyby ambice mnohých dospělých jedinců, nezřídká vyžaduje zvláštní úsilí a společensky se hodnotí kladně.

uvidět	47 výskytů, ipm 0,01	skupina: 1C, 2B, 3, 4, 9
---------------	----------------------	---------------------------------

Kolokace typu *stále uvidím* vyjadřuje ve svých výskytech jak schopnost, tak možnost.

1. Modalita vnitřní: mám možnost = jsem schopen; skup. 1C

[1] *jsem kapitán a na lodích jsem od patnácti let] Budu na lodi, dokud uvidím, uslyším*

[2] *Libovolná pistole je nádherná disciplína ... dokud uvidím na terč a nebude se mi třást ruka, ještě nějaký čas vydržím*

Obecně spojení *dokud + MPF* vyjadřuje stav a jeho trvání do budoucnosti. Schopnost *vidět* je zde vyjádřena tvarem *uvidím*. Znamená *dokud budu schopen vidět*.

[3] *Soustředěné intenzivní sluneční světlo může popálit sítnici oka a takto postižený člověk stále uvidí uprostřed zorného pole, tedy přímo před sebou, tmavou skvrnu. Kvůli tomu může mít v budoucnu například i problémy při čtení*

Příklad [3] interpretujeme jako *nemám možnost* a zároveň *nejsem schopen*: Důsledky oční vady se projevují při vidění, změna možnosti (oční vada jako objektivní okolnost) tím pádem ovlivňuje i schopnost vidění. Povšimněme si, že na rozdíl od předchozích dvou kolokací spojení

typu *stále + uvidí* zde vyjadřuje čas budoucí, nikoli trvání od současnosti dále. Teprve až k postižení dojde, postižený člověk uvidí skvrnu a v důsledku toho bude mít problémy při čtení. Dokud jsem schopen vidět, dělám práci, která na vidění závisí

[4] *Hrobníková žena ... kopala hrob , jen pokud viděla ven . Když přestala vidět , dostala strach a vylezla . Hrobník musel pak hrob dohloubit na metr šedesát , jak je předepsáno. Taky budu kopat , dokud uvidím ven .*

Vnější podmínky děje umožňují vidění. Pokud se vnější podmínky změní, nastanou překážky ve vidění, vidění bude omezeno/přestane. To ovlivní činnost *kopání*, která je na vidění závislá. Čili vnější podmínky ovlivňují vnitřní schopnost a ta podmiňuje další aktivitu subjektu. Událost je nahlížena jako pokračující v čase budoucím:

[5] *dokud budu schopna vidět, budu kopat.*

Závěr: vztah možnosti a schopnosti u sloves smyslového vnímání jako je *vidět*: vnější podmínky ovlivňují vnitřní schopnost a ta podmiňuje další činnost na této schopnosti závislou.

2. Modalita vnější: mám možnost, jelikož vnější okolnosti to umožňují. Skup. 2B.

V příkladu [7] se kolokace vyjadřuje k vnějším okolnostem vidění konatele. Bagry *můžete vidět*, protože tam stále jsou

[7] *dva týdny před otevřením [nového úseku dálnice] překvapivě pořád uvidíte bagry a silniční válce , a naopak na několika desítkách metrů neuvidíte ani asfalt a svodidla*

3. Sdílení společného časoprostoru, společná existence. V příkladu [7] má predikát *uvidět se* význam *být spolu, setkávat se*. Skup. 3.

[8] *jestli tu budu hostovat , s holkama se pořád uvidíme*

4. Význam vidění jako vnímání zrakem úzce souvisí s rozumovou činností. (K tomu více v závěrech z výzkumu stavových významů). Sémantická pole *vidět* a *vědět* se v různé míře překrývají, jak to dokládají následující příklady. Skup. 9.

– V příkladu [9] je predikát *uvidí* užít ve významu *rozpozná, přečte*, tzn. *dekóduje znaky a získá informaci*. Nápis na papíře je okolnost vnější, která podmiňuje schopnost konatele ho vidět. Konatel má možnost vidět informaci a mentálně ji zpracovat.

[9] *e-recepty se budou tisknout na takzvaných průvodkách ... Pokud by systém nefungoval , lékárník pořád uvidí napsaný název léku na papíře*

– *Vidět* označuje postoj, stanovisko k situaci a jeho trvání. Dokud bude stávající postoj trvat, bude konatel provádět práci na tomto postoji závislou.

[10] *Rozhodl - li jsem se, budu to dělat tak dlouho, dokud uvidím, že to má nějaký smysl*

5. *Spatřovat v někom někoho jiného*, považovat ho za někoho jiného. Vlastně jde o přenos minulé zkušenosti na nový případ, který tímto přenosem nějak kvalifikujeme. Stejně jako

v předchozích příkladech ani zde význam *uvidět* není čistě smyslový a implikuje kognitivní činnost. Skup. 4.

[11] *Cumberbatch se zkouší tvářit jako záporák , ale vy v něm stejně pořád uvidíte geniálního Sherlocka , který si je jistý svou intelektuální převahou*

U sledované kolokace jsme identifikovali 4 různé významy, které patří do sémantických skupin: schopnost, možnost, existence, kvalifikátor a spojuje význam vnímání smysly s významem poznávací činnosti. Z hlediska časových významů se *uvidět* v kolokaci *pořád uvidí* chová jinak než ostatní predikáty. Shrnutí poznatků získaných analýzou kolokace typu *pořád uvidí* najdeme v oddílu věnovanému závěrům analýzy.

ušetřit	47 výskytů, ipm 0,01	skupina: 8
----------------	----------------------	-------------------

Všechny nalezené kolokace typu *stále ušetří* vyjadřují význam *nakupovat za lepší cenu než někdo jiný a tím získat*. Vnější modální podmínky děje představuje cena paliva. V příkladu [1] se porovnávají možnosti řidičů aut s dieselovými a benzinovými motory, skup. 8.

[1] *Řidiči aut s dieselovými motory stále ušetří více než ti , kteří kupují benzin .*

zasloužit si	45, ipm 0,01	skupina: 4; 2B
---------------------	--------------	-----------------------

Sledovaná kolokace se vztahuje ke kvalitě subjektu, k jeho vlastnostem, tedy ke stavu, který lze vyjádřit kvalifikátorem; skup. 4.

[1] *stále si zaslouží pozornost = je důležitý*

[2] *stále si zaslouží pozornost a obdiv = je pozoruhodný*

[3] *ještě pořád si zaslouží označení umělec = je umělec*

Pokud je subjekt živá bytost, pozornost soustřeďuje na schopnost.

[4] *Nedávno jsem se dal na ulici náhodně do řeči s jednadevadesátiletým pánem , který se mi svěřil , že už přesluhuje . Já ale vím , že tito lidé si stále ještě zaslouží žít . Probojovali se k úctyhodnému věku a dnes a denně prokazují hrdinství , překonávají svoje choroby a samotu , zažívají deprese , o kterých se nám - dosud produktivním - někdy ani nezdá*

Konatel má právo, *po zásluze* je hoden žití: v kontextu výrazů *probojovali se, prokazují hrdinství, překonávají choroby* rovněž u predikátu *stále ještě si zaslouží* navenek vystupuje modální význam možnosti.

zaplatit	42 výskytů, ipm 0,01	skupina: 8
-----------------	----------------------	-------------------

Všechny nalezené kolokace typu *stále zaplatí* podávají informace o ceně, jejíž výše se nemění. Vnější modální podmínky děje; skup. 8.

[1] *Za cestu z Prahy do Brna či naopak zákazníci stále zaplatí sto deset korun .*

sehnat	41 výskytů, ipm 0,01	skupina: 1C, 2B;
---------------	----------------------	-------------------------

Většina výskytů typu *stále sežene* vyjadřuje dosažitelnost nějakého artiklu. Něco je dosažitelné, tzn. je možné to získat: modalita vnější, na subjektu nezávislá; skup 2B

[1] *Jinak vstupenky na akci ještě stále seženete*

V jednom výskytu se objevuje modalita vnitřní, schopnost:

[2] *Dean si touhle společností jen svištěl , posedlý po chlebu , posedlý po milování , "dokud seženu ženskou s tím vším , co má mít mezi nohama , " a " dokud jsme schopný se najít , synku [je život takový, jak má být]*

Mluvčí říká doslova dokud *dokážu sehnat* (modalita vůle) ženu, v případě jídla se schopnost vyjadřuje přímo explicitně.

vydělat	40 výskytů	skupina: 1C
----------------	------------	--------------------

Kolokace typu *stále vydělá*, pokud je konatelem člověk, vyjadřuje jeho schopnost, skup. 1C.

[1] *[obchodník] pořád se vyplatí, pořád firmě vydělá luxusní, velice luxusní provizi [Ara]*

U neživé věci je schopnost potlačena, pokud si pod výrazem *kino* nepředstavujeme jeho živého provozovatele

[2] *letní kino si na svůj provoz stále vydělá a není ztrátové*

narazit na	38 výskytů	skupina: 3
-------------------	------------	-------------------

Stále narazíte na něco: vyjadřuje výskytovou existenci; skup. 3.

[1] *země, kde uprostřed džungle stále narazíte na divochy s luky a šípy a pomalovanými tvářemi*

potrpět si na	33 výskytů	skupina: 6
----------------------	------------	-------------------

Sledovaná kolokace vyjadřuje oblibu konatele; skup. 6.

- [1] *nejčastějšími zákazníky jsou cizinci , kteří si stále potrpí na barevné trpaslíky*
 [2] *Bill Gates , jenž si stále potrpí na svetry do věcka*

prodat (se)	32 výskytů	skupina: 8
--------------------	------------	-------------------

Sledovaná kolokace vyjadřuje množství, velikost odbytu nějakého zboží,

- [1] *panenky Barbie se ročně stále prodá za přibližně dvě miliardy dolarů*

popř. v širokém slova smyslu podmínky transakce; skup. 8.

- [2] *většina [nealkoholického piva] se stále prodá v lahvích či plechovkách*

nalézt	31 výskytů	skupina: 3
---------------	------------	-------------------

Sledovaná kolokace má význam výskytové existence; skup. 3.

- [1] *Na horách lyžaři stále naleznou dobré sněhové podmínky*

Pokud v příkladu [2] chápeme *nalézt* jako činnost vyžadující úsilí, vynořuje se i význam schopností.

- [2] *Na obloze stále naleznete planetu Saturn a také couvající Měsíc*

koupit	24 výskytů	skupina: 8
---------------	------------	-------------------

Nalezená kolokace typu *stále koupí* podává informace o ceně, jejíž výše se nemění. Vnější modální podmínky děje.

- [1] *Za jednu libru si člověk pořád koupí stejné množství eur jako na začátku tohoto roku*

Může se též vyjadřovat k podmínkám transakce: příklad [2] uvádí dosažitelnost, čili vnější možnost

- [2] *Přestože v celé zemi platí částečná prohibice , tvrdý alkohol v Plzni stále koupíte*

potkat	22 výskytů	skupina: 3
---------------	------------	-------------------

Sledovaná kolokace má význam výskytové existence, skup. 3.

[1] *Nizozemsku a Německu , kde je [prostitute] legální , stále potkáte kolem bordelů pasáky i sympatáky z organizovaného zločinu*

dovolit	21 výskytů	skupina: 2A
----------------	------------	--------------------

Modální sloveso s významem *dát svolení, umožnit*. Vyjadřuje vnější podmínky modality.

[1] *Práce budou pokračovat , dokud dovolí počasí*

Tělesná dispozice konatele v roli vnější modality (původce modality je jeho zdravotní stav)

[2] *létat hodlá tak dlouho , dokud [mu to] dovolí zdravotní stav*

Dovolit si ve významu *odvázat se* má schopnostní význam

[3] *vystoupit ... proti ostrakizaci těch , kdo si stále ještě dovolí smýšlet jinak*

Ve sledované kolokaci je defaultní význam vnější modality, příklad [3] ilustruje i užití schopnostní.

vybavit si	20 výskytů	skupina: 9
-------------------	------------	-------------------

Sledovaná kolokace má význam *představovat si*; skup. 9.

[1] *Při pojmu skaut se většině lidí možná pořád ještě vybaví opálený hoch od Bobří řeky*

setkat se s něčím	19 výskytů	skupina: 3
--------------------------	------------	-------------------

Sledovaná kolokace má význam výskytové existence; skup. 3.

[1] *Jeden úsek [silnice] je dokonce nově opravený , byť na jiných místech se pořád setkáte s výmoly*

potěšit	18 výskytů	skupina: 6
----------------	------------	-------------------

Sledovaná kolokace má význam *působit radost, potěšení*, vyjadřuje zálibu proživatele; patří do skup. 6.

[1] *Hollarovy grafiky stále potěší*

[2] *potlesk pořád potěší*

vypít	18 výskytů	skupina: 1C
--------------	------------	--------------------

Sledovaná kolokace vyjadřuje schopnost konatele; skup. 1C.

[1] *čeští pivaři stále vypijí nejvíce pšlitrů na hlavu ve světě*

zachovat si	17 výskytů	skupina: 7
--------------------	------------	-------------------

Sledovaná kolokace vyjadřuje trvání. Konatel si má podržet něco, co už má, neztratit to.

[1] *vládní koalice v parlamentu [si] stále zachová pohodlnou většinu 289 poslanců*

Konatel nemusí být člověk: vlastnost trvání u věci neživé:

[2] *Hořovická radnice si stále zachová podobu roku 1905*

Modalita vnější.

unést	17 výskytů	skupina: 1A
--------------	------------	--------------------

Sledovaná kolokace vyjadřuje ve všech výskytech schopnost konatele, skup. 1A.

1. Konatel je člověk: míra jeho schopnosti se měří na objektu, resp. jeho velikostí

a) míra schopnosti konatele je nezměnná, trvá už dlouho

[1] *na Ozzyho koncerty se chodí především kvůli ubezpečení , že roztřesený zpěvák stále ještě unese vědro vody , kterým polévá publikum*

[2] *ještě pořád unesu Karla Heřmánka na zádech ve hře Jakub a jeho pán , kterou hrajeme už přes pětatřicet let*

b) schopnost je podmínkou pro jiný děj/ stav, který tato schopnost podmiňuje

[3] *Svou práci budu s láskou vykonávat , dokud unesu kladivo*

[4] *Cestovat budu do té doby , dokud unesu krosnu*

[5] *Živě budu hrát , dokud unesu trumpetu , piano už neunesu teď*

2. Konatel je neživá věc: metaforický přenos významu slovesa *unést* z živého konatele, který disponuje vůlí (to je zdrojová doména) na objekt neživý, v tomto případě led (to je doména cílová) V užším smyslu jde o personifikaci: na neživou věc pohlížíme jako na bytost. Uplatnění vůle je potlačeno.

[1] *I když led na řadě zamrzlých rybníků a jezer člověka stále unese , při současném teplém počasí nebývá chůze po něm či bruslení bezpečné*

udělat	16 výskytů	skupina: 1C, 4
---------------	------------	-----------------------

Ve sledované kolokaci je *udělat* sémanticky vyprázdněné sloveso, vlastní význam získává až při spojení s objektem v akuzativ, skup. 1C.

1. a) schopnostní význam: schopnost se měří na objektu

[1] *Zpěvák (ač padesátník) stále udělá 800 kliků za půl hodiny*

[2] *V pohodě zvednu nohu nad hlavu ... pořád udělám provaz*

[3] *[gymnastka, která se teď věnuje atletice, při skoku o tyči] Do cvičné jámy stále udělá dvojné salto*

ironie: schopnost v negativním slova smyslu

[4] *Na zdraví jsem lempl ... čtyřicet cigaret pořád udělám*

b) metafora schopnosti u neživé věci (stroj)

[5] *návštěvníci výstavy [mi] napsali do knihy hostů : ... už třetí generaci máme tenhle robot a všechno nám pořád udělá*

2. kromě toho se v kolokaci objevují frazémy *udělat parádu* [6], skup. 4,

nebo *udělat prožiteli radost* [7] oba frazémy vypovídají o zálibě proživatele, skup. 6

[6] *Samozřejmě v Česku světák stále udělá mnohem více parády v džínech od Gucciho než ze supermarketu . Čtyřicet let komunistického komerčního nedostatku s jedinou značkou džín Prekon nelze tak rychle překonat*

[7] *pětistovka pořád udělá stejnou radost . Obdarovanému [dceři] i dárci [staré matce]*

Schopnostní význam je součástí popisovaného konstrualu v případě 1.

dosáhnout	16 výskytů	skupina: 1C
------------------	------------	--------------------

Sledovaná kolokace implikuje schopnost konatele: fyzická kapacita se přenáší do dalších oblastí, v nichž je konatelem člověk:

a) díky předchozímu výkonu konatele stále trvá šance získat medaili

[1] *Po vyřazení ze semifinále chtějí předvést , že na cenný kov stále dosáhnou*

b) hlasová kapacita konatele: hlasový rozsah zůstává stejný

[2] *Když je pěvci okolo čtyřicítky , zjišťuje , že s hlasem musí pracovat jinak . Důležité pro mě je , že stále dosáhnou na vysoké noty*

c) finanční potenciál konatele, ten lze též interpretovat jako schopnost

[3] *Na hypotéku stále dosáhne jen pár procent občanů , protože měsíční splátky převyšují běžný plat řadového zaměstnance*

Konatel není člověk: něco roste do určité výšky, úrovně. Zdrojovou doménou metafory je lidská schopnost.

[4] letošní růst HDP zřejmě pořád ještě dosáhne na pět procent

uslyšet	16 výskytů	skupina: 1C, 2B
---------	------------	-----------------

Sloveso smyslového vnímání, ve sledované kolokaci se chová analogicky k *uvidět*.

1. Nositel schopnosti slyšet se vyjadřuje k existenci této schopnosti, skup. 1C

[1] *pokud oslepnu , pořád ještě uslyším , a tak si budu moci pouštět muziku , kterou mám rád*

2. schopnost nositele podmiňuje činnost na této schopnosti závislou, trvání schopnosti je podmínkou:

[2] *Chce tančit , dokud ještě uslyší [novinový titulek; příběh mladé talentované tanečnice, která postupně ztrácí sluch]*

3. Modalita vnější: Vypovídá se o možnosti něco slyšet; příklady 3, 4,5 paří do skup. 2B.

[3] *Hodláte řeč v Omsku studovat , nebo budete sázet spíš na angličtinu ? Podle mého se ruštinu ani učit nemusím . Jak ji pořád uslyším kolem sebe , snad mi poleze do hlavy sama*

Na rozdíl od ostatních sledovaných kolokací (např. *stále dosáhne na něco*) a ve shodě s kolokací typu *stále uvidí* vyjadřuje predikát *uslyším* budoucnost. Pojmenovaná situace nastane, až bude konatel v Rusku.

4. Modalita vnější: vřeštany je možné slyšet, což vypovídá o jejich existenci.

[4] *[prales ve zbývající rozsahu] nestačí populaci chápanů udržet , zatímco vřeštany ještě pořád uslyšíte*

Tentýž případ vnější modality týkající se existence nářečí:

[5] *poslouchejte , jakým jazykem lidé mluví . Čeká vás příjemné dobrodružství . Ještě stále uslyšíte různorodá nářečí*

padnout	16 výskytů	skupina: 4, 8
---------	------------	---------------

1. Kolokace typu *stále padne* znamená, že část oděvu svou velikostí vyhovuje velikosti nositele, jinak řečeno *sluší mu, dobře vypadá na těle*. Skup. 8

V případě, že význam interpretujeme tak, že šaty jsou limit, do kterého se nositel má vejít, a tím pádem na něj kladou určité nároky, cítíme schopnostní modalitu.

[1] *Ford prý věděl , že starý klobouk mu stále padne , těsnými kalhotami si už tak jistý nebyl*

2. Frazém *Kolik padne na něco* podává informaci o spotřebovaném množství něčeho; skup. 8

[2] *rozpočtem domácnosti kolem osmnácti tisíc tak na provoz bytu stále padne méně než čtvrtina peněz, které mají každý měsíc k dispozici*

uživit se	14 výskytů	skupina: 1A
------------------	------------	--------------------

Sledovaná kolokace má význam vnitřní schopnosti. Konatel je člověk [1], nebo se význam přenáší na neživý subjekt jako za nímž si představujeme lidi, jako je firma [2]: schopnostní modalita je stále přítomna.

[1] *Naštěstí se jako trhovce stále užívím a nemusím dělat v továrně nebo si jinak přivydělávat*

[2] *Na ruském trhu se stále užíví tisíce sňatkových agentur*

představit si	14 výskytů	skupina: 9
----------------------	------------	-------------------

Sledovaná kolokace má význam *vybavovat si*, skup. 9.

[1] *Většina populace si pod cvičením jógy stále ještě představí " gumovou " ženu či muže*

strčit do kapsy	13 výskytů	skupina: 4
------------------------	------------	-------------------

Všechny výskyty sledované kolokace patří zmíněnému frazému, který má význam *předčít někoho/něco, vynikat* a vyjadřuje schopnostní modalitu; skup. 4.

[1] *V únoru jí bude čtyřicet a pořád strčí o dvacet let mladší kolegyně do kapsy*

obstát	13 výskytů	skupina: 1C, 4
---------------	------------	-----------------------

Sledovaná kolokace má význam *splnit podmínky, prosadit se* a vyjadřuje schopnostní modalitu, pokud je konatel člověk [1]; skup. 1C.

[1] *zkoušel, zda stále ob stojí ve své disidentské profesi myče oken*

Pokud je konatel věc: něco je na úrovni, kvalitní, skup. 4.

[2] *naše technologie stále ob stojí ve srovnání s těmi světovými*

obejít se bez	13 výskytů	skupina: 1C
----------------------	------------	--------------------

Všechny výskyty sledované kolokace patří frazému *obejít se bez něčeho*, tzn. *vystačit si, nepotřebovat*. Konatel je člověk, kolokace vyjadřuje schopnostní modalitu, skup. 1C.

[1] *se při sledování televize stále obejde bez brýlí . A to přesto , že v úterý ... oslavil sté narozeniny*

utratit	13 výskytů	skupina: 8
----------------	------------	-------------------

Všechny nalezené kolokace typu *stále utratí* podávají informace o finančních výdajích, patří do skup. 8.

[1] *Češi stále utratí nejvíce peněz v hypermarketech*

postačit	13 výskytů	skupina: 7
-----------------	------------	-------------------

Slovníky češtiny (SSJČ, SSČ) uvádějí sloveso *postačit* jako perfektivní opozici ke slovesu *stačit*. Sledovaná kolokace typu *stále postačí* má v příkladu [1] význam synonymní ke *stačit*: vyjadřuje, že něco *je dostačující* a implikuje trvání, skup. 7.

[1] *Dnešní esperantské slovníky často obsahují až 15000 nebo 20000 kořenů , z nichž je možné utvořit stovky tisíc slov , a jazyk se dále rozvíjí . Přesto k běžné komunikaci stále postačí původní tisícovka výrazů*

Spojení *dokud postačí síly* vyjadřuje, že určité množství sil je potřebné mít k tomu, aby mohl pokračovat děj hlavní věty:

[2] *Připravili akci Pelřimov - město rekordů , která se následující rok vydala z kulturního domu na náměstí a do ulic . " Budeme v tom pokračovat , dokud postačí síly*

snést	12 výskytů	skupina: 1B, 2B
--------------	------------	------------------------

Sledovaná kolokace *stále snese* má u živých konatelů význam *vydrží* a má schopnostní význam (*kolik vydrží?*); skup. 1B.

[1] *Rusové pořád ještě snesou mnohem víc než jiní občané a ještě se radují , že není tak zle, že by mohlo být hůř*

Schopnostní význam má i výpověď, v níž subjektem se stává přímo samotný výkon, který snese určité měřítko:

[2] *Coby třicátník neztratil nic ze své rychlosti , když se plně koncentruje na fotbal , jeho výkony stále snesou evropské měřítko*

Pokud někdo nebo něco snese nějaké označení, existuje možnost danou věc daným výrazem označit, skup. 2B.

[3] *[Cohen] těžiště jeho činnosti je dnes ve vlastní tvorbě . Ta ještě stále snese označení „jazz“*

stihnout	12 výskytů	skupina: 1C
-----------------	------------	--------------------

Sledovaná kolokace má význam *stačit včas něco udělat*, kolokace s morfologickými perfektivy je častá: hranicí, limitem je čas. Schopnost konatele, může jím být člověk [1] i věc [2], se měří proti tomuto časovému limitu, skup. 1C.

[1] *Ještě pořád stihnete něco krásného koupit [Ara]*

[2] *Jelikož telefonní informační linka zůstává přetížená , mohou využít i e-mailu . Pokud jde o bezplatnou telefonní linku , pořád stihne vyřídit kolem deseti tisíc hovorů denně*

pořídít	12 výskytů	skupina: 8
----------------	------------	-------------------

Nalezené kolokace typu *stále pořídí* podávají informace o ceně, jejíž výše se nemění. Vnější modální podmínky děje; skup. 8.

[1] *Za čtyřpokojevý byt v hlavním městě však stále pořídíte sedm bytů stejné velikosti v Ústí nad Labem*

ocenit	12 výskytů	skupina: 5
---------------	------------	-------------------

Sledovaná kolokace vyjadřuje oblibu proživatele.

[1] *Dost lidí pořád ještě ocení dobrou hudbu*

vyznat se v něčem	12 výskytů	skupina: 10
--------------------------	------------	--------------------

Sledovaná kolokace vyjadřuje schopnost intelektu *dobře se v něčem orientovat*.

[1] *Myslím si , že jsem se v houbách trochu vyznala , tedy snad stále vyznám*

nabídnout	11 výskytů	skupina: 4
------------------	------------	-------------------

Sledovaná kolokace má v korpusu SYN v7 dvě užití, která jsou zapojena do kontextu sloves vyjadřujících futurum. V příkladu [1] má kolokace význam trvání stavu do budoucna:

[1] *Když poplujete mimo hlavní sezonu , tedy od listopadu do března , zaplatíte až o třetinu nižší cenu . A Středomoří vám pořád nabídne teploty nad 20 stupňů Celsia*

Rovněž příklad [2] se vyjadřuje ke stavu, který již trvá a bude mít platnost i v budoucnosti.

[2] *Co to pro žáky bude znamenat ? ... Pro žáky a pedagogy se téměř nic nezmění , gymnázium stále nabídne čtyřleté a osmileté studium a střední odborná škola tři obory - veterinářství , agropodnikání a obchodní akademii .*

Většina výskytů se týká popisu nějakého zařízení. V příkladu [3] sledovaná kolokace vyjadřuje, že herní konzole zakoupená v bazaru umožní hrát i nejaktuálnější hry, což vypovídá o její kvalitě. Nejaktuálnější hry jsou mírou schopnosti, že to tam lze hrát.

[3] *modely Kaby Lake nebudou příliš vhodné pro koupi ... již nastal čas na ně pomalu zapomenout . Bazarová volba to nemusí být úplně špatná , stále nabídne velmi dobrý herní výkon i pro nejaktuálnější hry*

I v tomto případě má kolokace typu *stále nabídne* význam stavový s přesahem z přítomnosti do budoucnosti; skupina 4.

přetrvat	11 výskytů	skupina: 7
-----------------	------------	-------------------

Sledovaná kolokace vyjadřuje trvání stavu něčeho do budoucna až za nějaký časový bod, kterým skončí trvání něčeho jiného: našeho života, naší doby apod. Skup. 7.

[1] *Já ale věřím , že knihy s krásnými ilustracemi stále přetrvají , stejně jako přetrvá naše knihovna*

ujít	11 výskytů	skupina: 4
-------------	------------	-------------------

Všechny výskyty sledované kolokace obsahují frazém *Ujde to* (srov. *ujít* jako kapacitivum), tzn. že něco je stále vyhovující. Skup. 4.

[1] *Podlaha z tvrdého dřeva je dost zchátralá a rozvrzaná , ale pořád ještě ujde*

vydat	10 výskytů	skupina: 8
--------------	------------	-------------------

Všechny nalezené kolokace typu *stále vydá* podávají informace o finančních výdajích. Vnější modální podmínky děje; skup. 8.

[1] *Nejvíce peněz za hry stále vydají majitelé osobních počítačů*

získat	10 výskytů	skupina: 8
---------------	------------	-------------------

Kolokace typu *pořád získá* vyjadřuje nejčastěji vlastnictví v širokém slova smyslu a patří do skupiny transakce v širokém slova smyslu.

[1] *na rozdíl od obrazu malovaného či kresleného , mohu zájemců o moji práci uspokojit současně tolik , kolik výtisků od dané grafiky udělám , a pořád získají originál*

domluvit se	10 výskytů	skupina: 1C
--------------------	------------	--------------------

Kolokace typu *pořád se domluví* vyjadřuje intelektuální schopnost *dorozumět se*, umět jazyk na určité úrovni, jde tedy o vnitřní modalitu. Skup. 1C.

[1] *Takže umím taky slovensky ... Jo , taky se ještě pořád domluví rusky a trochu německy, italsky a španělsky*

odehrát si své	9 výskytů	skupina: 1C
-----------------------	-----------	--------------------

Sledovaná kolokace *své si pořád odehraje* vyjadřuje schopnost konatele hrát dobře, původce modality události je vnitřní, vyjadřuje schopnost.

[1] *Tomáš Řepka To je velká osobnost . Myslím , že si svoje pořád odehraje . Sparta by bez něj byla poloviční*

seknout	9 výskytů	skupina: 4
----------------	-----------	-------------------

Sledovaná kolokace *někomu to pořád sekne* má význam *slušet*, *vypadat dobře*.

[1] *Monika ukázala , že i po dvou dětech jí to v plavkách pořád sekne*

spotřeba	9 výskytů	skupina: 5
-----------------	-----------	-------------------

Sledovaná kolokace má význam *používáním vyčerpávat nebo konzumovat* a patří do skupiny, kde aktant určuje kvantum.

[1] Děti stále spotřebují stejné množství pastelek , verzatitek a tužek jako za našeho mládí

nadřít se	9 výskytů	skupina: 4
------------------	-----------	-------------------

Sledovaná kolokace *někdo se stále nadře* má význam *těžce pracující*.

[1] David chodil na brigády , ale jak přiznává , daleko víc se nadřeli a stále nadřou jeho rodiče.

užít si	9 výskytů	skupina: 6
----------------	-----------	-------------------

Sledovaná kolokace typu *stále si užije* vyjadřuje zážitek něčeho pro konatele příjemného, skup. 6. V korpusu SYN v7 se vyskytuje v novinových článcích pojednávajících především o počasí, které bude v nejbližších dnech:

[1] Matěje slavíme až 24 . února , ale tak dlouho mrazy zřejmě nevydrží . V nejbližších dnech si jich nicméně stále užijeme

Tyto texty tedy informují o tom, jaké podmínky pro aktivity, které lidé dělají venku, nastanou:

[2] Zatímco v některých městech a obcích kraje budou o víkendu vynášet Moranu a vítat jaro, na horách si stále ještě užijí milovníci zimních sportů

Zdůrazněním příznivých podmínek pro lyžování tak trochu vybízejí k provádění této činnosti v blízké budoucnosti:

[3] Na pátek chystáme večerní lyžování . Pokud nám to podmínky dovolí , chceme zprovoznit celou sjezdovku , “ řekl provozovatel areálu Jan Dudek . Lyžaři si zde sjezdovky stále ještě užijí s 25 procentní slevou .

Zdá se tedy, že kolokace typu *stále si užije* na rozdíl od ostatních sledovaných kolokací vyjadřuje v převážné většině nikoli současný stav, ale *budoucnost*. Je však třeba přihlídnout také k tomu, že hlavním tématem získaných výskytů SYN v7 je počasí. Pokud se nejedná o předpověď počasí a text popisuje stav něčeho, např. kvalitu vody, který stále trvá a je podmínkou pro to, aby si lidé mohli vody užít, pak jde o užití slovesa ve stavovém významu v přítomnosti s přesahem do budoucnosti.

[4] Vodní radovánky si lidé stále užijí v jezerech na Poděbradech u Olomouce , kde je podle hygieniků voda v pořádku a lidem nehrozí žádná zdravotní rizika

Korpus SYN v7 nabízí užití slovesa v jednom typu textu, v publicistice. Z toho tradiční publicistika (=deníky) činí 7 výskytů a volnočasová publicistika (týdeníky) představuje 2 výskyty. S ohledem na dost výraznou specifičnost takového kontextového zapojení a na typ textu bylo třeba porovnat výskyt sledované kolokace také jinde, v korpusu Araneum. Zde lze nalézt poněkud odlišné téma než počasí a mění se i význam slovesa *užít*: *danou věc užijeme, bude-li stále použitelná*. Sledovaná kolokace vypovídá o tom, že použitelnost věci nejen platí, ale bude platit i ve budoucnu, má tedy význam současného stavu:

[5] *Maxi sukně a maxi šaty jsou jedním z trendů, které se z letní sezony líně převálily i do té zimní. Ještě stále užijete ty se zvířecími vzory [Ara prozeny.cz]*

Další výskyt v Araneu nabízí obecný popis klimatu na stránkách cestovní kanceláře:

[6] *Kvůli geografické poloze na severu Egejského moře se na Thassu během roku setkáte s nižšími průměrnými teplotami než na ostrovech jako Rhodos nebo Kréta, rozhodně si však stále užijete skvělého počasí, obzvláště v létě. [Ara, <http://recko.travel.cz/pocasi-thassos>]*

Zde se popis nevztahuje k období bezprostředně nadcházejícímu, nýbrž má význam obecné platnosti, tedy stavu, který platí již v tomto období.

Sledovaná kolokace v korpusu SYN v7 vyjadřuje převážně budoucnost, čímž se výrazně liší od kolokací ostatních zkoumaných MPF. Jde však stále o též význam týkající se předpovědi počasí. Význam *užít* ve smyslu *být použitelný* a jiné typy textů než publicistika dokládají možnost stavového významu s přítomnou platností.

uvítat	8 výskytů	skupina: 8
---------------	-----------	-------------------

Sledovaná kolokace má význam *s uspokojením přijímat*. Skup. 8.

[1] *Kriminalisté ... stále uvítají každou další informaci související s vraždou*

objevit se	8 výskytů	skupina: 3
-------------------	-----------	-------------------

Kolokace typu *stále (se) objeví* vyjadřuje existenci někoho/něčeho.

[1] *Mezi motoristy se však stále objeví i ten méně zodpovědný*

přijmout	8 výskytů	skupina: 8
-----------------	-----------	-------------------

Sledovaná kolokace znamená *být stále otevřený pro přijetí někoho*; skup. 8.

[1] *Provozovatelé kamionové dopravy stále přijmou řidiče*

Být stále otevřený pro přijetí něčeho (vody)

[2] *Předzimní zálivka stromů a keřů , zejména stálezelených , je nutná k udržení jejich odolnosti vůči chladu a mrazu . Právě teď , dokud ještě přijmou vodu do pletiv , je nejvyšší čas*

překvapit	8 výskytů	skupina: 11
------------------	-----------	--------------------

Sledovaná kolokace má význam *působit nečekaným dojmem, vyvolávat překvapení.*

[1] *Zatímco koně jsou na svoje exotické sousedy zvyklí , návštěvníky pohled na africké zvíře na českém statku pořád ještě překvapí*

vylézt někam	7 výskytů	skupina: 1C
---------------------	-----------	--------------------

Všechny výskyty mají kapacitní význam a vyjadřují tedy schopnost, resp. výkon.

[1] *Ve svých třiapadesáti letech stále vyleze do třetího patra po žebříku za patnáct sekund*

[2] *Josef Váňa : Chci jezdit , dokud vylezu na koně*

zabrat	7 výskytů	skupina: 5
---------------	-----------	-------------------

Sledovaná kolokace znamená *mít nějaký časový nebo prostorový rozsah.*

[1] *Hodně času jí totiž pořád ještě zabere rehabilitace*

zaujmout	7 výskytů	skupina: 4
-----------------	-----------	-------------------

Sledovaná kolokace znamená *vzbuzovat zájem.*

[1] *Oblé tvary palubní desky jako by nestárly , stále zaujmou*

rozeznat	7 výskytů	skupina: 10, 4
-----------------	-----------	-----------------------

Sledovaná kolokace má význam:

1. *Být schopen zrakem něco rozlišit:* vnitřní modalita: schopnost; skup. 10.

[1] *Peggy táhne na devadesátku , ale pořád ještě rozezná mravence na borůvce*

Příklad [1] vyjadřuje schopnost konatele.

2. Existence rozdílů mezi dvěma předměty: vyjadřuje kvalifikátor *být rozdílný*; skup. 4.

[2] *Jak dlouho máme po druhé světové válce ? Dvašedesát let . A stále ještě rozeznáme italskou demokracii od švédské*

Prostřednictvím schopnosti se poukazuje na vnější podmínky události.

poradit si s něčím	7 výskytů	skupina: 1C
---------------------------	-----------	--------------------

Sledovaná kolokace má význam *zvládnout problém*. Konatel projevuje schopnost:

[1] *v sobotu nejede žádný autobus ... Za všemi službami už musíme do města . Není divu, že mladí utíkají ze vsi . Podle starosty .. si ale mladí pořád poradí lépe než ti starší*

Metafora, personifikace:

[2] *s převážnou částí pneumokokových zánětů si stále poradí klasický penicilin*

ucítit	5 výskytů	skupina: 1C
---------------	-----------	--------------------

Sloveso smyslového vnímání, ve sledované kolokaci se chová analogicky k *uvidět*.

Schopnost nositele *cítit* podmiňuje činnost na této schopnosti závislou, trvání schopnosti je podmínkou; skup. 1C.

[1] *Pro mě je nejdůležitější zůstat zdravý . Pocit dobré kondice mi otevírá cestu pro další práci . Mohu dělat tak dlouho , dokud ucítím , že mám energii⁴⁹*

Na rozdíl od ostatních sledovaných kolokací (např. *stále dosáhne na něco*) a ve shodě s kolokací typu *stále uvidí* vyjadřuje i sloveso *ucítit* ve zkoumané kolokaci budoucí děj

[2] *Nechte oči přikryté tak dlouho , dokud ucítíte z dlaní teplo*

Rovněž v příkladu [2] je cítění podmínkou pro jiný děj a vytváří pro něj předpoklad

vyvolat něco	5 výskytů	skupina: 9
---------------------	-----------	-------------------

Sledovaná kolokace znamená, že podnět způsobí v proživateli nějakou reakci; skup. 9.

Vyvolat obraz, představu:

[1] *pojem psychoanalýza stále vyvolá před očima hlavně obraz Sigmunda Freuda*

⁴⁹ Ve významu trvání schopnosti v budoucnosti se v případě *cítit/ucítit* častěji užívá sloveso *cítit* v opisném futuru: *Budu zpívat tak dlouho , dokud budu cítit , že mám pro koho*

Vyvolat nepříjemný pocit:

- [2] *Zahradil , a nejen on , používá argumentaci vycházející z dob totality , výrazy , které u občanů stále ještě vyvolají mrazení a vzpomínku na minulost*

Vyvolat rozpaky a zvědavost:

- [3] *Zatímco jsme si už zvykli na muzikálovou produkci , která si vybírala převážně témata mytická nebo románová , muzikálové zpracování postavy národního obrození stále ještě vyvolá rozpaky a zvědavost . A jedná-li se o život a dílo Boženy Němcové*

Analýza kolokací s frekvencí N verbálního lemmatu

N = 7 výskytů až 4

Následující tabulka uvádí kolokace typu *stále + MPF* s frekvencí výskytu verbálního lemmatu 7 až 4, které měly jednu významovou interpretaci.

SLOVESO (FRÁZE) počet výskytů	VÝZNAM KOLOKACE	PŘÍKLAD	SKUPINA
vyrobit (7)	jaké množství artiklu udělá	<i>přídavné dveře ... Jsou velmi používané ... Proto jich <u>stále vyrobíme a prodáme</u> několik stovek ročně</i>	1C
spolykat (7)	spotřebovat; být náročný, nákladný	<i>největší investice totiž v regionu <u>stále spolyká</u> dostavba dálnice a přivaděčů</i>	5
zahrát si (7)	zvyk, obliba	<i>pěťadvacetiletá Barbora , která nakonec vystudovala medicínu , i když na housle si občas <u>pořád zahraje</u></i>	6
troufnout si (7)	mít odvahu, vůli	<i>ve svých letech si <u>stále troufne</u> do vzduchu , nedávno se prý proletěl ve " Zlínu "</i>	4
uběhnout (6)	být schopen běžet určitou vzdálenost	<i>Maraton ale <u>pořád ještě uběhnete</u> . Půjdete na další ? (naoko se zhrozí) „ Nezapomínejte , že mi bylo čtyřicet !</i>	1A
projet (6)	překonat nějaký úsek	<i>Autobusy zde sice <u>stále projedou</u> , lidé , kteří se však snaží dostat do Olomouce ve svém autě , mají smůlu</i>	1C
uspět s něčím (6)	docílit kladného výsledku	<i>Lidé toužící po dobrotách ... <u>ještě stále uspějí s</u> objednávkou v ... cukrárně Větrník</i>	2B
uhrát (6)	hrát dobře	<i>Máme starší kluky , kteří to svojí kvalitou a zkušenostmi <u>pořád uhrají</u> tak , že jsme po podzimu třetí v tabulce</i>	1C
vyrovnat se (6)	být stejně zdatný jako někdo jiný	<i>[Pavel] se na hřišti <u>stále vyrovná i</u> mnohem mladším spoluhráčům</i>	1C

SLOVESO (FRÁZE) počet výskytů	VÝZNAM KOLOKACE	PŘÍKLAD	SKUPINA
rozpoznat (6)	schopnost rozlišit	<i>Víte , co mě mrzí ? Já <u>pořád rozpoznám většinu léčivých bylin</u> , ale už nevím , k čemu slouží , a babička tu není , aby mi to připomněla</i>	10
zajistit (6)	dávat, poskytovat	<i>ti , kdo ... rozhodují o další existenci severní Koreje ... mohou klidně spát , <u>dokud zajistí alespoň trochu přijatelné životní podmínky pro tři milióny straníků</u></i>	1C
uplatnit se (6)	být využitelný	<i>třídy ... pro děti s lehkým mentálním postižením ... tam se ... <u>speciální pedagog pořád uplatní</u></i>	4
zajít někam (6)	zábliba	<i>Do hospody <u>pořád zajdu</u> , tam se chodí kvůli kamarádům</i>	6
dočíst se (5)	získávat informaci	<i>ve většině současných učebnic ekologie , fyziologie nebo agrochemie se člověk <u>stále dočte</u> , že objevitelem zákona minima byl právě Liebig , a nikoli Sprengel</i>	9
vzpomenout si (5)	pamatovat si	<i>Je fajn , že si doma <u>stále vzpomenu na dobu</u> , kdy jsme hráli za národní tým</i>	9
napadnout (5)	vědět, znát	<i>Kam na pohotovost , když se člověk zraní ? Většinu Brňanů <u>stále napadne jedno místo</u></i>	9
posloužit (5)	být využitelný	<i>Postupující automatizace připraví o práci zejména ... operátory podpůrných činností . Otvírá však prostor pro ty , kteří pracovní postupy vymýšlejí . V tomto ohledu lidská kreativita <u>stále poslouží efektivněji</u></i>	4
nadělat cavyky (5)	fraz. věnovat něčemu přehnanou pozornost	<i>proč se kolem pilotů ve vzdušných silách <u>pořád nadělá tolik cavyků</u></i>	4
projít testem (5)	být způsobilý k něčemu	<i>Stále nemáme tolik lidí , kolik bychom potřebovali . Jedním z důvodů jsou přijímací testy , jimiž <u>stále projde malé procento uchazečů</u></i>	1C
svézt se (5)	podmínky pohybu	<i>O prodlouženém velikonočním víkendu se lyžaři <u>stále svezou také v Kašperských Horách</u> . Na [čipovou] kartu se ... <u>stále svezete o dvě koruny levněji než bez ní</u></i>	2B
zastat něco (5)	mít schopnost konat něj. práci	<i>[můj] o tři roky starší muž chodí o holi . Ale jinak se drží a já práci v domácnosti <u>stále zastanu</u></i>	2C
pochutnat si na něčem (5)	mít požitek	<i>nejvíc si <u>pořád ještě pochutnám na zmrzlíně</u> , která ve mně rovněž dokáže vyvolat nejbohatší vzpomínky na doby dávno minulé , až někam k počátkům mé paměti</i>	6
uchovat si (5)	mít – být nějaký	<i>PRAŽSKÁ ... Dolní brána si <u>stále uchová svůj gotický charakter</u></i>	7
ponechat (si) (5)	zůstat ve vlastnictví	<i>Dělostřelci z Jinců si <u>stále ponechají prostor Brda</u></i>	7

SLOVESO (FRÁZE) počet výskytů	VÝZNAM KOLOKACE	PŘÍKLAD	SKUPINA
spokojit se s něčím (5)	vyhovovat, být spokojený s	<i>Jsou lidé , kteří se <u>stále spokojí</u> s klasickými tlačítkovými telefony .</i>	4
spočítat na prstech (5)	něčeho není mnoho	<i>[profesionály v oboru] v Česku <u>stále spočítáte</u> na prstech dvou rukou[své] Obleky a kravaty si <u>pořád ještě spočítám</u></i>	1C
přeprat (5)	být silnější	<i>rád malého chovám , akorát že kdykoli ho vezmu do náručí , křičí , jako kdyby ho na nože brali . Asi se mě bojí . (smích) Ale to nevadí , zatím ho <u>ještě pořád přeperu</u></i>	1C
vzít zavděk (4)	být spokojený s	<i>Sýkorky , zvonci a další ptáci <u>stále vezmou zavděk</u> hlavně slunečnicovými semínky</i>	4
natrefit na (4)	existovat	<i>[tradiční řemesla] V krajském městě ... <u>stále natrefíte na lidi</u> , kteří se jimi živí</i>	3
vyskytnout se (4)	existovat	<i><u>stále [se] vyskytnou místa</u> , kde je připojení přes mobilní síť jedinou reálnou a cenově snesitelnou cestou k internetu</i>	3
setrvat (4)	zůstat někde	<i>[Socha Buddhy sedícího na vysokém trůnu v chrámu Pra Keo] ... Thajci ji chrání jako oko v hlavě , neboť <u>dokud setrvá</u> na svém místě , bude země svobodná</i>	7
dovolat se (4)	dosáhnout něčeho	<i>poškozený [se] <u>stále dovolá svého práva</u> mnohdy až u Ústavního či Nejvyššího soudu</i>	1C
dovolat se (4)	mít spojení	<i>158 Při vytočení této známé linky se <u>stále dovoláte na policii</u></i>	2B
přinést něco (4)	být přínosný	<i>Jeden zaměstnanec Erste v Rakousku tak <u>stále přinese</u> nesrovnatelně více výnosů než zaměstnanec skupiny kdekoli jinde</i>	1C
umožnit (4)	poskytovat možnost	<i>v podstatě udržíte náhodnou povahu pokládání otázek , ale <u>stále umožníte</u> těm , kteří chtějí sdělit své odpovědi , aby tak učinili</i>	2A
ztratit hlavu (4)	neřídit se rozumem	<i>AIDS lidé slyší denně , ale když přijde na věc , leckdy <u>stále ještě ztratí hlavu</u> a na riziko nemyslí</i>	11
vlézt se (4)	vyhovovat rozměru velikostí	<i>Show pokračuje . Lidé tomu nevěří , ale do kvádrů o rozměrech 40x58x46 centimetrů <u>se stále vlezu</u> . Tam i zpět to trvá přibližně deset minut . Ve čtyřiapadesáti letech se snažím být stále ve formě .</i>	4
natankovat (benzin) (4)	plnit nádrž	<i>proti loňskému roku jsou stále nízké , <u>pořád natankuji celou nádrž pod tisícovku</u></i>	8
uznat vhodné (4)	Fraz. postoje trvání	<i>Od září jste ..i náměstkem ... policejního prezidenta Víte už , na jak dlouho ? Budu tam tak dlouho , <u>dokud uzná za vhodné</u> policejní prezident . Zatím nevím , kdy bych měl končit</i>	2B

SLOVESO (FRÁZE) počet výskytů	VÝZNAM KOLOKACE	PŘÍKLAD	SKUPINA
vykázat množství (4)	prezentovat počet	<i>Formálně sice hlavní kancelář <u>stále vykáže</u> nějakých zhruba dvacet tisíc členů , ovšem při bližším ohledání zjistíme , že jsou všichni tak nějak zralí na marodku</i>	5
zvednout něco (4)	zvednout nohu	<i>Kdysi jsem zvedla nohu a necítila vůbec nic , teď už to bolí . Už bych nechtěla stát na jevišti moc dlouho , vidím to tak na rok , možná rok a půl . Pak bych chtěla skončit ... <u>dokud tu nohu ještě pořád zvednu</u> .</i>	1C
zaslechnout (4)	slyšet	<i>[řidič] sem tam <u>ještě stále zaslechnu</u> , kterak na něj cestující vzpomínají</i>	2C
pobrat (4)	vyhovovat rozměrem požadavkům	<i>přizpůsobivý interiér [vozu] ... <u>stále pobere</u> sedm výletníků</i>	4
nakoupit (4)	být ke koupi	<i>Půda skomírá a neplatí to jenom na jižní Moravě , ale i ve světě . Naši občané si nedovedou představit tento problém , <u>dokud nakoupí</u> v obchodech co chtějí a potřebují , ale v budoucnu se může stát , že to bude jinak</i>	8
zaparkovat (4)	být někde parkovat	<i>Zadarmo <u>ještě stále zaparkujete</u> v Centru Černý Most</i>	2B
využít služeb (4)	mít k dispozici službu	<i>[skuteční znalci vína] nepotřebují přednášku . Naopak začátečníci služby sommelierů <u>ještě stále využijí</u></i>	2B
sníst (4)	konzumace	<i>V porovnání například s obyvateli jižní Evropy [luštěnin] však <u>stále sníme méně než polovinu</u></i>	1C

Analýza kolokací s verbálními lemmaty v SYN v7 označovanými jako biaspektuální.

Některá slovesa morfologicky perfektivní podle kritérií uvedených výše na s. 93 byla v korpusu SYN v7 zařazena pod lemma s vidovou charakteristikou *biaspektuální* (B). Není cílem této práce analyzovat příčiny, proč jsou slovesa v korpusu značkována jako biaspektuální, dodejme jen, že v problematice značkování korpusu se odrážejí složité vztahy mezi morfologickou formou lexému a způsobem jeho vidového užití.

Pokud chceme, aby byl výčet kolokací **t + MPF** úplný, je tudíž třeba hledat také mezi lemmaty v korpusu označovanými jako biaspektuální. Dotazem

```
(([word="ještě"]?)([word="stále"]|[word="pořád"]|[word="furt"]|[word="dokud"])|
([word="ještě"]?)([tag="V.....P.A....B"]))within<s/>
```

získáme mezi lemmaty biaspektuálních sloves také výskyty morfologicky perfektivních sloves *stát se, dokázat, dovést, spatřit* a *otevřít*, kterými se nyní budu zabývat.

stát se	(včetně výskytů slovesa <i>stát</i>) 5091 výskytů	skupina: 3
----------------	--	-------------------

Výskyty sledované kolokace typu *stále (se) stane* najdeme mezi tvary lexému *stát (stojí)* a jsou nepočtené. Kolokace mají význam obecného výskytu, existence, skup. 1B. Srov. příklady:

- [1] *U nás se stále ještě stane, že se na vás dívají divně, když dítě nemá na hlavě čepici nebo chodí naboso*
- [2] *Stále se stane, že vhodí dopis do špatné schránky nebo pošťáci nezazvoní a hned vhodí oznámení*

dokázat	1572 výskytů, ipm 0,31	skupina: 1B
----------------	------------------------	--------------------

Sloveso *dokáže* má modální význam schopnosti. Syntakticky se spojuje nejčastěji s infinitivem. Přitom spojení s morfologickým perfektivem je častější než s morfologickým imperfektivem. Ve sledované kolokaci typu *stále dokáže + inf* je na pozici infinitivu celkem 47 lemmat do frekvence výskytu 5 včetně. Z toho ve 36 % jsou infinitivní lemmata imperfektivní, v 6 % jsou obouvidá a sloveso *být* a 58 % činí infinitiv morfologicky perfektivního slovesa. Podívejme se na některá lemmata v pořadí podle frekvence.

1. překvapit (48 výskytů)

Kolokace typu *stále dokáže překvapit* má význam schopnosti, znamená *má schopnost dělat zajímavé věci, je pozoruhodný*

- [1] *Líbíte se mi, protože mě někdy, i po tolika letech, co jsem s vámi, stále ještě dokážete překvapit*
- [2] *Ladislav Smoček, spoluzakladatel divadelní legendy jménem Činoherní klub, stále dokáže překvapit*

2. být (41 výskytů)

Kolokace typu *stále dokáže být + Adj /Subst* má funkci kvalifikátoru, znamená především má schopnost *být nějaký*. Kvalifikátor je vyjádřen nejčastěji adjektivem, v příkladu [3] znamená „*být schopen být prospěšný*“, v několika případech též substantivem, v příkladu [4] znamená „*být schopen být lidský a přátelský*“

- [3] *pořád dokážu být týmu prospěšný, řekl Jágr*
- [4] *i v pracovním blázinci ještě stále dokážou být lidé lidmi a především přáteli*

3. držet (28 výskytů)

Kolokace typu *stále dokáže držet* je součástí frazémů s významem schopnostním. Do kolokace vstupují frazémy:

– držet krok (*stačit tempu, být pružný a adaptabilní*)

[5] *I když už postoupil mezi čtyřicátníky , pořád dokáže držet krok s o generaci mladšími soupeři*

– držet pospolu, držet při sobě (*být soudržný*)

[6] *Jsme rádi , že to u nás žije , že lidé stále dokáží držet pospolu*

– držet v šachu (*mít někoho pod kontrolou*)

[7] *To , co má cenu zlata a co dokáže aktuálně nejmíc zaujmout , je osobnost moderátora. To je současnost a budoucnost rádia . Zbraň , která stále dokáže držet v šachu internetová rádia i konkurenci*

4. udržet (24 výskytů)

Kolokace typu *stále dokáže udržet* má význam schopnosti zachovat určitý status quo: udržet kondici [8], popularitu, vlastní tvář, udržet pořádek [9] apod.

[8] *obdivuju ho , že se pořád dokáže udržet v kondici*

[9] *Romové bydlí na Poschle už třičtvrtě roku a zatím tady stále dokáží udržet pořádek*

Součástí kolokace se stávají i frazémy jako např. *udržet se na nohou* [10], který má rovněž význam schopnosti.

[10] *Došel jsem až sem a myslím , že se pořád ještě dokážu udržet na nohou , " řekl a přinutil nohy , aby ho pozvedly*

5. hrát (18 výskytů)

Kolokace typu *stále dokáže hrát* má význam schopnostní.

[11] *Nechceme si udělat ostudu , vnucovat se , ale ukázat , že stále dokážeme hrát dobré písničky*

[12] *je přesvědčený , že pořád dokáže hrát velký tenis*

6. udělat (17 výskytů)

Kolokace typu *stále dokáže udělat* má význam schopnostní

[13] *Madonna ve svém věku pořád dokáže udělat kotrmelec*

7. překvapovat (13 výskytů)

V kolokaci typu *stále dokáže překvapovat* – ve srovnání s kolokací *překvapit* – vystupuje do popředí iterativní význam stavu.

[14] *Novozélandský režisér Peter Jackson nás stále dokáže překvapovat .*

8. dělat (12 výskytů)

Kolokace typu *stále dokáže dělat* má význam schopnostní. Při porovnání s příkladem [13] můžeme pozorovat typické rysy obou vidů: zatímco perfektivní *udělat* vyžaduje přítomnost objektu, v příkladu užití imperfektivního *dělat* [15] se pozornost soustřeďuje na způsob provádění.

[15] *mladí lidé stále dokáží dělat něco nezištně*

9. myslet (9 výskytů)

Kolokace typu *stále dokáže myslet* má význam schopnostní. Limitem, kterého se v příkladu [16] dociluje, je srovnání s jinými případy téhož druhu.

[16] *Nevíme přesně , kolik dárců přispělo , vybraná suma ale svědčí o tom , že stále ještě dokážeme myslet na druhé , a to je dobrá zpráva*

Závěr: Sledovaná kolokace ve všech analyzovaných případech vyjadřuje schopnost; skup. 1B.

dovést	149 výskytů, ipm 0,03	skupina: 1B
--------	-----------------------	-------------

Sloveso *dovede* má modální význam schopnosti. Syntakticky se spojuje nejčastěji s infinitivem. V analyzovaném souboru výskytů sledované kolokace typu *stále dovede + inf* je na pozici infinitivu celkem 130 lemmat, to je 88 % všech výskytů, zbylých 12% představuje spojení se jmenným doplněním. Přitom kolokace s morfologickým perfektivem je častější než s morfologickým imperfektivem. Na 88 % infinitivních doplnění se podílejí 56% morfologická perfektiva, 26 % morfologická imperfektiva a 6 % slovesa biaspektuální.

1. Kolokace typu *stále dovede* ve spojení s morfologickým perfektivem vyjadřuje ve všech případech schopnost. Srov. příklad [1]

[1] *osmašedesátiletý autor Snídaně šampiónů pořád dovede strhnout a rozesmát*

2. Kolokace typu *stále dovede* ve spojení s morfologickým imperfektivem rovněž vyjadřuje ve všech případech vnitřní modalitu, schopnost; viz příklad [2]

[2] *platí za jednoho z mála skutečně nezávislých umělců na elektronické scéně , kteří jsou etablovaní u médií i veřejnosti , zatímco stále dovedou tvořit inovativní a experimentální hudbu*

Závěr: Sledovaná kolokace ve všech analyzovaných případech vyjadřuje vnitřní modalitu, schopnost; skup. 1B.

spatřit, otevřít	$N \leq 5$ výskytů	skupina: 3, 4
-------------------------	--------------------	----------------------

Sledovaná kolokace typu *stále spatří* vyjadřuje existenci něčeho; skup. 3.

- [1] *budapeštské metro . Je druhým nejstarším v Evropě , poprvé vyjelo již v roce 1896 . Na nejstarší trase stále spatříte krásné vykachičkované stanice*

Kolokace typu *stále se otevře* má význam kvalifikátoru, vypovídá o tom, jaký padák je; skup. 4.

- [2] *padáky jsou bezpečné . I když člověk omdlí , tak se mu padák pořád otevře a jemu by se nemělo nic stát*

Shrnutí

Mezi lemmaty, která jsou v SYN v7 označována jako biaspektuální, bylo nalezeno pět sloves, která jsou podle morfologických kritérií perfektiva. Nejfrekventovanější z nich, *dokázat* a *dovést*, jsou modální: vyjadřují schopnost, skup. 1B. *Stát se* a *spatřit* vyjadřují stavové významy existence, skup. 3, a *otevřít* význam kvalifikace něčeho, skup. 4.

Závěr

Tradičně se tvrdí, že (morfologická) imperfektiva vyjadřují děj *jakožto probíhající, nebo lépe průběhový, kurzivní*. (Kopečný 1962, s. 9) a (morfologická) perfektiva pak *jako hotový fakt, nebo také děj celkový, souborný* (ibid.). V kontrastu se sémantickým vymezením perfektiv vyjadřují adverbialní výrazy *(ještě) pořád, (ještě) stále, (ještě) furt*, že něco trvá, resp. že děj probíhá nebo že stav platí *neustále, ustavičně, nepřetržitě*. Jev, který jsem nazvala aspektuálním paradoxem, spočívá v tom, že existují kolokace morfologických perfektiv (MPF) s adverbialními výrazy *pořád /stále/ furt /dokud (ještě)*, zkratka **t + MPF**, jejichž významem je trvání, průběh, tedy sémantické rysy, které se tradičně považují za vlastnosti imperfektiv.

V kapitole 3 věnované kapacitivům byly identifikovány případy, kdy kapacitiva, která jsou morfologickými perfektyvy, vyjadřují stav. Naše hypotéza spočívala v otázce, zda taková možnost existuje i mimo kapacitiva. Proto jsme provedli relativně rozsáhlou analýzu korpusových dat, která se zaměřila právě na kolokaci typu *t + MPF*. Příslušným dotazem bylo získáno 7201 konkordancí, získané výskyty patří k 439 slovesným lemmatům. Z tohoto počtu jsme sémanticky analyzovali 312 lemmat. Výsledkem tohoto šetření je zjištění, že kolokace *t + PMF* vytváří základ stavových významů. Stavové významy byly klasifikovány do 11 typů. Ukázalo se, že typ stavu, který lemma může v kolokaci *t + MPF* vyjadřovat, není vázán na

lexém, ale na jeho užití: jeden predikát může být užit v různých stavových významech. V tomto smyslu typ vyjadřovaného stavu prochází slovesnými lemmaty napříč.

*

Výsledky analýzy [t + MPF]

Čas události

Čas události vyjádřené kolokací *t + MPF* je v převážné většině přítomný: událost vyjadřuje stav, který už započal a v okamžiku promluvy *stále* trvá. Výpovědi uvozené adverbium *dokud + MPF* mají prospektivní význam. Ilustrujme si to na příkladu [1]. Výpověď uvedená spojkou *dokud* referuje k události – stavu (*dokud vylezu na koně*), která je podmínkou jiné události, vyjádřené druhou výpovědí a pojaté jako děj nebo stav, který pokračuje v budoucnosti (*budu závodit*).

[1] *Dokud vylezu na koně, budu závodit.*

Stavový význam mají ze své podstaty jevy statické, jako jsou kvalifikující a relační entity, uzuální a habituální významy, okolnostní (lokální) určení události, její kvantitativní charakteristiky, významy vlastnictví, resp. transakce apod.

Kolokace adverbium vyjadřujícího trvání (*stále, ještě, furt...*) a přítomného tvaru perfektiva vyjadřuje stav, který v okamžiku promluvy platí. Viz příklad [2].

[2] *v Beskydech si lyžaři stále užijí dobré podmínky*

V textech vyslovujících se k budoucím podmínkám, jako jsou předpovědi počasí, sněhových podmínek, podmínek pro koupání a popisy klimatu, se objevují slovesa *užít si, nabídnout a udržet se*. Srov. příklady [3] – [4].

[3] *v Beskydech si lyžaři o příštím víkendu stále užijí dobré podmínky*

[4] *Když poplujete mimo hlavní sezonu , tedy od listopadu do března , zaplatíte až o třetinu nižší cenu . A Středomoří vám pořád nabídne teploty nad 20 stupňů Celsia*

[5] *ve středu se však už obloha zatáhne , ale teploty se stále udrží nad hranicí dvaceti stupňů*

Ze srovnání je zřejmé, že v příkladech [3]-[5] má kolokace význam trvání stavu v budoucnosti.

Oponent by v této chvíli mohl namítnout, že nejde o trvání stavu, nýbrž o budoucí děj. Jak odlišíme budoucí stav od budoucího děje, když jsou oba vyjádřeny perfektivem? Především platí, že morfologické perfektivum v dějovém významu nevyjadřuje trvání/průběh, vyjadřuje děj, který ještě nezačal a proběhne v budoucnosti, jak to ukazuje příklad [6].

[6] *Velký knižní čtvrtek nabídne příští týden řadu novinek na pultech.*

Můžeme říct, že podobně jako jsou homonymní tvary morfologického imperfektiva v přítomnosti, existuje i homonymie u vyjádření morfologickým perfektivem:

- imperfektivum vyjadřuje buď aktuální děj, který se děje právě teď: *Josef právě venku kouří*, nebo stav, který platí i mimo tuto konkrétní situaci: *Josef teď zrovna spí, ale jinak venku kouří*.
- také perfektivum vyjadřuje buď aktuální děj [6], nebo stavové užití: 1. to platí už teď [2], 2. nebo je to stav, který bude pokračovat ještě v budoucnosti [4] - [5], 3. nebo je to stav, který ještě neplatí, ale v budoucnosti bude platit, srov. příklad [7].

[7] *Koupím ti hodinky, až se naučíš hodiny.*

Vidová opozice ve stavových významech

V úvahách o **vidové hodnotě** predikátů je třeba počítat s faktory slovesného času a modality.

Upozornili jsme na to již výše v souvislosti s pojednáním o kapacitivech.

- **Gramatický čas** predikátu se užívá v případě děje jinak než v případě stavu⁵⁰. Zároveň platí, že čas predikátu nás ovlivňuje v tom, zda událost s tímto predikátem interpretujeme spíše jako děj či stav. Rovněž platí, že ve významu stavu slovesa **ztrácejí dějovost**, tím pádem i **vidovou opozici**. Z hlediska konstruálu „*je kuřák*“ je totéž, řeknu-li *kouří 40 cigaret denně* nebo *vykouří 40 cigaret denně*.
- Z hlediska **modality** to však stejné není: *vykouří si* i ve svém stavovém významu ponechává stopu perfektivity, což znamená, že tímto predikátem lze sdělit jednak že *umí kouřit*, tzn. základní schopnost, ale také že *dokáže*. Perfektivem vyjádřená schopnost tedy implikuje výkon, tzn. naplnění události do dané míry.

⁵⁰ Kapitola 3 výše.

Modalita schopnosti a možnosti v události *t + MPF*

V centru naší pozornosti byly přítomné tvary morfologicky perfektivního slovesa v kolokaci s adverbium (*ještě*) *pořád, stále, furt dokud (ještě)* a vyjadřování modality schopnosti, resp. možnosti těmito konstrukcemi. V kapitole o modálních podmínkách události⁵¹ jsme si ukázali, že události vyjádřené morfologickým perfektivem jako *Přečti knihu* předpokládají pro konatele zvláštní schopnost S^2 , která se projeví dovršením děje.

[8] *Žokej Josef Váňa: Dokud vylezu na koně, budu jezdit.*

Josef Váňa svou schopnost pojmenoval *vylézt na koně*, to je jeho *schopnost* S^2 . Tato schopnost už se projevila, naplnila se a nyní dává Josefu Váňovi *možnost* na koně vylézt, kdykoli se pro to rozhodne. Mluvčí zároveň touto svou schopností S^2 podmiňuje existenci své profese žokeje, která je na uvedené schopnosti závislá.

Ve světle poznatků z analýzy kolokace *t + MPF* se nyní podíváme blíže na vztah schopnosti a možnosti. Posuďme následující příklady:

[9] *Dokud vylezu na koně, budu na koni jezdit.*

[10] *Ještě pořád uběhne maraton, takže do sousední vesnice, která je vzdálena jen 2 km, snadno dojde.*

[11] *Stále udělám 100 kliků.*

[12] *Ještě se pořád uživí / Ještě pořád se o sebe postará.*

[13] *Babička ho nechá sníst krabici bonbónů.*

[14] *Petr stále sežene vstupenky na koncert.*

[15] *I po reformě soudnictví se Petr stále svého práva dovolá.*

[16] *Stále si ráda zahraje na housle.*

Příklady [9] až [16] uvádějí schopnostní a možnostní události **U**, jež sdílejí společnou vlastnost: žádná z nich nevyjadřuje aktuální děj. Například [16] neznamena, že by nositelka stavu právě teď na housle hrála. Tyto události neprobíhají, ale platí, což je charakteristické pro **stavy**. **NEAKTUÁLNOST** události **U** je tedy první vlastnost, kterou si připomeneme.

Analýza kolokace *t + MPF* ukázala, že pro uskutečnění schopnostní, resp. možnostní události jsou relevantní následující faktory:

- i. Událost U^P – událost stanovující míru/podmínku, která by měla být naplněna, resp. překonána
- ii. Událost U^N – událost, kde dochází k uplatnění schopnosti, resp. možnosti
- iii. K^N - konatel U^N
- iv. (Ne)životnost konatele K^N

⁵¹ Kapitola 2, paragraf *Schopnost a možnost*.

- v. K^P - konatel U^P
- vi. $K^P \neq K^N$ nebo $K^N = K^P$
- vii. Míra/podmínka, která by měla být naplněna, resp. překonána
- viii. (Ne)aktuálnost události U^N
- ix. Podmínka/míra jako cíl k naplnění, resp. podmínka k překonání.

Tyto faktory si nyní přiblížíme. Příklady [9] až [12][12] se zřejmě vyjadřují o **SCHOPNOSTECH** konatele *vylézt na koně, uběhnout maraton, udělat 100 kliků a uživit se / o sebe se postarat*. Ve všech případech je **konatel** (dále jen **K**) lidská, **živá bytost**. Ve všech případech dojde k **naplnění události U**, k níž je příslušným predikátem ukázáno, tj. K na koně *vyleze, uběhne maraton, uživí se, resp. o sebe se postará*. Tuto událost budeme dále označovat událost **U^N**, tj. událost, při níž dochází k uplatnění schopnosti, resp. možnosti.

Skutečnost, že dojde k naplnění události **U^N**, znamená, že je dosaženo určité **míry** tohoto **naplnění**. Zřejmě je to v příkladech [10] a [11][11], kde je míra naplnění určena konkrétní hodnotou: číslem *100 (kliků), maraton* (tj. 42,2 km). Tato míra však nemusí být určena „exaktně“ přímo číslem. „*Být schopen se o sebe postarat*“ znamená, že konatel je s to vykonávat **všechny** činnosti, které jsou pro jeho život potřeba. V tomto případě míru vyjadřuje obecný kvantifikátor *všechny*. Dojem „rozmazanosti“, „nepřesnosti“, „neurčitosti“ situaci dodává fakt, že třída činností, které konatel ke svému životu potřebuje, před námi takřikajíc neleží „na stole“, nejsou natolik konkrétní, abychom je mohli pozorovat. Takové události Vendler nazývá generické stavy⁵².

Přejdeme k příkladu [13][13]. Modalita v něm vyjádřená není schopnost konatele pojídat bonbóny, ale **MOŽNOST**, která mu je dána jeho babičkou. Příklad se zakládá na dvou událostech, totiž události **U^P** a na události **U^N**. **U^P** je umožňující podmínkou („*babička ho nechá*“). Naplněním této události **U^P** se otvírá cesta k naplnění události druhé, totiž **U^N** („*on to sní*“).⁵³ V tomto případě platí, že nejen tyto události, ale i jejich konatelé jsou různí, tj. $K^P \neq K^N$.

Možnostní situace, tj. situace, kdy se uplatňuje modalita možnosti, se nemusí zakládat na dvou událostech, ale jen na události jediné, jejíž realizace je umožněna (umožňována). Ta odpovídá události **U^N** z předchozího příkladu. Podívejme se v této souvislosti na příklady [14] a [15]. Oba vyjadřují možnost: „*vstupenky je možné sehnat*“, resp. „*i po reformě soudnictví je možné se dovolat práva / spravedlnosti*“, zároveň se však od sebe liší: Příklad [14], podobně jako tomu bylo v příkladu [13], obsahuje „umožňující“ podmínku, tj. podmínku, která otvírá cestu k naplnění události **U^N** (po řadě [13] – „*snědení bonbónů*“ a [14]

⁵² K tomu viz kapitola 2 a 3.

⁵³ Indexy, kterými události od sebe odlišujeme jsou motivované: index P značí podmínku a index N značí naplňovanou událost, která se díky podmínce P může naplnit.

– „*sehnání vstupenek*“). V případě [13] bylo touto podmínkou povolení babičky, v příkladu [14] je to dostupnost vstupenek, ta však není výpovědí výslovně tematizována a musí být součástí komunikanty sdílených znalostí, aby komunikace proběhla. V příkladu [15] má však „možnostní“ podmínka charakter podmínky, kterou je nutno překonat, čímž se otevře cesta k naplnění události U^N . Touto podmínkou je v tomto příkladu „*reforma soudnictví*“.

Podobně jako se zakládala na vztahu dvou událostí situace možnostní [13], může být taková i situace schopnostní. Jako ilustrace poslouží příklad [10]: U^P – *uběhne maraton*, U^N – *dojde do sousední vesnice*. Platí tedy, že U^N vyplývá z U^P .

Na tomto místě tak můžeme formulovat dílčí závěry:

- i. Možnostní a schopnostní situace se neliší v tom, že jedna by byla založena na vztahu dvou událostí a druhá na události jediné. Jak možnostní, tak schopnostní situace mohou být konstituovány dvěma událostmi, nebo jen událostí jednou.
- ii. Schopnostní situace jsou tak dvojí:
 1. ty, které se zakládají na dvou událostech, kde U^P prokazuje schopnost a U^N , ve které se tato schopnost uplatní,
 2. ty, které se zakládají na události jediné, totiž U^N , kterou se schopnost manifestuje, měří. O schopnostních situacích druhého typu budeme nadále mluvit jako o explicitních **výkonech** (*uběhne maraton, udělá 100 kliků, projde testy, postará se o sebe, obstará celou domácnost, zajistí dostatek potravy pro mláďata, zastíní své kolegy ap.*).

Možnostní a schopnostní situace jsou si však podobné nejen ve smyslu odstavce (i.) výše, tzn. v tom, že se mohou zakládat na dvou událostech nebo události jediné, ale i v tom, že jak možnostní, tak schopnostní situace **pracuje s PODMÍNKOU / MÍROU**, vůči níž se možnost, resp. schopnost uplatňuje. Tato podmínka / míra může být přitom do situace zavedena pomocí zvláštní události U^P , nebo pomocí nekonatelského doplnění slovesa události U^N . V již citovaných příkladech této podmínce odpovídají

- míra naplnění události ([8]: *vylezu na koně*, [10]: *uběhne maraton*, [11]: *udělám 100 kliků*, [12]: *pořád se užíví* atd.)
- resp. překážka, kterou je nutno k naplnění události překonat, nebo jejíž překonání dovoluje událost naplnit ([13]: *babička ho nechá*, [14]: „*dosažitelnost vstupenek*“, [15]: „*reforma soudnictví*“).

Předchozí odstavec naznačuje, že možnostní situace se od schopnostních liší v tom, **jak** s podmínkou pracují. Zatímco v schopnostním pojetí situace / ve schopnostním konstruálu události se do popředí dostává fakt **NAPLNĚNÍ (určité míry) UDÁLOSTI**, v případě možnostního

pojetí situace zdůrazňuje spíše **PŘEKONÁNÍ PŘEKÁŽKY**, které otvírá cestu k naplnění události. Jinak řečeno: schopnostní pojetí situace soustředí pozornost na naplnění události, možnostní pojetí situace pak na překonání překážky, které naplnění události umožňuje.

Výše uvedené faktory (i.) až (ix.), týkající se schopnostní, resp. možnostní události, si nyní shrňme: **SCHOPNOST**, resp. schopnostní situace se jeví jako situace, jejíž součástí je **životný (živý) konatel** události U^N , který **naplní** (určitou) **míru** této události; naplnění události U^N je přitom **neaktuální** a míra naplnění je určena **nekonatelským participantem** události U^N . Podmínka, tj. **míra**, je přitom nahlížena **jako to, co má být naplněno**. Pokud je míra naplnění stanovena událostí U^P , je zpravidla konatel této události a události U^N , v níž je schopnost konatele využita, stejný, tj. platí $K^N = K^P$.

Z hlediska uvedených faktorů se pro modalitu **MOŽNOSTI** jeví jako relevantní to, že **podmínka /míra funguje jako překážka**, jejíž překonání otvírá cestu k naplnění události U^N . Možnostní situace je taková, kdy **konatel U^N není identický s konatelem události U^P** , pokud je tato událost součástí této situace (tj. platí $K^P \neq K^N$) a konečně, pokud **konatel možnostní události U^N není životný**.

Zaměřme se nyní na faktor (iv.), jímž je **(ne)životnost konatele K^N** . Je to poslední faktor, ke kterému jsme se ještě nevyjádřili. Z hlediska odlišení možnostních vs. schopnostních situací se jedná o faktor důležitý. Dokažme si to na dvojicích příkladů [17] až [24]

[17] *Mrazy polevuji, ale led bruslaře pořád udrží.*

[18] *Sklenici v rukou děda stále ještě udrží.*

[19] *I po deštích tudy nákladní auto stále ještě projede.*

[20] *I po deštích tudy Petr stále ještě projede.*

[21] *Fíkus se do obýváku pořád vejde.*

[22] *Helena se do svých svatebních šatů i po 10 letech pořád vejde.*

[23] *I po reformě soudnictví se stále práva /spravedlnosti dovoláme/áš.*

[24] *I po reformě soudnictví se Petr práva /spravedlnosti stále dovolá.*

Příklady tvoří čtyři po sobě jdoucí páry. Členy těchto párů se liší tím, že vždy druhý z nich explicitně uvádí životného konatele události U^N , čímž se se otvírá cesta ke schopnostní interpretaci dané situace. Projděme si z tohoto hlediska jednotlivé příklady: [18] *Ize chápat tak, že děda má schopnost udržet sklenici (například na rozdíl od ještě staršího strýce)*. V případě [17] se schopnostní interpretace příliš nenabízí, cí by to byla schopnost? Ledu? To je materie, která „nemá“ schopnosti. Druhá výpověď spíše nabízí možnostní konstrual. [19] vyjadřuje spíše možnost. Opět v ní chybí „věrohodný“ nositel schopnosti, kdežto [20] schopnostní interpretaci situace zřejmě umožňuje: „Petr je natolik schopný řidič, že ...“

Událost [21]: morfologická perfektiva užitá ve významu kvalifikátoru sama o sobě ke schopnostní interpretaci příliš nevybízí. Událost [21] konstruujeme prostě jako konstatování, že *fikus stále vyhovuje velikostí, ještě není přerostlý*. Avšak živý konatel v příkladu [22] vyvolává jiné konotace: dá se říci, že dnes již většina populace má tendenci nabírat zbytečná kila. V tomto smyslu lze skutečnost, že je Helena po 10 letech stále stejná, hodnotit jako výkon, jako její schopnost udržet si stejnou postavu.

Konečně [24] nabízí schopnostní konstrual, tj. interpretaci při které dochází k „ocenění“ Petrovy schopnosti probouzet se/probouzovat se soudním systémem. Naproti tomu u výpovědi [23] se tak neděje a nabízí se tak spíše interpretace možnostní.

Příklad [23] je však svou povahou částečně odlišný. Zatímco v předchozích dvojicích na obvyklé pozici konatele stály v prvních výpovědích neživé věci (*led, nákladní auto a fikus*), v příkladu [23] tomu tak není. Subjektem je 2. os. sg., resp. 1. os. pl. Tyto tvary lze však interpretovat dvojím způsobem: Buď jako referenci ke komunikantům, kteří se na komunikaci o události přímo podílejí (tedy ke konkrétním osobám), nebo ve *zobecněném* slova smyslu, kdy se referuje k lidem obecně a kdy konatelem by mohl být vlastně kdokoliv.

Jakobson interpretuje takové užití 2. os. sg. v ruštině v tom smyslu, že obecný význam této formy se určuje kontextem (Jakobson 1932, s. 6) a podle autora 2. os. sg. v ruštině funguje podobně jako *man-Sätze* v němčině. Vedle 2. os. sg. se v podobně „zobecněném“ významu se používá i 1. os. plurálu. Jakobson interpretuje 1. os. plurálu jako metonymii *pars pro toto* (*ibid.*), tj. *my za kohokoliv*. Interpretovat ji však lze i jako metonymii *totum pro parte*, tj. *všichni/kdokoli*, tzn. skupina označená zájmenem *my* stojí za jednoho jejího příslušníka. Co je ve všech případech podstatné, že jak v případě zobecněného užití 2. os. sg., tak při dvojím zobecnění 1. os. pl. dochází k tomu, že konkrétní živý konatel, resp. konkrétní živí konatelé ustupují do pozadí. S tím do pozadí ustupuje i schopnostní interpretace situace, a to ve prospěch interpretace možnostní, která se tak více nabízí.

Jak již bylo dříve řečeno, s životností konatele U^N se do popředí dostává schopnostní interpretace situace, interpretace možnostní se však zcela nevytrácejí. Například ve výpovědi [20] lze upřít pozornost jednak na vnější okolnost události danou tím, že cesta je podmáčená deštěm, a interpretovat tak situaci jako možnost, nebo se zaměřit na Petrovu schopnost projet podmáčený úsek, tzn. naplnit U^N překonáním překážky. Podobně bychom mohli uvažovat i v dalších případech. Události [18][20], [22][24] tak představují případy, kdy schopnostní interpretace se prosazuje s ohledem na osobu živého konatele, nicméně ani možnostní interpretace není vyloučena. Záleží na tom, která z nich bude v konkrétní komunikaci upřednostněna. Každopádně (ne)životnost konatele je důležitým faktorem, který ovlivňuje rozhodnutí jedním nebo druhým směrem.

S relevancí životnosti konatele U^N jako faktoru, který upřednostňuje schopnostní interpretaci na úkor interpretace možností, souvisí i metaforické výrazy, kdy se **do role konatele dostávají** neživí participanti události, především **stroje**. Například

[25] *Led na přehradě bruslaře udrží.*

[26] *Jeřáb zvedne 100 tun.*

[27] *I stará herní konzole utáhne nové hry.*

[28] *Tento software běží i na starých počítačích.*

Běžně se říká, že *led*, *jeřáb*, *nákladník*, *stará herní konzole*, *starý počítač* mají určitou schopnost, která je dána následujícími měrami: *velikost mrazu (nosnost ledu)*, *míra 100 tun*, *nové hry* (jejich hardwarové nároky), *tento software* (jeho hardwarové nároky).

Tento způsob vyjadřování je založen na metafoře, která je v našem kulturním okruhu zcela běžná, kdy zdrojovou doménou je člověk a jeho činnosti a doménou cílovou jsou stroje a jejich funkce: v termínech člověka a jeho činností mluvíme o strojích a jejich funkcích. Součástí této operace je pak i to, že mluvíme o schopnostech jeřábu, nákladníku, staré herní konzole, resp. starém počítači. Fungování této metafory je ostatně patrné i na našem způsobu vyjadřování: mluvíme o hardwarových *nárocích* počítače, ač stroje nemají „doslova“ nároky – na rozdíl od lidí.

Metafora nepřenáší ze zdrojové domény do domény cílové všechny vlastnosti. To, co je přenášeno, činí metafora salientní a tyto vlastnosti bývají/jsou konvencionalizované⁵⁴. Řekneme-li o *Achillovi*, že *je (jako) lev*, zpravidla máme na mysli jeho *udatnost*, nikoliv to, že by měl dlouhé rozvrkočené vlasy (hřívu), nebo nedostatečnou manikúru (drápy). Podobným způsobem přenáší metafora „*stroj jako člověk*“ (některé) schopnosti z člověka na stroj. Metaforická vyjádření jsou zároveň asi jedinými případy, ve kterých konatel „vykazuje“ schopnost, ačkoli je neživý.

Shrnutí

1. Při analýze kapacitiv v širším slova smyslu jsme sledovali rozdíl mezi dějovým a stavovým užitím ve vztahu k času vyjádřenému predikátem. Pokud byl význam neaktuální, tzn. vyjadřoval stav, konkrétní význam stavu byla u živého konatele vždy jeho schopnost.
2. Avšak stav se nerovná vždy schopnost, jak by se mohlo zdát. Analýza aspektuálního paradoxu přinesla další poznatky týkající se dynamické modality. Ukázalo se, že potenciál

⁵⁴ Srov. Lakoff (1993)

vyjadřovat schopnostní význam nemají pouze tzv. kapacitiva, ale rovněž další morfologická perfektiva, pokud jsou užitá v události, jejíž parametry jsme zde podrobně popsali.

3. Kromě toho, jak bylo zřejmé z příkladů [9] až [28], ne o všech užitích můžeme říci, že vyjadřují schopnost konatele. Tak jsme si vedle modálního významu vnitřní schopnosti ozřejmili i modální význam vnější možnosti a ukázali jsme si podmínky, za kterých se tento význam uplatňuje. Možnost znamená *překonávání podmínky*. Schopnost oproti tomu znamená *naplnění události po tu míru, která je podmínkou vyznačena*. Jak schopnost, tak možnost jsou stavy a jejich prostřednictvím, prostřednictvím schopnosti a možnosti, se uplatňují děje.

Verba sentiendi a cogitandi v kolokaci *t + MPF*

V analýze *t + MPF* se projevila některá specifika sloves obvykle označovaných *verba sentiendi*. Proto se na ně nyní podíváme podrobně. Nejpočetnější výskyt v analýze má MPF *uvidět*.

Slovesa *vidět a uvidět* jsou významově velmi bohatá a není naším cílem pokoušet se všechny jejich významy zde postihnout. Ve vztahu k dalším slovesům smyslového vnímání *slyšet – uslyšet a cítit – ucítit* (která se týkají čichu, chuti a hmatu) představují patrně dvojici sloves sémanticky nejbohatší, s největším množstvím významů.

Co se týče jejich **vidového protikladu**, je především třeba zdůraznit, že dvojice *vidět – uvidět* se nechová analogicky k jiným dvojicím morfologické imperfektivum – perfektivum (jako např. *dělat – udělat*): predikáty *vidět* nevyjadřují pouze děj pojatý jako průběh s trváním na jedné straně a *uvidět* nevyjadřuje pouze děj pojatý jako celek na straně druhé, u obou forem existují protikladná užití⁵⁵.

I.) *Uvidět* vyjadřuje počáteční okamžik spatření stejně jako *spatřit, zaznamenat zrakem*, po kterém následuje *vidění*. Srov. příklad [29].

[29] *Z okna vlaku vyhlížel moře. Dlouho ho neviděl, pak ho náhle uviděl a už ho dále viděl.*

Tento počáteční okamžik zrakového vjemu *náhle uviděl* má charakter inchoativního bodového děje, nelze do něj vstoupit jiným dějem, je perfektivní.

Podívejme se na vztah inchoativního významu *uvidět* ve vztahu k *vidět* s ohledem na čas promluvy.

Préteritum:

[30] *Uviděl na okně mouchu a pak už ji dále viděl, stále mouchu viděl.*

⁵⁵ Ke stejnému závěru dochází i Dostál (1954, s. 32), když říká, že „slovesa vyjadřující cítění, smyslové vnímání (verba sentiendi) jako *viděti, slyšeti* atd. mají obecně řečeno vidovou charakteristiku poněkud nejistou.“

Préteritum – prézens:

[31] *Uviděl na okně mouchu a stále ji vidí.*

Futurum:

[32] *Uvidí na okně mouchu a stále ji uvidí, nebo stále ji bude vidět.*

Z příkladů je zřejmé, že v préteritu je vztah mezi okamžikem počátku vidění vyjádřeným *uviděl* a na něj navazujícím stavem *viděl* jasně rozlišený, k homonymii významů nedochází. Srov. kolokaci v příkladu [33].

[33] **stále uviděl na okně mouchu*

tato kolokace v préteritu není sémanticky koherentní, z toho plyne, že hranice mezi významy *uviděl* a *viděl* je zřejmá.

Naproti tomu ve futuru vyjadřuje *uvidí* oba významy, jak počáteční, bodový [A], tak význam trvání [B]. Dochází tak k homonymii, neboť oba významy ve tvaru *uvidí* splývají. Rozlišíme je pomocí spojení s časovými adverbii, srov. příklad [34].

[34] *Náhle uvidí [A] na okně mouchu a pak ji stále uvidí [B].*

II.) Jak *vidět*, tak *uvidět* se používá rovněž ve významu vyjádření schopnosti, stavu.

V préteritu a v přítomnosti lze užít jen predikáty *viděl*

[35] Préteritum: *Až do devadesáti viděl docela dobře, pak náhle oslepl.*

[36] Prézens: *Vidí dobře na dálku i na blízko.*

Ve futuru se užívají obě slovesa: *vidět* i *uvidět*

[37] Futurum: *Po oční operaci budu vidět líp. Po oční operaci uvidím líp.*

Shrňme tedy ke tvarům typu *uvidí*, že mohou vyjadřovat A) počáteční okamžik spatření B) trvání děje ve futuru C) schopnost vnímat zrakem

III.) Z bodů I. a II. by se mohlo zdát, že *vidět* vyjadřuje pouze děj, který má trvání. Tak tomu ovšem není. Porovnejme následující kolokace: *Vidět* zde vyjadřuje okamžitý impuls inchoativní povahy, který ve vnímání vyvolal (emocionální) reakci, chtění [38] nebo kognitivní reakci [39] uvědomění si něčeho, poznání.

[38] *Jakmile výrobek viděli kamarádi cyklisté, chtěli kalhoty také*

[39] *Jakmile jsem to viděl, hned mi bylo jasné, kdo to zvěrstvo mohl udělat*

Význam okamžitosti se ozřejmuje kromě samotné kolokace s adverbiiem *jakmile* v příkladech [38] a [39] také prostým faktem, že by zde beze změny významu bylo možno stejně tak užít morfologicky perfektivního tvaru *uviděl/i*.

IV.) Verba vivendi podrobil analýze Esvan (2001). Autor se mimo jiné zabývá významem *vidět* ve vztahu k nějakému představení: např. *vidět film*. Ke stejnému případu mám jednu poznámku. Často užívaná otázka

[40] *Viděl jsi ten film?*

zjišťuje, zda adresát film *zná*. Toto *zná* však zahrnuje také moment „završení“, seznámení se s filmem, doslova reprezentuje tento kognitivní proces: *poznal ho a teď ho zná*. Můžeme si to ukázat na příkladu [41]

[41] *herce Karla Nováka ... téměř nikdo neznal , dokud neviděl film Jáchyme , hod' ho do stroje*

Výpověď implikuje, že nyní už Karla Nováka hodně lidí *zná*. Präteritní tvar *viděl* zde plní funkci vyjádření ukončeného děje, znamená, že lidé zaznamenali Karlovu existenci. Podobně je tomu u dalších predikátů, kdy sdělujeme holý fakt, že známe něco, s čím jsme se prostřednictvím smyslů seznámili, viz příklad [42].

[42] *Tu knihu jsem četl. Tu skladbu už jsem slyšel.*

Ve všech případech morfologickými imperfektivy (*viděl, četl, slyšel*) chceme sdělit, že jsme se s danou věcí obeznámili, že jsme o dané věci svým *smyslovým vnímáním a rozumovou činností získali náležitou představu*, což je proces završený, dokončený. O tom, že morfologická imperfektiva nezřídka mají význam završeného děje v präteritu, jsem již pojednala v závěrech analýzy kapacitiv.

Časová platnost MPF uvidět, uslyšet a ucítit v kolokaci t + MPF

Porovnejme kolokace [43] až [45]:

[43] *ještě pořád udržím v ruce skleničku*

[44] *stále se domluvím španělsky*

[45] *stále se najde dost lidí, kteří jsou negramotní*

Predikáty příkladů [43], [44] z hlediska času promluvy vyjadřují, že jimi označovaný stav započal někdy v minulosti (prakticky *celý život až doposud jsem udržel v ruce skleničku a španělsky se domluvím od té doby, kdy jsem se to naučila*) a stále trvá. Kolokace v příkladu [45] znamená, že lidé už *jsou* negramotní, označuje jejich existenci už v době promluvy.

Uvidět se však ve svém užití chová jinak, srov. příklad [46].

[46] *dva týdny před otevřením [nového úseku dálnice] překvapivě pořád uvidíte bagry a silniční válce , a naopak na několika desítkách metrů nevidíte ani asfalt a svodidla*

Spojení *pořád uvidíte* zde nevyjadřuje současný stav analogicky k příkladům [43] až [45]. Zmíněné bagry v čase promluvy sice už tam jsou a jsou tam stále (prézens), ovšem *vy je uvidíte*, až tam přijdete (budoucí čas). *Uvidět* nevyjadřuje čas z pozice toho „viděného“, toho, co už na daném místě existuje, ale z pozice proživatele děje, toho, kdo se na bagry dívá. Srovnajme příklad [45] s příkladem [47]

[47] *stále kolem sebe uvidíte dost lidí, kteří jsou negramotní*

Predikát v příkladu [47] vyjadřuje budoucnost, **přijímá perspektivu vnímatele**. Stejně jako v příkladu [47] i v příkladu [48] vyjadřuje predikát *vidění*, ke kterému může dojít pouze za předpokladu, že na výstavě vy jako proživatel děje fyzicky *budete* a tím pádem ji budete moci vnímat. *Uvidíte* vyjadřuje budoucnost, teprve se to stane.

[48] *Po hektice kulturně předimenzovaných víkendů je tu letní prázdninové pondělí, které jakoby zvalo ke klidu a odpočinku . To je pravý čas na návštěvu výstav . V českokrumlovských klášterech stále ještě uvidíte poetický svět obrazů Emmy Srnkové*

V příkladu [49] má predikát *uvidět se* futurální význam *být spolu, setkávat se*

[49] *jestli tu budu hostovat , s holkama se pořád uvidíme*

Predikát *budu hostovat* vyjadřuje jeden stav, který s druhým stavem *pořád se uvidíme* souvisí, je mezi nimi vztah implikace: *pokud budu hostovat, pak se uvidíme*. Žádná z obou událostí ještě nenastala.

Podobně jako *uvidět* také ***uslyšet a ucítit*** vyjadřuje něco, co teprve nastane a přijímá perspektivu vnímatele.

[50] *[kostarická fráze „čistý život“] a místní ji používají jako dobrý den i na shledanou. Uslyšíte ji tu stále*

[51] *Když kouříte dýmkový tabák, jeho chuť a aroma se "zažírá" do dřeva. U aromatických tabáků je to zažírání poměrně rychlé a znamená to, že když příště do dýmky nacpete jiný tabák, pořád ucítíte něco z toho minulého. [Ara]*

V příkladu [50] se mluví o něčem, co se teprve stane: stále budete mít možnost slyšet známou frázi. Příklad [51] dokládá, že stejně jako *uvidět* a *uslyšet* rovněž sloveso *ucítit* má význam futurální. Všechny tři vyjadřují vnímání smysly, které bude probíhat v budoucnosti.

Shrnutí

Zatímco ostatní slovesa sledované kolokace *t + MPF* svým časem vyjadřují, že jimi označovaná věc už trvá/platí, predikáty typu *uvidí* ve sledované kolokaci nevyjadřují stav, který trvá už v okamžiku promluvy. *Uvidět* přijímá perspektivu vnímatele, tzn. začne platit až v okamžiku,

kdy se vnímatel a vnímaná věc časoprostorově potkají. Totéž platí i pro predikáty typu *uslyší* a *ucítí*.

Vidět a vědět

Řada badatelů, např. Lakoff (1993 s. 240), Kövecses (2010) a další, si všimla, že slova označující smyslové vjemy (zrak, chuť a hmat) dala historicky vzniknout výrazům označujícím různé jevy související s naší psychikou jako vědění, emoce a úsudek. Všechny odpovídají metaforickému přenosu *mysl je tělo*⁵⁶.

Mluvíme-li česky o něčem, co *víme*, vyjadřujeme se tak, jako kdybychom to *viděli*: užíváme metafory, jejíž zdrojová doména je *vidět* a cílová doména je *vědět*. Tak např. o obsahu informace říkáme: *Je to jasné, patrné, zřejmé, očividné* v opačném případě *nejasné, neprůhledné, nezřetelné, zastřené, skryté*. Význam něčeho můžeme *vysvětlit, objasnit, ozřejmit, zprůhlednit*, nebo naopak *znejasnit, zatemnit, zneprůhlednit, zastřít, skryt*. *Názor na něco* máme proto, že to *nazíráme*, nebo na to *hledíme*, s čímž souvisí *hledisko, náhled na něco* nebo *vhled do něčeho* apod. Jak podotýká Kövecses (2010, s. 256), rozšiřování domény od vidění směrem k vědění je všudypřítomné a systematické.

Přitom konceptualizace metafory jde vždy stejným směrem: od smyslu k rozumu, od vidění k vědění⁵⁷, je tedy **unidirekcionální**. O tom, že zdrojová doména je vždy zrak, a že obrácená cesta není možná, se můžeme přesvědčit např. vyslovením věty [52]

[52] *Znám její jméno.*

Tato věta v žádném případě neimplikuje, že její jméno vidím.

Koncepty vidění a vědění ve sledované kolokaci t + MPF

Význam vidění jako vnímání zrakiem a *vědění* jako rozumové činnosti nelze vždy snadno odlišit. V příkladu [53] je predikát *uvidí* užít ve významu *rozpozná, přečte*, tzn. *dekóduje informaci*.

[53] *e-recepty se budou tisknout na takzvaných průvodkách ... Pokud by systém nefungoval, lékárník pořád uvidí napsaný název léku na papíře*

Nápis na papíře je okolnost vnější, která podmiňuje schopnost konatele ho vidět. Význam *vidět/uvidět* zde přesahuje z oblasti vnímání smysly do oblasti kognitivního vnímání. *Uvidět* má v příkladu [53] futurální význam, ve shodě s úvodní výpovědí *budou se tisknout*: Z té je

⁵⁶ mind is the body

⁵⁷ Uvažujeme-li o dalších smyslech, pak jde o směr z oblasti sensuální do kognitivní.

zřejmé, že situace ještě nenastala. Převědeme-li úvodní výpověď do přítentu, je nutné, aby *vidět* mělo též přítentní tvar, oba děje/stavy probíhají zároveň.

[54] *e- recepty se už tisknou... když systém nefunguje, lékárník pořád vidí název léku na papíře*

V užití [54][54] má *vidět* význam *pořád má možnost vidět (rozpoznat, přečíst)*, tedy stavu, který trvá zároveň s *tisknutím*.

Stejně jako v příkladu [53] i v následujícím [55] se sémantická pole lexémů *vidět* a *vědět* dílem překrývají, *vidět* implikuje i rozumovou činnost, srov. příklad [55]

[55] *Rozhodl - li jsem se, budu to dělat tak dlouho, dokud uvidím, že to má nějaký smysl*

Děj hlavní věty je podmíněn rozumovým posouzením proživatele: dokud bude své působení rozumově vyhodnocovat tak, že má nějaký přínos, *bude v něm pokračovat*. *Uvidím* zde znamená *budu vědět*.

Další význam predikátů *vidět/uvidět* je *spatřovat v někom někoho jiného, považovat ho za někoho jiného*. Srov. příklad [56]:

[56] *Cumberbatch se zkouší tvářit jako záporák , ale vy v něm stejně pořád uvidíte geniálního Sherlocka , který si je jistý svou intelektuální převahou*

V příkladu [56] jde vlastně o přenos minulé zkušenosti na nový případ. Stejně jako v předchozích příkladech ani zde význam *uvidět* není čistě smyslový a odhaluje propojení sfér vidění, tvorby představ a vědění.

Foregrounding a backgrounding

Hopper (1979) přichází v souvislosti s videm s rozlišením *foregrounding* a *backgrounding*.

Foregrounding spočívá v tom, že událost, o které se vypovídá je uvedena do popředí, co je v popředí, tam se odehrává příběh. Predikáty, které jsou v popředí a které příběh konstituují,

- jsou zpravidla perfektiva, neboť perfektiva mají schopnost pohánět děj kupředu
- jsou řazeny ikonickým způsobem, tzn. jeden predikát popíše jednu událost a predikát, který jde za ním, popisuje událost, která následovala po té první.
- Naproti tomu *background(ing)*, jinak řečeno to, co tvoří pozadí příběhu
- bývá velice často vyjadřováno imperfektivou
- imperfektiva vyjadřují podmínky, okolnosti těch dějů, které ženou vyprávění kupředu.

Ve *foreground/popředí* jsou zpravidla události, které jsou z hlediska příběhu nutné, tzn. nedají se vynechat. Naproti tomu události, které jsou vyjádřeny v *background/pozadí*, se vynechat dají, aniž by se příběh narušil. Stručně řečeno, v popředí je sekvence událostí tak, jak jdou za

sebou, v pozadí jsou podmínky hlavních dějů, které jsou v popředí. To platí pro aktuální užití sloves a pro vyjádření dějů. Esvan (2018, s. 22) tuto teorii svým výzkumem potvrzuje: autorovy výsledky v případě naračního textu korespondují s tvrzeními Hoppera. Při analýze *vstal jsem* vs. *vstával jsem* se v naračním diskursu používá v 89 % perfektivní podoby *vstal jsem*.

Pro morfologická perfektiva užitá ve významu stavu, kterými se zde zaobíráme, to však neplatí, chovají se tak, jako by tvořila pozadí pro aktuální děj. Systematickou výjimku mezi nimi tvoří predikáty *uvidět*, *uslyšet* a *ucítit*, které tuto sílu mají, **posunují děj kupředu** stejným způsobem, jako to činí perfektiva užitá v dějovém významu, srov. příklady [57] až [59]:

- [57] *Kdyby se tady v kavárně vypnula hudba a všichni zmlkli , pořád toho uslyšíme dost . Kávovar , ledničku , tramvaje na ulici nebo šustění bundy , jak se támhle slečna obléká .*
- [58] *Ani při úplném zatmění Měsíc z oblohy zcela nezmizí . " I když bude v zemském stínu , stále ho slabě uvidíme , protože ho osvětlí sluneční paprsky , které se v zemské atmosféře lámou a dostanou se tak i do zemského stínu*
- [59] *Co se hlučnosti mechaniky týče, je to standard. Při práci ji sice uslyšíte, ale uši vám mechanika neutrhne. Vibrace pro změnu velmi dobře tlumí masivní šasi, ale stále něco málo ucítíte*

Vyjadřování schopnosti a možnosti u verb sentiendi a cogitandi

Následující poznámky se týkají sloves *vidět*, *slyšet*, *cítit*, *poznat*, *znát* a *rozumět*. Tato slovesa tvoří zvláštní konstrukci, která je zároveň typická pouze pro ně.

- [60] *Je vidět Sněžka⁵⁸; Na jejím hlase je slyšet, že je nastydlá; Bylo na něm znát, že má vztek.*

Tato slovesa sensuální a kognitivní percepce netvoří pasivní formu v analogické podobě k ostatním slovesům, nelze je použít např. takto:

- [61] **Sněžka je viděna mnou.*

Zároveň jsou všechna výše uvedená slovesa⁵⁹ tranzitivní, takže užití opisné pasivum by u nich teoreticky možné být mělo. Podle Vendlera (1967) jejich aktivní tvary většinou vyjadřují stavy.

- [62] *Vidím Sněžku; slyším padat déšť / slyším dobře; nerozumím tomu.*

⁵⁸ Porák (1962) se slovesům v konstrukci *Je vidět Sněžka* věnoval především z hlediska dobového pojetí jazykové správnosti.

⁵⁹ To platí pro všechna slovesa s výjimkou *rozumět*, které má v češtině dativní valenci. Avšak např. němčině je sloveso *verstehen* tranzitivní.

Tato stavová vyjádření implikují *vnitřní modální podmínky subjektu/konatele*, tedy **schopnost**. Při jejich užití to znamená, že mluvčí se vyjadřuje ke **své osobní** schopnosti, nikoli ke schopnosti někoho jiného.

Avšak chce-li mluvčí odlišit svou *osobní a zároveň subjektivní schopnost* sensuálně-kognitivní percepce od *vnějších podmínek* své percepce, užije zvláštní konstrukci, která existuje pouze u výše uvedených sloves. Porovnejme výpovědi [63] a [64]

[63] *Cítím tady plyn; Viděli jsme oknem dovnitř; Nerozumím tomu*

[64] *Je tady cítit plyn; Bylo vidět oknem dovnitř; Není tomu rozumět*

Výpovědi [63] implikují subjektivní vnímání mluvčího. Naopak výpovědi [64] soustředí pozornost na modalitu vnější, tedy na **vnější okolnosti, které percepce ovlivňují**. Mluvčí tím svému pozorování dává v jistém smyslu **objektivní** platnost, neboť vnější podmínky percepce platí nejen pro něho, ale stejně tak pro všechny ostatní účastníky komunikace, kteří s ním mohou percepce sdílet: Výpovědi [64] mluvčí sděluje adresátovi „i ty máš možnost ten plyn cítit“.

Vraťme se ještě k příkladu [61]. Pasivní konstrukce tak, jak je užívána u ostatních sloves, tj. sloves jiných než sloves vnímání a (ostatních) sloves kognitivních, by oddělila subjekt vnímajícího (*mnou*) od procesu vnímání samého (*je viděna*). My však prožíváme událost **prostřednictvím** svých smyslů, chápeme je jako **součást** sebe sama, nikoli odděleně. *Při vyjadřování o své sensuálně kognitivní percepce neoddělujeme činnost percepce od sebe sama, od našeho subjektu*. Vidění nevnímáme jako událost od našeho „já“ oddělenou. Proto při upozornění na objekt vidění (Sněžku) se zároveň nemůžeme od vidění oddělit. Můžeme však od své **schopnosti vidět**, která je zároveň subjektivní a tím pádem více specifická, pozornost převést na vnější podmínky schopnosti vidění, na to, co lze vnímat, jinými slovy na **vnější možnost**. Výpovědi *Je vidět Sněžka* tematizujeme „objektivnost“ zrakové percepce: *je vidět*.

Výsledky analýzy t + MPF: sémantickém skupiny

Analýzou „aspektuálně paradoxní“ kolokace durativního adverbia s morfologickým perfektivem se odhalily stavové významy událostí tvořených morfologickými perfektivy. Tak vzniklo 11 sémantických skupin, které si nyní stručně představíme.

Skupiny predikátů kolokace s významem schopnosti jsme dále roztřídili podle slovesného lexému na a) kapacitiva (v širším slova smyslu), b) morfologická perfektiva s lexikálním významem schopnosti a na c) morfologická perfektiva užitá ve významu schopnosti podat výkon. Podobně jsme roztřídili skupiny kolokace *t + MPF* s významem

možnosti na a) morfologická perfektiva s lexikálním významem možnosti b) morfologická perfektiva užitá ve významu možnosti podat výkon.⁶⁰

1. Schopnost

1A) MPF tzv. kapacitiva

Do této skupiny byly zařazeny predikáty, které se vyznačují kromě schopnostního významu prefixem u-. Analýza kolokace *t + MPF* přinesla celkem 12 sloves: *uběhat, uběhnout, udržet, uhájit, uhrát, ujet, unést, uskákat, ustát, utáhnout a uživit se*. Ukázalo se, že tyto lexémy vyjadřují schopnost konatele za stejných podmínek, jaké platí pro ostatní morfologická perfektiva (zařazená do skupiny C). Porovnejme následující události, kde [65] a [66] je tvořena predikátem kapacitiva, zatímco [67] a [68] je tvořena predikátem jiného morfologického perfektiva.

[65] *Led stále ještě udrží bruslaře.*

[66] *Děda stále ještě udrží sklenici v rukou.*

[67] *Zařízení stále ještě projde zkušebními testy.*

[68] *Petr stále ještě projde zkušebními testy.*

Ukazuje se, že události [65] a [67] mají oslabený schopnostní význam ve srovnání s událostmi [66] a [68] z důvodu absence živého konatele. Kapacitivum se chová stejně jako jiné morfologické perfektivum: schopnost se tematizuje, je-li konatel živý a musí dosáhnout nějakého limitu. Pokud se tedy kapacitiva nevyznačují žádnými zvláštními rysy, které by je vydělovaly ze skupiny ostatních morfologických perfektiv podílejících se na významu schopnosti, pak není třeba o nich uvažovat jako o skupině sloves s nějakou zvláštní vlastností.

1B) MPF s lexikálním významem schopnosti.

Tato slovesa mají vlastnosti sloves modálních, tzn. a) jsou sémanticky vyprázdněná v tom smyslu, že svým lexikálním významem vyjadřují (převážně) schopnost konatele b) samotná oblast, kde se schopnost uplatňuje, je vyjádřena infinitivem slovesa plnovýznamového, nebo jménem.

⁶⁰ O schopnosti a možnosti jako dvou modálních kategoriích / významech, které se uplatňují ve studovaných stavových kolokacích, jsme již pojednali.

Analýza kolokací *t + MPF* přinesla celkem 9 sloves: *dokázat, dovést, snést, vydržet, vystačit, zvládnout, podařit se, svést, zmocit*. Ukazuje se, že tato slovesa se mezi sebou liší

- a) jednak frekvencí výskytu v kolokaci s infinitivem.
- b) jednak tendencí ke kolokaci s infinitivy jednoho z vidů.

Tabulka 11 až Tabulka 13 ukazují statistiky zkoumaných modálních perfektiv v kolokaci s infinitivy získané ze SYN v7. Z tabulek lze vyčíst I. celkový počet výskytů kolokace modálního perfektiva s infinitivem, II. celkový počet lemmat (seřazených podle frekvence v kolokaci od nejfrekventovanějšího směrem dolů), z něhož byl vypočítán podíl vidových hodnot infinitivu v kolokaci, III. až V. podíl lemmat morfologických perfektiv, morfologických imperfektiv a biaspektuálních sloves na celkovém počtu analyzovaných lemmat.

Z tabulky Tabulka 11 je zřejmé, že vůbec nejčastější výskyt ve spojení s infinitivem mají slovesa *dokázat* a *podařit se*. Tato slovesa spolu se slovesem *zvládnout* se také nejčastěji spojují s infinitivem morfologicky perfektivního slovesa, je to v 84 nebo více procentech případů. Tabulka XY naopak uvádí modální perfektiva, která se častěji spojují s lemmaty morfologických imperfektiv, jsou to slovesa *vydržet* a *snést*, která v 85 a více procentech případů tvoří kolokaci s morfologickým imperfektivem. V této kolokaci vyjadřuje nikoli výkon, ale vůli podpoření chování vyjádřené slovesem v infinitivu, jak se můžeme přesvědčit na příkladech [69] a [70]

[69] *U Internetu vydržím sedět celou noc*

[70] *Cítím , že mne pacientka zkouší , aby se přesvědčila , zda snesu vidět ji v takových bolestech*

Modální MPF v kolokaci s infinitivem převážně MPF						
		Počet výskytů kolokace Mod + inf.	Počet Inf. lemmat kolokace	Kolokace Mod + MPF	Kolokace Mod + MIMPF	Kolokace Mod + Biasp.
1.	podařit se	782 719	200	97,5 %	1,0 %	1,5 %
2.	dokázat	960 155	200	84,0 %	13,0%	3,0 %
3.	zvládnout	25 895	200	84,5 %	13,0 %	2,5 %
4.	svést	602	50	78,0 %	18,0 %	4 %
5.	dovést	78 852	200	74,0 %	24,5 %	1,5 %

Tabulka 11

Modální MPF v kolokaci s infinitivem převážně MIMPF						
		Počet výskytů kolokace Mod + inf.	Počet lemmat kolokace	Kolokace Mod + MPF	Kolokace Mod + MIMPF	Kolokace Mod + Biasp.
1.	vydržet	15 431	150	4,0 %	96,0 %	--
2.	snést	228	20	15,0 %	85,0 %	--

Tabulka 12

Modální MPF v kolokaci s infinitivem: malý výskyt						
		Počet výskytů kolokace Mod + inf.	Počet lemmat kolokace	Kolokace Mod + MPF	Kolokace Mod + MIMPF	Kolokace Mod + Biasp.
1.	vystačit	36	--	--	--	--
2.	zmocit	41	--	--	--	--

Tabulka 13

1C) MPF užitá ve významu schopnosti podat výkon

Do této skupiny byla zařazena slovesa, která ve sledované kolokaci vyjadřují schopnost konatele. Přitom je třeba zdůraznit, že je to právě **vidová hodnota**, co vytváří předpoklad pro jejich schopnostní interpretaci. Ta je však s konečnou platností dána až konkrétním způsobem jejich užití, při němž se schopnostní význam vynoří.

Analýzou kolokací *t + MPF* jsme získali celkem 61 lexémů. Plný seznam MPF užitých ve významu schopnosti, vzešlý z naší analýzy uvádí *příloha 2*.

2. Možnost

2A) MPF s lexikálním významem možnosti.

Tato slovesa mají vlastnosti sloves modálních, tzn. a) jsou sémanticky vyprázdněná v tom smyslu, že svým lexikálním významem vyjadřují (převážně) možnost konatele překonávat podmínku b) samotná oblast, kde se možnost uplatňuje, je vyjádřena infinitivem slovesa plnovýznamového, nebo jménem.

Analýza kolokace *t + MF* přinesla tato MPF s významem možnosti: *dát se, dopustit, dostat šanci, dovolit (si), nechat (se), umožnit*

2B) MPF užitá ve významu možnosti

Analýza kolokace *t + MPF* přinesla celkem 23 MPF užitých ve významu možnosti. Jejich plný seznam uvádí *příloha 2*.

3. MPF užitá ve významu existence

Stavový význam události vyjádřené kolokací *t + MPF* lze obecně parafrázovat jako *někde je někdo / něco...* s následným rozvinutím tématu člověka / věci / jevu uvedeného na scénu. Analýza kolokace *t + MPF* přinesla následující slovesa užitá ve významu existence: např. *najít (se), nalézt, narazit, natrefit na, objevit se, potkat, setkat se, spatřit, stát se, vyskytnout se* aj. Úplný seznam MPF užitých ve významu existence, vzešlý z naší analýzy, uvádí *příloha 2* (frekvence výskytu $N \geq 4$) a *příloha 3* (frekvence výskytu $N \leq 3$)

4. MPF užitá ve významu vlastnosti/kvalifikátoru

Události vyjádřené kolokací *t + MPF* mají význam kvalifikátoru, který vyjadřuje vlastnost buď živého konatele, nebo stroje či zařízení. Kvalifikátory se týkají např. těchto sémantických oblastí: vzhled člověka, obecné vlastnosti jevů jako je velikost, odlišnost, finanční nákladnost, zajímavost, využitelnost a lidské vlastnosti jako spokojenost, odvaha, snášenlivost apod. Úplný seznam MPF užitých ve významu vlastnosti/kvalifikátoru, vzešlý z naší analýzy, uvádí *příloha 2* (frekvence výskytu $N \geq 4$) a *příloha 3* (frekvence výskytu $N \leq 3$).

5. MPF – aktant určuje kvantum

Stavový význam události vyjádřené kolokací *t + MPF* vyjadřuje kvantum např. prostřednictvím těchto sloves: *spolykat, spotřebovat, vykázat a zabrat*.

Úplný seznam MPF užitých ve významu kvanta, vzešlý z naší analýzy, uvádí *příloha 2* (frekvence výskytu $N \geq 4$) a *příloha 3* (frekvence výskytu $N \leq 3$).

6. MPF užitá ve významu záliby proživatele

Analýza kolokace *t + MPF* přinesla stavové významy vyjadřující záliby proživatele. Získali jsme stavové události, v jejichž základu stojí např. predikáty: *ocenit, pochutnat si, potěšit, potrpět si na něco, přijít k duhu, přijít si na své, udělat radost, užít si, zahrát si a zajít někam*. Úplný seznam MPF užitých ve významu záliby proživatele, vzešlý z naší analýzy, uvádí *příloha 2* (frekvence výskytu $N \geq 4$) a *příloha 3* (frekvence výskytu $N \leq 3$).

7. MPF užitá ve významu trvání

Události vyjádřené kolokací *t + MPF* mají význam trvání za účasti např těchto predikátů: *ponechat si, postačit, přetrvat, setrvat, uchovat si, zachovat si a zůstat*. Úplný seznam MPF užitých ve významu trvání, vzešlý z naší analýzy, uvádí *příloha 2* (frekvence výskytu $N \geq 4$) a *příloha 3* (frekvence výskytu $N \leq 3$).

8. MPF užitá ve významu transakce a jejích složek

Analýza kolokace *t + MPF* přinesla MPF podílející se na událostech, jež vypovídají o komponentech transakce. Transakce spočívá v tom, že něco je převedeno do vlastnictví někoho výměnou za určité směnné kvantum. Transakce může být tak charakterizována odkazem na tyto její složky:

- a) nabyvatel, (*někdo stále něco dostane*), příp. pozbyvatel (*stále to prodá draho*)
- b) nabyvatelova potřeba (*někdo stále něco uvítá, přijme*)
- c) nabývaný „předmět“ (*někdo stále natankuje za kolik*)
- d) směnné kvantum (např. cena) a jeho přiměřenost (*někdo stále přijde o 10 %, stále ušetří kolik, stále vydá, ušetří, utratí kolik*)
- e) obecné podmínky transakce v širokém slova smyslu (*někdo stále*)

Ilustrovaná užití sloves zohledňují jen některé z výše uvedených parametrů transakce. Úplný seznam MPF užitých ve významu transakce a jejích složek, vzešlý z naší analýzy, uvádí *příloha 2* (frekvence výskytu $N \geq 4$) a *příloha 3* (frekvence výskytu $N \leq 3$).

9. MPF užitá významu smyslového vnímání a/nebo kognitivní činnosti

Analýza kolokace *t + MPF* přinesla stavové významy vyjadřující smyslové vnímání anebo kognitivní činnost. Získali jsme stavové události, v jejichž základu stojí predikáty např.:

dočíst se, napadnout, poznat, představit si, něco přijde nějaké, uvidět, vybavit si, vyvolat představu a vzpomenout si. Slovesům smyslového vnímání a částečně i kognitivní činnosti jsme se již věnovali v kapitole *Verba sentiendi a cognitandi*. Úplný seznam MPF smyslového vnímání a kognitivní činnosti, vzešlý z naší analýzy, uvádí *příloha 2* (frekvence výskytu $N \geq 4$) a *příloha 3* (frekvence výskytu $N \leq 3$).

10. MPF kognitivní činnosti významu schopnosti: tematizace konatele

Události, jejichž predikáty jsou slovesa kognitivní činnosti, mají tendenci být interpretovány jako schopnost za stejných podmínek jako jiná morfologická perfektiva. Analýzou kolokace *t +*

MPF jsme získali stavové události, v jejichž základu stojí např. predikáty: *Poznat, rozeznat, rozlišit, rozpoznat* a *vyznat se*. Úplný seznam MPF kognitivní činnosti, užitých ve významu schopnosti, vzešlý z naší analýzy, uvádí *příloha 2* (frekvence výskytu $N \geq 4$) a *příloha 3* (frekvence výskytu $N \leq 3$).

11. MPF užitá ve významu reakce na podnět a verba dicendi

Analýza kolokace *t + MPF* přinesla události s predikáty verb dicendi a sloves s významem reakce na podnět. Tyto predikáty mají povětšinou frekvenci $N \leq 3$ a jejich úplný seznam nalezneme v příloze 3. Příklady predikátů: *Dojmout, nadchnout, nahnat hrůzu, naletět, odpovědět, oslovit, rozesmát, rozrušit, rozzářit (oči), udivit, uchvátit, užasnout, vytočit a zarazit*.

Rozdělení predikátů do skupin proběhlo podle toho, v jakých konkrétních užitích a konkrétních významech se ten který predikát v kolokaci *t + MPF* objevil. To však neznamená, že jeden a týž lexém musí vždy vyjadřovat jen ten stavový význam, který jsme popsali. Naopak, lexikální obsah lexému může být tak široký, že jeho prostřednictvím lze vyjadřovat různé stavové významy.

Podívejme se na příklady (2.a.i) až (2.a.vii), kde spojením téhož durativního adverbia s týmž morfologickým perfektivem, konkrétně z kolokace *stále + najít*, vzniklo 7 událostí, a porovnejme je. V těchto událostech kolokace *stále + najít* spoluvytváří 6 různých statických významů.

- i. *V jejich skupině se stále najde dost lidí ochotných pomáhat.*
- ii. *Tatínek stále najde nejmíc hub z celé rodiny.*
- iii. *Bratr se stále najde nejmíc v cyklistice.*
- iv. *Sestra stále najde nejmíc rozdílů mezi dvěma obrázky.*
- v. *V jeho kuchyni stále najdou využití chili papričky.*
- vi. *Hugo stále najde odvahu jen nadávat.*
- vii. *Ema stále ještě najde uplatnění ve školství.*

Tyto statické významy si nyní rozeberme:

Příklad (i.) se vyjadřuje k bytí, existenci lidí s určitou vlastností, patřil by do skupiny statických významů č. 3. V příkladu (ii.) konatel dosahuje, resp. přesahuje limit ve sběru hub, stává se vítězem a potvrzuje tak svou schopnost, skupina 1C. Příklad (iii.) vypovídá o zálibě bratra, patří do skupiny 6. Příklad (iv.) vypovídá rovněž o výkonu, tentokrát je to výkon v oblasti kognitivní,

skupina 10. Příklad (v.) vyjadřuje kvalifikátor papriček: jsou využitelné v jeho kuchyni. Příklad (vi.) je rovněž kvalifikátor, tentokrát živého konatele, oba patří do skupiny 3. A konečně příklad (vii.) vyjadřuje modální možnost konatele překonat překážku a uplatnit se ve školství, skupina 2B.

Co můžeme z těchto příkladů vyvodit o lexému *najít*? Analýza kolokace vidového paradoxu ukázala, že lexém *najít* se kromě svých užití v perfektivním významu např. *našla jsem ztracené klíče* užívá také ve stavovém významu např. *dobří lidé se stále najdou*. Tento stavový význam může být dále charakterizován nejméně šesti sémantickými skupinami: schopnosti obecné a kognitivní, možnosti, existence, kvalifikátoru živého konatele (nebo věci) a obliby.

Závěr

Studiem kolokace *t + MPF* se ukázalo, že **užití perfektiv** je podobně jako užití imperfektiv z hlediska vidové a časové interpretace příslušné výpovědi **homonymní**. Podobně jako imperfektivum jednoho a téhož slovesa může být interpretováno v některých svých užitích jako (aktuální) děj nebo (neaktuální) stav, může být výpověď obsahující perfektivum jednoho a téhož slovesa být jednou interpretována jako (aktuální) děj a mít pak význam futura, nebo jako stav a být z hlediska časového prezentem (stav platí již teď), nebo futurem (stav ještě neplatí, ale bude platit), případně označovat stav, který platí teď a bude platit v budoucnu. Důležitou obecně lingvistickou okolností v této souvislosti je, že uvedené vidové a časové distinkce nejsou vázány na konkrétní člen paradigmatu slovesa v predikátu.

Stavy vyjadřované kolokací *t + MPF* byly klasifikovány do 11 tříd. Vlastností této klasifikace, resp. sloves v konstrukci *t + MPF* je, že není **vázána** na slovesný predikát jako lexém, ale **na způsoby jeho užití**. Vynořuje se tak před námi další typ homonymie s danou konstrukcí spojený: jeden a týž lexém může ve svých různých stavových užití vyjadřovat jiný stav, stavový význam, tj. jiný typ stavu.

Z uvedené klasifikace se kapitola zaměřuje speciálně na modální stavy, konkrétně schopnost a možnost. Stanoveny jsou parametry, ve kterých se schopnostní a možnostní modalities liší, překrývají, případně jejichž modifikací mohou přecházet jedna v druhou. Konstrukce *t + MPF* s jedním konkrétním slovesem v predikátu tak může být jednou užitá ve schopnostním, jindy v možnostním významu. V některých užitích však jako by o povaze vyjadřované modalities rozhodnout nešlo: jako kdyby každý z komunikantů, mluvčí nebo posluchač, měl možnost vytvořit si vlastní konstrual, jednou možnostní, jindy schopnostní, resp. jakoby situace, o které je vypovídáno měla schopnostní i možnostní aspekt/stránku.

Konečně kapitola upozorňuje na to, že verba sentiendi a cogitandi (konkrétně vidět/uvidět, cítit/ucítit a slyšet/uslyšet) se v t + MPF chovají jinak než slovesa ostatní, a to jak z hlediska gramatického času, tak z hlediska vidu (protiklad děj vs. stav).

*

Vidová homonymie a polysémie

V této kapitole se zaměřím na případy vidové homonymie, resp. polysémie v češtině. Tyto případy se ukázaly poskytovat materiál přesvědčivě a soustavně dokazují, že i v jazyce, jako je čeština, kde je kategorie vidu gramatikalizována, se běžně vyskytují případy, kdy vidová interpretace výpovědi není plně a jednoznačně dána morfologickým utvářením slovesa. Na tuto skutečnost soustavně poukazuji v celé práci, snad nejvýrazněji se to dosud projevilo v kapitole 4, kde se probírá *aspektuální paradox*. Z četných příkladů vidového paradoxu vyvozujeme, že i pomocí morfologických perfektiv lze v češtině vyjádřit stavový význam. Přitom neohraňované trvání stavů je vlastnost, která stavový význam spojuje s imperfektivitou.

V české lingvistice se má tradičně za to, že základ vidového rozdílu tvoří vždy tzv. vidové dvojice, tzn. dvojice sloves, která se od sebe liší právě jen rozdílem ve vidu a dohromady tvoří jeden lexém⁶¹. Co se týče vidové hodnoty slovesa, např. v *Novém encyklopedickém slovníku češtiny* se tvrdí, že: „Každé sloveso je možné klasifikovat buď jako dok., nebo jako nedok.; obouvidovost sloves (jako *analyzovat*, *jmenovat*), o níž se zmiňují č. mluvnické, je pouze zdánlivá výjimka.“ V této kapitole se pokusím na řadě příkladů dokázat, že toto tvrzení neplatí.

Tématu homonymie v češtině se velmi podrobně věnuje Petkevič ve své monografii *Morfologická homonymie v současné češtině* (2014). Autor se zaměřil na studium tvarů lexémů z pohledu formální gramatiky. Právě homonymie na úrovni tvarů ve flektivním jazyce jako je čeština představuje hlavní zdroj obtíží při lemmatizaci korpusu. K postižení homonymie vidové je, jak je zřejmé z této kapitoly, nutné soustředit se nejen na lemma, případně jeho tvary, ale zkoumat i jednotlivá užití toho kterého tvaru na určitém místě v diskursu/komunikaci. Práce s jednotlivými výskyty tvarů a jejich sémantická interpretace by

⁶¹ Srov. Mluvnice češtiny, díl II., str. 181.

svým rozsahem vybočovala z celkového zaměření Petkevičovy práce. Proto se autor omezuje na výčet některých případů v kapitole 3.2.5.4 (s. 296).⁶²

Homonymie, polysémie a vid

Homonymem rozumíme případ, kdy jednomu jazykovému výrazu odpovídají dva významy/dvě interpretace, které nic nespojuje, které nevykazují nijakou souvislost, krom toho, že jim odpovídá společný jeden výraz (viz např. Čermák 2010, s. 261, Taylor 1995, kapitola 6). Zpravidla se jedná o zcela náhodnou shodu výrazů: Čermák uvádí příklad *travička* [1. žena otrávilší někoho] [2. mladá tráva].

Uvnitř homonymie lze dále rozlišovat další podkategorie, k tomu srov. Čermák (2010, s. 262), kterými se zde zabývat nebudu. Pro ilustraci uvedu jen jeden příklad **homofonie**: homofona se shodují akusticky, ale mají odlišný zápis grafický. Příklad vidové homofonie představuje dvojice lexémů *prospívat* a *prozpívat*, srov. následující příklad:

prospívat (impf.) – ***prozpívat*** (pf.)

(*impf.*) Myslíte si, že Karel Gott prospívá českému vkusu?

(*pf.*) Karel Gott si prozpívá celé ráno.

Polysémie znamená, že jednomu výrazu odpovídá více významů, interpretací. Na rozdíl od homonymie jsou však tyto významy/interpretace propojeny, vykazují mezi sebou nějakou souvislost (viz např. Čermák 2010, s. 261, Taylor 1995, kapitola 6, Lewandowska-Tomaszczyk, 2007, s. 139-169). Například *kůň*: 1. *velký sudokopytník* 2. *věci koně nějak připomínající: a) tělocvičné nářadí, b) šachová figura, c) houpací kůň jako dětská hračka* – mezi všemi významy je souvislost v podobnosti tvaru.

Perfektivita/dokonavost (pf.) vs. imperfektivita/nedokonavost (impf.)

Z hlediska sémantického je pro nás výraz perfektivní (tj. je interpretován perfektivně) tehdy, pokud se děj tímto výrazem označený již uzavřel, nemůžeme do něj vstoupit, tj. děj je „za námi“ nebo „před námi“. Výraz je imperfektivní, pokud do něj například jiným dějem vstoupit

⁶² Vidová homonymie, resp. polysémie souvisí s konceptem obouvidovosti, který v poslední době rozpracoval například Jindra (2008, 2011), Veselý (2008), Chromý (2014) a Starý (1917) (Veselý dokonce „vidová homonyma“ a „obouvidová slovesa“ považuje za synonymní). Případy lexémů, které jsou z hlediska vidu homonymní, resp. polysémní, kterými se v tomto příspěvku zabýváme, jsou však jiné než ty, na které se zaměřuje Jindra, Veselý, resp. Chromý. Jakkoli jsou si koncepty vidová homonymie/polysémie a obouvidovost blízké, konceptem obouvidovosti se zde (především s ohledem na rozsah práce) v souvislosti se zkoumaným materiálem nezabýváme.

můžeme. Protože budeme mluvit o homonymii a polysémii uvnitř kategorie slovesného vidu, je třeba zopakovat, co považujeme za dokonavé sloveso a co za nedokonavé.

Kritéria perfektivity/dokonavosti: Výraz, sloveso považujeme za dokonavý/é

- Formální kritérium: pokud se neuzívá perifrastické futurum
- Sémantické kritérium: do děje jím označeného nelze vstoupit, tzn. děj se již stal (uzavřel se), nebo se teprve stane.
- Test perfektivního významu: K testování perfektivního významu používáme kolokace s výrazy / markery *až* (ve významu futura), *jakmile*, *sotva*, *sotvaže*, *hned jak*, *ihned jak*, *hned potom co/hned potom*, *co*, *ledva*, *jak jen*, *hned když*; *dokud* + záporný tvar slovesa, *než* (v časovém významu) a otázku *Za jak dlouho děj dovrší?*

Kritéria imperfektivy/nedokonavosti: Výraz, sloveso považujeme za nedokonavý/é

- Formální kritérium: tvoří perifrastické futurum
- Sémantické kritérium: vyjadřuje trvání děje, do děje jím vyjádřeného lze vstoupit
- Test imperfektivního významu: Je kompatibilní s pomocnými slovesy *začít* a *přestat*.
- Kolokace s výrazy / markery *pořád (ještě)*, *stále (ještě)*, *furt*: v préteritu pouze s pozitivním tvarem slovesa, *dokud* v kolokaci se slovesem pouze v pozitivním tvaru ve všech časech; *pravidelně*, *dlouho*, *neustále*, *ustavičně*; K testování používáme též otázku *Jak dlouho (ještě)?*.

Rozbor materiálu a jeho prezentace

Cílem této kapitoly je představit materiál, při jehož získávání jsem se opírala především o vlastní jazykovou empirii. Tím však nechci tvrdit, že svůj idiolekt považuji za objektivní kritérium, všechny případy vidové homonymie, resp. polysémie, které zde prezentuji, jsou doloženy v korpusech a jsou také odtamtud získány. Přitom jsem se opírala o korpus SYN v7, (příklady bez poznámky), Araneum Bohemicum III Maximum⁶³ (s poznámkou [Ara]) a korpus mluveného jazyka Oral v1 (s poznámkou [Oral])

Vidovou homonymii zmiňuje ve své práci Kopečný (1962, s. 107n), avšak spojuje ji především s distributivností a dokládá hlavně na slovesech se základem *-padat* ve spojení s některými prefixy (tzn. že v našem třídění se věnuje především skupině 2 B, viz níže). Svá zjištění porovnává s Příručním slovníkem jazyka českého, který podle údaje na webových stránkách Ústavu pro jazyk český vznikl v letech 1935–1957. Rovněž Kopečného práce je více

⁶³ K tomu srov. Benko, 2014.

než 50 let stará a dokládá tedy užití dnes již často zastaralá, archaická. Autor svá pozorování bohužel nedokládá příklady, omezuje se nejčastěji na výčet infinitivů.

Kromě Kopečného se vidové homonymii věnuje také Esvan, konkrétně ve čtvrté kapitole své monografie (Esvan 2007, 274n). Autor formálně rozlišuje mezi dvěma typy homonym: 1. mezi dvěma sekundárními imperfektivy 2. mezi jedním prefigovaným perfektivem a jedním sekundárním imperfektivem. Nás zde zajímá zejména druhý případ, homonymie morfologického perfektiva s imperfektivem. Informace o vidově homonymních párech se autorovi podařilo získat z SSČ a SSJČ. Některé významy, které tyto slovníky uvádějí, jsou však již silně zastaralé. Autor příklady nedokládá. Úplný seznam infinitivních dvojic lze nalézt na s. 302-306 citované práce. V řadě případů těchto dvojic se mi však nepodařilo najít doklady pro oba významy (tj. impf. a pf.) ani v největších současných korpusech.

Prezentace materiálu

Homonymní, resp. polysémní tvary sloves jsou uvedeny v tabulkách, které uvádějí základní jednoduché tvary slovesa. Jde o tyto jednoduché tvary, které lze od slovesa utvořit: **infinitiv – prézens – imperativ – préteritní participium – trpné participium**.⁶⁴ Tvary, ve kterých se slovesa „potkávají“, tj. příslušné tvary jsou homonymní/polysémní, jsou vyznačeny v příslušném poli tabulky.

Studované slovesné tvary se mohou lišit mírou homonymie/polysémie. Z analýzy přiloženého materiálu je patrné, že mohou nastat tyto případy:

- a) slovesa jsou homonymní jen v jednom (jednoduchém) tvaru (např. slovesa *výt* a *vyjít* jsou homonymní v 3. os. plurálu: *vlci vyjí na měsíc*, resp. 3. os. singuláru (*Kočku netrestejte, když vám vyjí zásoby z komory.*)
- b) nebo jsou homonymní v jednom subparadigmatu (pod termínem subparadigma rozumíme jeden „souvislý“ úsek paradigmatu), např. slovesa *snít* a *sníst* jsou homonymní ve všech tvarech přítomnosti
- c) nebo se perfektivní tvary s imperfektivními překrývají ve více subparadigmatech.

S přechodem od případů a) k případům c) přibývá případů homonymie/polysémie, tj. příslušné tabulky se postupně zaplňují.

Slovesa, kterými se v tomto příspěvku zabýváme, jsem pro přehlednost rozdělila do osmi skupin. Není cílem této práce podat vyčerpávající přehled případů vidové homonymie/polysémie, se kterými se lze v českých projevech setkat, ostatně pochybuji o tom,

⁶⁴ Ve výčtu chybí přechodníky, a to z důvodu jejich velmi malé frekvence užívání.

že by to vůbec bylo možné. Jednotlivé typy, skupiny sloves níže vymezené jsou předkládány pomocí reprezentantů.

Základním kritériem členění do osmi skupin je posouzení, zda jde o případ homonymie nebo polysémie. Uvnitř homonymní, resp. polysémní skupiny se pak dále vydělují čtyři podskupiny. Přechod od případů homonymie skupin k polysémii je přitom postupný: Skupina, kterou jsme nazvali „polysémní“, se vyznačuje tím, že v ní polysémních případů přibývá, avšak ne všechny případy v této skupině uvedené jsou nutně polysémní.

1. Skupina vidových homonym

- a) Slovesa, jež v některých svých tvarech či subparadigmatech vykazují homonymii, mají *různé* infinitivy.
- b) Slovesa, jež v některých svých tvarech či subparadigmatech vykazují homonymii, mají *stejně* infinitivy, ale různé sémantické základy (v tomto smyslu se jedná o různé lexémy)
- c) Některá slovesa pohybu, u nichž má prefix *po-* (nejméně) dvojí funkci a význam
- d) Homonymní uzly od infinitivů se základy *-vážet -vážit /-vázat*

2. Vidová polyséma

- a) Polysémie tvarů od infinitivů se základy *-padat* a *-sedat* s různými prefixy, u nichž jeden infinitiv pod sebou sdružuje jak pf. tak impf. významy, kde však nejde o shodu naprosto náhodnou (v tomto smyslu nejde o „čistá“ homonyma)
- b) Polysémie tvarů od infinitivů se základy *-létat* s různými prefixy, u nichž jeden infinitiv pod sebou sdružuje jak pf. tak impf. významy
- c) Další slovesa, u nichž jeden infinitiv pod sebou sdružuje jak význam perfektivní, tak imperfektivní
- d) Slovesa s převažujícími perfektivními významy, od nichž se určitý impf. význam zřetelně oddělil; například *vejít se, hodit se, sednout (kabát mu sedne)*

Způsob značení příkladů:

- Případy homonymie/polysémie jsou vyznačeny v příslušných polích tabulky.
- Symbol „—“ značí, že tvary nejsou v daném paradigmatu stejné. Přitom jde buď o ten případ, kdy jsou skutečně různé, nebo se buď od jednoho ze sloves, či od obou sloves dané tvary prostě neužívají. Nejčastěji se tyto případy týkají tvarů imperativu nebo opisného pasiva.

Vidová homonymie

1 A) Slovesa, jež v některých svých tvarech či subparadigmatech vykazují homonymii, mají *různé* infinitivy.

Jsou to případy čisté strukturní homonymie buď na úrovni jednoho subparadigmatu, nebo jen jednotlivých tvarů. Tabulka obsahuje celkem 19 sloves.

impf./Pf.	infinitiv	préz.	imper.	prét. part.	pas. part.
<i>dojit</i> (impf.)	—	celý prez.	—	—	—
<i>dojíst</i> (pf.)	—		—	—	—
<i>chybět</i> (impf.)	—	celý prez.	—	—	—
<i>chybit</i> (pf.)	—		—	—	—
<i>pojit</i> (impf.)	—	celý prez.	—	—	—
<i>pojíst</i> (pf.)	—		—	—	—
<i>prosit</i> (impf.)	—	—	—	celé participium	—
<i>prosít</i> (pf.)	—	—	—		—
<i>přát</i> (impf.)	—	3.pl/3. sg <i>přejí</i>	—	—	—
<i>přejít se</i> (pf.)	—		—	—	—
<i>snít</i> (impf.)	—	celý prez.sg.	—	—	—
<i>sníst</i> (pf.)	—		—	—	—
<i>stavět (se)</i> (impf.)	—	celý prez.	celý imper.	—	—
<i>stavít se</i> (pf.)	—			—	—
<i>stavít (se)</i> (pf.)	—			—	—
<i>vézt</i> (impf.)	—	—	<i>vezme</i>	—	—
<i>vzít</i> (pf.)	—	<i>vezme</i>	—	—	—
<i>výt</i> (impf.)	—	3.pl/3. sg <i>vyjí</i>	—	—	—
<i>vyjíst</i> (pf.)	—		—	—	—

Tabulka 14

Většina dvojic se shoduje v celém paradigmatu přítomnosti, imperativu, resp. préteritního participia. Dvojice sloves *přát – přejít se*, *vézt – vzít* a *výt – vyjíst* tvoří pouze homonymní dvojice tvarů.

Příklady užití vidově homonymních tvarů

snít (impf.) – *sníst* (pf.): celý přítomnost

(impf.) *Narkotika netoleruji. Sním bez drog.*

(pf.) *Večer sním, na co přijdu. [Ar.]*

pojit (impf.) – *pojíst* (pf.): celý přítomnost, u slovesa *pojíst* kromě 3.pl. *pojedí*, hov. *Pojí*

(impf.) *Tenhle člověk je pro mě osoba, s kterou se dodnes pojím.*

(pf.) *Rozhodl jsem se, že v hotelu něco pojím.*

dojit (impf.) – **dojíst** (pf.): celý prézens

(impf.) *Dojím krávu.*

(pf.) *Dojím zbytek studených lasagní.*

stavět se (impf.) – 1. **stavit se** (pf.), 2. **stavit (se)** (pf.):

(impf.) *Staví se proti návrhu*

(pf.) 1. *Nejdřív se staví na poště.*

(pf.) 2. *Kov lze ... dělit na libovolně malé části a pak je zas stavit dohromady [Ar]*

chybět (impf.) – **chybit** (pf.)

(impf.) *Člověku chybí cíl.*

(pf.) *Střelec... první ranou chybí cíl.*

prosít (impf.) – **prosít** (pf.): pouze préteritum

(impf.) *Obcházela vesnici ... a všude prosila o mouku.*

(pf.) *Žila kdysi jedna matka ... Jednou ráno prosila mouku, připravila si kvásek.*

přát (impf.) – **přejít se** (pf.): *přejí*

(impf.) *Pro muže, kteří si přejí něco zvláštního.*

(pf.) *Člověk... se přejí klobás u stánku.*

výt (impf.) – **vyjít** (pf.): *vyjí*

(impf.) *Jako když vlci vyjí na měsíc*

(pf.) *Postaví kastrol na podložku a vyjí ho do dna.*

vézt (impf.) – **vzít** (pf.): *vezme*

(impf.) *Dobrá, když nedokáže jít sám, tak ho vezme na kárce*

(pf.) *Občas mne vezme na ples a pak tam sedí jako pecka, protože naposledy tančil před třiceti lety*

1 B) Slovesa, jež v některých svých tvarech či subparadigmatech vykazují homonymii, mají *stejně* infinitivy, ale různé sémantické základy.

Jedná se o případy čisté strukturní homonymie na úrovni lemmatu.

impf./pf.	infinitiv	préz.	imper.	prét. part.	pas. part.
<i>nadívat (se)</i> (impf.)	infinitiv	celý prézens	—	celé part.	—
<i>nadívat se</i> (pf.)			—		—
<i>okolkovat</i> (impf.)	infinitiv	celý prézens	celý imper.	celé part.	
<i>okolkovat</i> (pf.)					
<i>protestovat</i> (impf.)	infinitiv	celý prézens	celý imper.	celé part.	—
<i>protestovat</i> (pf.)					—
<i>proudit</i> (pf.)	infinitiv	celý prézens	—	celé part.	—
<i>proudit</i> (impf.)			—		—
<i>sladit</i> (impf.)	infinitiv	celý prézens	celý imper.	celé part.	—
<i>sladit</i> (pf.)					—
<i>stát</i> (impf.)	pouze inf.	—	—	—	—
<i>stát se</i> (pf.)		—	—	—	

Tabulka 15

Příklady užití vidově homonymních tvarů

nadívat (se) (impf.) – *nadívat se* (pf.)

(impf.) *cibule se ... také nadívala masovou směsí*

(pf.) *řekl, ať mu [fotku] vrátím, že jsem se už nadívala dost*

okolkovat (impf.) – *okolkovat* (pf.)

(impf.) *útočník, který celý zápas frajersky okolkuje a pak v pravý čas vsítí*

(pf.) *na lince okolkuje 850 lahví za hodinu*

protestovat (impf.) – *protestovat* (pf.)

(impf.) *Univerzita protestuje proti silnici blízko svého areálu.*

(pf.) *Toto číslo udává počet testů pro vybranou rybu. U teploty je číslo 2. Ryba stále hledá lepší místo. Když nalezne lepší teplotu, než je teplota, ve které se nachází, tak ji protestuje dvěma testy. Jestliže oba dva testy dopadnou ANO, ryba se přesune na toto místo. [Ara]*

proudit (impf.) – *proudit* (pf.)

(impf.) *kolem masa proudí všemi směry horký vzduch,*

(pf.) *něco dobře proudit kouřem*

sladit (impf.) – *sladit* (pf.)

(impf.) *když sladíte kávu, dejte si jednu kostku místo dvou*

(pf.) *moderní design dveří snadno sladíte s barvami interiéru*

stát (impf.) – *stát se* (pf.): pouze infinitiv

(impf.) *Vstupenky budou stát 150 korun.*

(pf.) *Jak se stát kameramanem.*

C) Některá slovesa pohybu, u nichž má prefix *po-* (nejméně) dvojí funkci a význam. Jeden člen dvojice vždy vyjadřuje jednosměrný pohyb a pomocí prefixu *po-* se vyjadřuje budoucí čas tohoto pohybu. Užití prefixu *po-* je zvláštní tím, že vyjadřuje děj, který neprobíhá teď, ale bude probíhat v budoucnosti, tento děj však zůstává neohraničený, imperfektivní, tzn. je možné do něj vstoupit jiným dějem. Ukažme si to na příkladu:

Až půjde přes práh, zakopne.

Do průběhu děje vyjádřeného jednosměrným slovesem pohybu zasahuje jiný krátký děj vyjádřený perfektivem jako bodová událost bez prostoru. Děj vyjádřený slovesem pohybu se stává pro tento krátký děj jeho pozadím a vytváří „časový prostor“, v němž se krátký děj vyjádřený perfektivem jako bodová událost odehraje. Sama skutečnost, že krátký děj bez časového rozsahu do děje probíhajícího může zasáhnout, dokazuje, že probíhající děj skutečně probíhá, má trvání, to znamená je imperfektivní. Dalším argumentem pro imperfektivní interpretaci příkladu jsou kolokace s adverbii: *dlouho půjde, pořád půjde, stále půjde, furt půjde, nepřetržitě půjde, neustále půjde.*

Proti tomuto užití prefixu *po-* stojí podoby protikladné, perfektivní. V nich má prefix *po-* význam *udělat něco po povrchu*: *potáhnout, povléct, pokapat* atd. Příklady *pokape z něj pot* a *pokapu koláč máslem* ilustrují protiklad na jedné straně nepřetržitého průběhu aktivity a na druhé straně ohraničeného děje, zaměřeného na výsledek, na cílový stav, kdy je koláč (zcela, dostatečně) *pokapán*.

V této skupině jsou obě slovesa homonymní vždy ve tvarech přítomných, resp. futurálních a také v imperativu.

Impf./Pf.	infinitiv	fut./ prez.	imperativ	prét. part.	pas. part.
<i>drápat se</i>	—	celé fut / celý prez	—	—	—
<i>podrápat</i>	—		—	—	—
<i>kapat</i>	—	celé fut / celý prez	—	—	—
<i>pokapat</i>	—		—	—	—
<i>lít</i>	—	celé fut / celý prez	celý imper.	—	—
<i>polít</i>	—			—	—
<i>růst</i>	—	celé fut / celý prez	—	—	—
<i>porůst</i>	—		—	—	—

<i>sypat se</i>	—	celé fut / celý prez	celý imper.	—	—
<i>posypat (se)</i>	—			—	—
<i>šlapat</i>	—	celé fut / celý prez	celý imper.	—	—
<i>pošlapat</i>	—			—	—
<i>škrábat</i>					
<i>poškrábat</i>					
<i>táhnout</i>	—	celé fut / celý prez	celý imper.	—	—
<i>potáhnout</i>	—			—	—
<i>tlačit</i>	—	celé fut / celý prez	celý imper.	—	—
<i>potlačit</i>	—			—	—
<i>valit (se)</i>	—	celé fut / celý prez	celý imper.	—	—
<i>povalit (se)</i>	—			—	—
<i>vést (se)</i>	—	celé fut /celý prez (hlavně 3.sg. pl.)	celý imper.	—	—
<i>povést se</i>	—			—	—
<i>vléct (se)</i>	—	celé fut / celý prez	celý imper.	—	—
<i>povléct</i>	—			—	—

Tabulka 16

Příklady užití vidově homonymních tvarů

drápat se někam (impf.) – **podrápat** (pf.)

(impf.) *Ovšem až se pozítří podrápu na Sněžku, to si užiju!*

(pf.) *Pust' nebo tě podrápu!*

kapat (impf.) – **pokapat** (pf.)

(impf.) *Pokud byste fárkali do opravdového dolu, bude tam vlhko, pokape voda*

(pf.) *Rozetře se cibule, posype se cukrem nebo pokape medem*

lít (impf.) – **polít** (pf.)

(impf.) *V horku se zchladí, ale poleje z nich pot.*

(pf.) *Maryša poleje Francka vodou z lavoru. [Ara]*

růst (impf.) – **porůst** (pf.)

(impf.) *zadlužení země dále poroste*

(pf.) *ta ... zeď farní zahrady potom poroste nějakým břečťanem [Ara]*

sypat se (impf.) – **posypat (se)** (pf.)

(impf.) *Sto milionů ze zdrojů Evropské unie se posype do jihlavské zoologické zahrady. – Nové předpovědi tvrdí, že sníh se posype až do úterka.*

(pf.) *Dort se potře a posype mandlemi.*

šlapat (impf.) – **pošlapat** (pf.)

(impf.) *Následující dny ... pošlapu pomalým a pozvolným tempem přes Šumavu směř jižní Čechy*

(pf.) *Bojíte se, pane, že vám pošlapu střevice?*

škrábat se (impf.) – **poškrábat se** (pf.)

(impf.) *Gut, říkám si, plně naloženej a poškrábu se do kopce [Ara]*

(pf.) *vyrážka, která ho asi hodně svědí, většinou se poškrábe až do krve [Ara]*

táhnout (impf.) – **potáhnout/si** (pf.)

Prefigovaná forma futura slovesa táhnout silně převažuje (96 %) nad formou opisnou.

(impf.) *Vagóny tentokrát potáhne plzeňská parní lokomotiva Šlechtična*

(pf.) *Dobrý čalouník... nábytek potáhne novou látkou*

(pf.) *úřednice ... Potáhne si ze silné řecké cigarety a ukazuje na mladé muže*

tlačit (impf.) – **potlačit** (pf.)

(impf.) *vyjde maminka a před sebou potlačí kočárek*

(pf.) *při potyčkách izraelská armáda násilně potlačí palestinské demonstrace [Ara];*

lék, který účinně potlačí bolesti hlavy

valit / valit se (impf.) – **povalit** (pf.)

valit se: tvoří futurum jak perifrastické: bude se valit, tak pomocí prefixu po-, jako je tomu u jiných sloves pohybu. Podle korpusových dokladů⁶⁵ se jeví využívání prefigované formy asi třikrát častější. Slovníky o dvojí formě futura mlčí. Homonymní je celé paradigma indikativu přítomnosti.

(impf.) *O tom, kolik vody se povalí řekou dnes a o víkendu, rozhodnou hlavně srážky*

(impf.) *(na Moravě) Dodělá svoji práci a povalí domů. Za ženou. [Ara]*

(pf.) *Kdo povalí medvěda, dostane odměnu sto korun!*

Imperativ: (impf.) *Povalte domů! [internet] (pf.) Povalte ji a spoutejte!*

vést (impf.) – **povést se:**

(impf.) *Cesta na Mars povede přes Měsíc.*

(pf.) *Sejde se dobrá hra, dobrý režisér a představení se povede.*

(impf./pf.) *Někomu se povede sehnat sponzora.*

Imperativ: (impf.) *Poved' ho sem! [internet] (pf.) Bábovičko, poved' se mi.*

Sloveso vést má ve významu futura vyskytuje převážně s prefixem po-, jen zlomek případů má ve futuru formu opisnou.

⁶⁵ Korpus SYN v7

Sloveso *povést se* ve spojení s infinitivem, který má velmi často perfektivní formu, plní vůči tomuto infinitivu funkci modálního slovesa: *Povedlo se sehnat sponzora.*

- má modální význam, vyjadřuje schopnost konatele děje
- zdůrazňuje (ne)úspěšné dovršení činnosti vyjádřené slovesem v infinitivu.

Vidová hodnota slovesa *povést se* je v uvedeném příkladu sporná: na jednu stranu vykazuje formální znaky perfektiva, na druhou stranu co do funkce spadá spíše do kategorie modálních sloves, která sama o sobě vid nevyjadřují.

vléct (impf.) – **povléct** (pf.)

Vléct se tvoří futurum především pomocí prefixu *po-*, ojediněle se objevuje i podoba složená: *bude se vléct* (méně než 2 %).

(impf.) *Se ztrátou... jsem se nevyrovnala, protože to... nejde a povleču si to s sebou celý život*

(pf.) *Pověsím čisté závěsy, povleču voňavé peřiny.*

D) Homonymní uzly od infinitivů se základy *-vážet / -vážit / -vázat*

Základy *-vážet / -vážit / -vázat* v kombinaci s různými prefixy vytvářejí až čtyři různé významy jednoho tvaru.

impf./pf.	infinitiv	préz.	imper.	prét. part.	pas. part.
<i>dovážet</i>	—	celý	—	—	celé p.p.
<i>dovážit</i>	—	prézens	celý imperativ	—	
<i>dovázat</i>	—	3.pl <i>dovází</i>		—	—
<i>navážet</i>	—	celý		—	—
<i>navážit</i>	—	prézens	celý imperativ	—	
<i>navázat</i>	—	3.pl <i>navází</i>		—	—
<i>odvážet</i> (impf.)	—	celý		—	—
<i>odvážit</i> (pf.)	—	prézens	celý imperativ	—	
<i>odvážit se</i> (pf.)	—	3. pl <i>odvází</i>		—	—
<i>odvázat/se</i> (pf.)	—	3. pl <i>odvází</i>		—	—
<i>převážet</i>	—	celý prézens	—	—	celé p.p.
<i>převážit</i>	—	—	celý imperativ	—	—

impf./pf.	infinitiv	préz.	imper.	prét. part.	pas. part.
<i>převázet</i>	—	3. pl <i>převáží</i>		—	—
<i>přivázet</i>	—	3.sg./3.pl <i>přiváží</i>	—	—	—
<i>přivázat</i>	—	—	—	—	—
<i>rozvázet</i>	—	celý prézens	—	—	celé p.p.
<i>rozvážit</i>	—		celý imperativ	—	
<i>rozvázat</i>	—	3.pl <i>rozváží</i>		—	—
<i>svázet</i>	—	3.sg./3.pl <i>sváží</i>	—	—	—
<i>svázat</i>	—		—	—	—
<i>vyvázet</i>	—	celý prézens	—	—	celé p.p.
<i>vyvážit</i>	—		celý imperativ	—	
<i>vyvázat se</i>	—	3.pl <i>vyváží</i>		—	—
<i>zavázet</i>	—	3.sg./3.pl <i>zaváží</i>	—	—	—
<i>zavázat (se)</i>	—		—	—	—

Tabulka 17

Příklady užití vidově homonymních tvarů

dovázet (impf.) – **dovážit** (pf.), **dovázat** (pf.)

(impf.) *Dovážíme zelenou kávu.*

(pf.) *Až dovážíme klady a záporny, vezmeme se.*

Imperativy (pouze pf.)

1. *Výslednej mix pak ještě dovažte, aby ho bylo **opravdu 300g**. [internet]*

2. *Dovaž si kravatu," řekla. [internet]*

Pas. part.: (impf.) *Zboží je dováženo z Norska do Olomouce.*

(pf.) *Dnes bude zboží dováženo a zabaleno.*

navázet (impf.) – **navážit** (pf.), **navázat** (pf.)

(impf.) *Pivo se naváží přímo do ulic ve velkých várnicích*

(pf.) 1. *S přesností na 0,1 mg se naváží 1 g elektrolytické mědi.*

2. *Únosci ... naváží těsnější vztah s rukojmími.*

Imperativy (pouze pf.):

1. *Na jednu dávku si navážete 500 g jablek.*

2. *Navažte oční kontakt.*

Pas. part.:

(impf.) Na tratě je navážen umělý sníh.

(pf.) Materiál byl dopředu navážen na váze.

odvážet (impf.) – **odvážit** (pf.), **odvážit se** (pf.), **odvázat/se** (pf.)

(impf.) Odpad odváží na veřejnou skládku.

(pf.) 1. Z meruněk si odváží 200 g.

2. Když mají vlci hlad, odváží se k lidským příbytkům.

3. Lodníci odváží kotvu.

Imperativy (pouze pf.)

Odvažte 850 g višně. – Odvažte se cítit dobře. – Odvažte ho a přiveďte.

Pas. part.:

(impf.) Tuny nepořádku byly odváženy ... třikrát denně.

(pf.) Všechny suroviny máme předem odváženy.

převážet (impf.) – **převážít** (pf.), **převážat** (pf.)

(impf.) Tato plachetnice převáží náklady po řece Nil.

(pf.) 1. Výhody převáží nad nevýhodami.

2. Nakonec se balíčky převáží lým [internet]

Imperativy (pouze pf.)

1. Převažte znovu na přesné váze.

2. Převažte ozdobnými stužkami.

Pas. part.:

(impf.) Pacient je převážen helikoptérou

(pf.) Obsah byl na váze ještě jednou převážen.

přivážet (impf.) – **přivážat** (pf.)

(impf.) S lodí, jež přiváží čaj a kávu.

(pf.) Velitele policejní jednotky přiváží ke kůlu.

rozvážet (impf.) – **rozvážit** (pf.), **rozvázat** (pf.)

(impf.) Starým lidem obědy domů rozváží Charita.

(pf.) 1. Každou situaci si dobře rozváží.

2. Rozváží uzle.

Imperativy (pouze pf.):

1. Rozvažte, jaký si zvolíte materiál.

2. Svázané pásky po cvičení rozvažte.

Pas. part.:

(impf.) Zboží je ze skladu rozváženo do obchodů.

(pf.) Všechno mají dobře rozváženo.

svážet (impf.) – **svázat** (pf.)

(impf.) Autobus sváží děti i z okolních obcí k nám do školy.

(pf.) Vydal ze sebe slova, jež je sváží dohromady na věky.

vyvážet (impf.) – **vyvážit** (pf.), **vyvázat** / **vyvázat se** (pf.)

(impf.) Prazdroj se vyváží do padesáti zemí světa.

(pf.) 1. Partner pro hezkou holku... bohatý ošklivý kluk... majetkem vyváží své fyzické nedostatky.

2. Dlužníci se vyváží ze závazku bance...

Imperativy (pouze pf.):

1. Uzené maso vyvažte dávkou syrové zeleniny.

2. Vyvažte ... popínavé rostliny, aby rostly vzpřímeně.

Pas. part.:

(impf.) Vyrobený cement bude vyvážen do Německa.

(pf.) Každý ... nový nápad je okamžitě vyvážen zlatem.

zavážet (impf.) – **zavázat** (pf.)

(impf.) Vzniklou jámu zaváží odpadem.

(pf.) Navrženému členovi se zaváží oči.

Vidová polysémie

2 A) Polysémie tvarů od infinitivů se základy *-padat* a *-sedat* s různými prefixy.

Obecně lze konstatovat, že imperfektivní význam je v případě této skupiny sloves mnohem častější než perfektivní. Aby děj slovesných derivátů od základů *-padat* a *-sedat* mohl být vnímán jako perfektivní, musí být splněny obecné podmínky:

- vícečetnost konatele (konatel musí být vnímán jako počítatelný a musí být větší než jeden)
- s tím souvisí několikanásobnost pohybu (děje se víc než jednou)
- pohyb není jen dílčí fází pohybu cyklického, musí být ukončen

Slovní základy *-padat* a *-sedat* v kombinaci s prefixy mají nejčastěji distributivní význam.

Distributivum je podle Kopečného (1950, 103n; 1962, 107n) podílné sloveso – sloveso vyjadřující opakování děje, zasahující předmět jeden po druhém. V případě derivátů *-sedat*, které se nespojují s přímým objektem, nevyjadřuje spojení těchto základů s prefixy význam

zasahování předmětů jeden po druhém, neboť u nich jsou všechny námi zaznamenané významy netranzitivní. To, co distributivní význam způsobuje v našich dokladech derivátů s výše uvedenými základy, je způsob vnímání nositele děje subjektu. Distributivní význam tedy nevzniká pouze vlivem spojení predikátu s objektem, ale také díky tomu, jak si povahu nositele děje konstruujeme.

1. *-padat* (impf.) – *-padat* (pf.)⁶⁶

Sémantickým základem sloves je pohyb, resp. pohybem uskutečněná změna mezi dvěma pozicemi, která se děje buď jednou, nebo opakovaně. Příklad

(impf./pf.) zapadali jsme do závějí

můžeme interpretovat oběma způsoby, srov. [A] a [B]:

[A] (pf.) *Seskákali jsme ze svahu a zapadali do závějí.*

[B] (impf.) zapadali jsme do závějí, ale přesto jsme postupovali kupředu

Jelikož v příkladu [A] se žádný další nutně navazující pohyb neimplikuje, je výraz interpretován perfektivně. Naopak v příkladu [B] se explicitně vyjadřuje pohyb vpřed, který zároveň předpokládá, že zapadlou nohu zase vytáhneme; lze jej tedy vykládat jen jako opakovaný, iterativní děj, který je nutně imperfektivní.

Pro perfektivní význam ukončenosti není tedy dostačující podmínkou sama postupnost jednotlivých ukončených dějů, ale finální ukončení děje, bez pokračování.

Větu *zapadali jsme do závějí* lze tedy interpretovat jednou jako perfektivní a jindy jako imperfektivní, přičemž stejný může být konatel i okolnosti děje (hluboký sníh). Rozdíl spočívá pouze v tom, zda daný pohyb konstruujeme jako jediný finální, nebo jako pohyb cyklický.

Povaha nositele děje.

Vidová interpretace slovesných derivátů od základu *-padat* je závislá na povaze nositele děje. Záleží na tom, jestli to, co padá, lze vnímat jako více dílčích částí, které padají postupně, nebo ne. Přitom číslo samotného subjektu nerozhoduje: hromadné substantivum *listí, jehličí* je v singuláru, ale vnímá se jako soubor jednotlivin, tedy má vícečetnou povahu. *Sníh, omítka,*

⁶⁶ Kopečný (1962,109n.) upozorňuje na dvojí možnost vidového významu u sloves s tímto základem a nazývá ji homonymií. Odvolává se přitom na doklady z PSJČ a jako homonymní uvádí slovesa *napadat, odpadat, opadat, rozpadat se, spadat, vpadat, vypadat, zapadat, zatímco dopadat, propadat, přepadat, připadat* a *vpadat* podle PSJČ hodnotí jako pouze nedokonavé a *popadat* jen jako dokonavé. V současné době se zdá, že všechny kombinace prefixu se základem *-padat* mají stejný předpoklad pro vyjádření významu perfektivního či imperfektivního.

tedy substantiva látková, se rovněž používají v singuláru, ale materie jimi označované jsou dělitelné na kusy (části). Takový nositel děje spoluutváří význam dovršení postupného vícenásobného děje, tedy význam perfektivní. Naproti tomu tam, kde konečnou fází pohybu, jeho ukončení, pozorovat nelze, zůstává jen jedna možnost, a to je význam imperfektivní.

opadat (impf.) – **opadat** (pf.) oba nejč. 3. sg./3.pl.

(impf.) *Hladina řeky sice už zase opadá, ale moc pomalu.*

(pf.) *Až opadá listí z dubu.*

1. Imperfektivní význam: *Hladina, voda opadá*, (v metaforickém významu) *hlavní vlna padá. Zájem, nadšení, euforie, napětí, nápor, odhodlání opadá*. Tedy pokud je nositel děje voda nebo abstraktum, vnímáme *opadat* jako imperfektivní: není to hmatatelné a/nebo není to dělitelné na části. Pohyb shora dolů je neukončený, nebo se jedná o metaforu neukončeného pohybu.
2. Perfektivní význam: Naproti tomu *listy, potažmo listí, jehlice i jehličí*, tedy pokud se jedná o entitu, která se může dělit na části, nebo se po jednotlivých částech odděluje (*sníh ze stromu, omítka ze zdi*), pak můžeme vnímat výsledek čili význam perfektivní. Pokud tedy můžeme tu entitu vnímat jako dělitelnou a sledovat její pohyb, tzn. ubývání nahoře a přibývání dole, až do úplného výsledku, kdy už nahoře nezbývá nic, co by dále mohlo padat dolů a zůstat tam, pak existuje možnost vnímat *opadat* jako perfektivní.
3. Nezáleží tedy na tom, zda je nositel děje vyjádřen substantivem počítatelným (*listy, jehlice*), nebo nepočítatelným (*listí, jehličí*). Samotná povaha gramatického čísla naši vidovou interpretaci neovlivňuje.
4. Naopak pokud není možné konkrétní výsledek zaznamenat, pouze mění se *úroveň* dané entity vyjádřené abstraktem, pak celý děj vnímáme jako neukončený. Tzn. v podstatě reflektujeme zmenšenou míru dané věci: *méně vody, méně nadšení, méně zájmu*. Nereflektujeme tedy pohyb shora dolů, nereflektujeme výsledek děje („*nahoře nic, dole všechno*“), reflektujeme pouze sníženou hladinu, změnu intenzity, změnu síly, obecně řečeno pokles míry, který se nám jeví jako děj, který průběžně trvá.
5. Vedle slovesa *opadat*, jehož sémantická distribuce je naznačena v bodech 1 až 4, existuje také *opadávat*, které označuje události vždy neukončené.
6. Pasivní participium se tvoří pouze od perfektivních významů: *Listí, jehličí je opadáno. Omítka je opadána. Nátěr je opadán. Stromy jsou opadány.*

Impf./Pf.	infinitiv	préz.	imper.	prét. part.	pas. part.
<i>dopadat</i> (impf.)	infinitiv	celý prézens	celý imper.	celé participium	—
<i>dopadat</i> (pf.)		přev. 3.sg, 3.pl			—
1. <i>napadat</i> (impf.)	infinitiv	přev. 3.sg, 3.pl	celý imper.	celé participium	—
2. <i>napadat</i> (impf.)		celý prézens			—
3. <i>napadat</i> (impf.)		celý prézens			—
<i>napadat</i> (pf.)		přev. 3.sg, 3.pl			—
<i>opadat</i> (impf.)	infinitiv	převážně 3.sg, 3.pl	celý imper.	celé participium	—
<i>opadat</i> (pf.)					—
1. <i>odpadat</i> (impf.)	infinitiv	celý prézens	celý imper.	celé participium	—
2. <i>odpadat</i> (impf.)					—
<i>odpadat</i> (pf.)		přev. 3.sg, 3.pl			—
<i>popadat</i> (impf.)	infinitiv	celý prézens	celý imper.	celé participium	—
<i>popadat</i> (pf.)		přev. 3.sg, 3.pl			—
<i>propadat</i> (impf.)	infinitiv	celý prézens	celý imper.	celé participium	—
<i>propadat</i> (pf.)		přev. 3.sg, 3.pl			—
<i>přepadat</i> (impf.)	infinitiv	celý prézens	celý imper.	celé participium	—
<i>přepadat</i> (pf.)		přev. 3.sg, 3.pl			—
<i>připadat</i> (impf.)	infinitiv	celý prézens	celý imper.	celé participium	—
<i>připadat</i> (pf.)		přev. 3.sg, 3.pl			—
<i>spadat</i> (impf.)	infinitiv	celý prézens	celý imper.	celé participium	—
<i>spadat</i> (pf.)		přev. 3.sg, 3.pl			—
<i>upadat</i> (impf.)	infinitiv	celý prézens	celý imper.	celé participium	—
<i>upadat</i> (pf.)		přev. 3.sg, 3.pl			—

Impf./Pf.	infinitiv	préz.	imper.	prét. part.	pas. part.
<i>vpadat</i> (impf.)	infinitiv	celý prézens	celý imper.	celé participium	—
<i>vpadat</i> (pf.)		přev. 3.sg, 3.pl			—
<i>vypadat</i> (impf.)	infinitiv	celý prézens	celý imper.	celé participium	—
<i>vypadat</i> (pf.)		přev. 3.sg, 3.pl			—
<i>zapatat</i> (impf.)	infinitiv	celý prézens	celý imper.	celé participium	—
<i>zapatat</i> (pf.)					—

Tabulka 18

Příklady užití vidově polysémních tvarů

dopadat (impf.) – ***dopadat*** (pf.)

(impf.) *Dešťové kapky dopadaly těžce na zem;*

(pf.) *Takové a podobné výroky padají z Janiných úst jak na běžícím pásu. Tedy možná že už dopadaly. ... Její PR agentura jí zkrachovala*

napadat (impf.) – ***napadat*** (pf.)

(impf.) 1. *A napadá mě ještě jedna věc.*

2. *Opilec, který slovně napadá procházející občany*

3. *Při chůzi napadá na jednu nohu.*

(pf.) *v noci napadal další sních*

Perfektivní užití vyjadřuje postupnost u aktantu, který je rozdělen na části, nebo u více aktantů než jeden. Predikát má tvar 3. os. sg. (u látkových substantiv jako *sních* a hromadných substantiv jako *listí*), nebo některé osoby plurálu.

odpadat (impf.) – ***odpadat*** (pf.)

(impf.) *v letním kině odpadají náklady na vytápění a osvětlení*

(pf./impf.) *po Novém roce bývají fitness centra plná lidí, kteří však brzo odpadají. Nemají výdrž.*

popadat (impf.) – ***popadat*** (pf.)

(impf.) *Popadá se za hlavu, popadá se za břicho.*

(pf.) *Zaprší nebo zafouká vítr, popadají stromy a přestanou jezdit vlaky.*

Perfektivní význam: více nositelů děje než jeden, je spjat s konkrétními předměty, které mají hmotnost a mohou padat, nejčastěji stromy. Imperfektivní významy jsou obsaženy hlavně ve frazémeh.

propadat (se) (impf.) – **propadat** (pf.)

(impf.) *bezdnou šachtou se propadají ještě hloub do hrudi země; studenti propadají z matematiky*

(pf.) *Všechny malé kamínky propadají sítím. [internet]*

přepadat (impf.) – **přepadat** (pf.)

(impf.) *Pět lupičů přepadalo benzinky s dětskou kuličkovou pistolí*

(pf.) *Voda sebrala s travou i slámu a ta se nalepila na plot. Vytvořilo to jakousi hráz a bahno se vršilo. Přepadalo [z hráze] dolů a vniklo do provozovny. Přitom plot strhlo*

připadat (impf.) – **připadat** (pf.)

(impf.) *Nápad mi připadal zajímavý.*

(pf.) *Dobrá zpráva pro lyžaře: v horách připadal sníh*

spadat (impf.) – **spadat** (pf.)

(impf.) *Lesy ... spadají do kompetence ministerstva*

(pf.) *Oříšky se sklízají až poté, co spadají na zem*

upadat (impf.) – **upadat** (pf.)

(impf.) *Skleněné tvárnice prožily velký návrat a opět pomalu upadaly v zapomnění.*

(pf.) *Cínový mor se podílel na zkáze francouzské armády v Rusku – vojákům upadaly cínové knoflíky a uniformy v mrazu nešly dopnout.*

vypadat nějak (impf.) – **vypadat** (pf.)

(impf.) *Hodiny vypadaly zajímavě*

(pf.) *penízky ... děravou kapsou vypadaly ven*

zapadat (impf.) – **zapadat** (pf.)

(impf.) *Co krok, to člověk zapadá do hlubokého sněhu.*

(pf.) *Krajina zapadá sněhem.*

Perfektivní příklad užití slovesa *zapadat* dokumentuje v tomto přehledu zároveň i první případ, kdy nejde o čisté distributivum. Původce děje není subjekt.

vpadat (impf.) – **vpadat** (pf.)

(impf.) *slunce vpadalo dovnitř vysokými okny.*

(pf.) *jsem nenašla*

Následující slovesa podle Kopečného (1962) nemají v PSJČ perfektivní doklady: *propadat*, *dopadat*, *vpadat*, *přepadat*, *připadat*. Jak je patrné z uvedených dokladů, v současných korpusech doklady výskytů základu *padat* s těmito prefixy dohledat lze.

2. *-sedat* (pf.) – *-sedat* (impf.)

Impf./Pf.	infinitiv	préz.	imperativ	prét. part.	pas. part.
<i>nasedat</i> (impf.)	infinitiv	celý prézens	celý imper.	celé participium	—
<i>nasedat</i> (pf.)		přev. 3.sg, celý pl			—
<i>posedat</i> (impf.)	infinitiv	celý prézens	celý imper.	celé participium	—
<i>posedat si</i> (pf.)		přev. 3.sg, celý pl			—
<i>přesedat</i> (impf.)	infinitiv	celý prézens	celý imper.	celé participium	—
<i>přesedat</i> (pf.)		přev. 3.sg, celý pl			—
<i>sesedat se</i> (impf.)	infinitiv	celý prézens	celý imper.	celé participium	—
<i>sesedat se</i> (pf.)		přev. 3.sg, celý pl			—
<i>usedat</i> (impf.)	infinitiv	celý prézens	celý imper.	celé participium	—
<i>usedat</i> (pf.)		přev. 3.sg, celý pl			—
<i>vsedat</i> (impf.)	infinitiv	celý prézens	celý imper.	celé participium	—
<i>vsedat</i> (pf.)		přev. 3.sg, celý pl			—
<i>vysedat</i> (impf.)	infinitiv	celý prézens	celý imper.	celé participium	—
<i>vysedat</i> (pf.)		přev. 3.sg, celý pl			—
<i>zasedat</i> (impf.)	infinitiv	celý prézens	celý imper.	celé participium	—
<i>zasedat</i> (pf.)		přev. 3.sg, celý pl			—

Tabulka 19

Korpusový dotaz na všechny prefixy se základem *–sedat* naznačuje, že většina významů u jednotlivých prefixů je, jak se dá očekávat, imperfektivních. I tady se perfektivní význam odvíjí od vícečetného původce děje a vyjadřuje postupné završení.

Příklady užití vidově polysémních tvarů

***nasedat* (impf.) – *nasedat* (pf.)**

(impf.) *Zatímco ostatní jezdci nasedali na své koně a mířili na start, on na ně jenom koukal v civilu.*

(pf.) *Autobus se rozjel, jakmile do něj nasedali.*

***posedat si* (pf.) – *posedat* (impf.)**

u tohoto prefixu převládají perfektivní významy: členové vícečetného konatele si nejprve postupně *sednou*, *posedají*, teprve poté proběhne nebo probíhá další děj

(pf.) *V kuchyni si posedají ke stolu a vrhnou se na chlebíčky*

(impf.) *Kamenná plata jezu a břehy řeky jsou obleženy rekreanty, na lavičkách posedají důchodci kochající se pozorováním romantického života na jezu.*

Poslední příklad vyjadřuje děj probíhající zároveň s jiným dějem: *posedají a zároveň se kochají.*

***přesedat* (impf.) – *přesedat* (pf.)**

(impf.) *v Moravském Písku... Tam vždycky přesedali na lokálku do Bzence. Tam už se vždycky těšil*

(pf.) *Hosté přiletěli zvláštními letadly ... Poté všichni přesedali do luxusních limuzín, které je odvezly na místo*

***sesedat se* (impf.) – *sesedat se* (pf.)**

(impf.) *nehodí se na vícepodlažní stavby – trámy se postupně sesedají [Ara]*

(pf.) *podám si s Kubou ruku a pak už se všichni kluci sesedají do kroužku. [Ara]*

Perfektivní doklad je v korpusech dost ojedinělý, připouští rovněž interpretaci imperfektivní.

***usedat* (impf.) – *usedat* (pf.)**

(impf.) *Večer indiáni usedají k slavnostnímu ohni*

(pf.) *I jídlo doděláme, až si hosté usedají ke stolům,“ vysvětluje šéfkuchař hotelu*

***vsedat* (impf.) – *vsedat* (pf.)**

(impf.) *Tito synové byli stateční, stavěli se do čela vojska, vsedali na koně a jezdili do mnoha bitev a bojů.*

(pf.) *I vstali silní a mocní bohatýři, rychle vstali na své hbité nohy, vyšli ven ze stanu, vsedali na dobré koně a sjeli dolů s vysoké hory.*

Interpretace zkoumaného tvaru je dána kontextem okolních predikátů: imperfektivní významy okolních sloves vytvářejí imperfektivní kontext a naopak.

vysedat (impf.) – **vysedat** (pf.)

(impf.) *Cesta byla příjemná a veselá. Spolucestující vysedali a přisedali*

(pf.) *V autobuse je už jen průvodčí a pan Čumsedlo. Průvodčí ... zvolá: „Tak přece je to váš kufr, všichni vysedali!“ „Říkám vám ..., že není! Mám ho půjčený od bráchy!“*

zasedat (impf.) – **zasedat** (pf.)

(impf.) *Kolem 17. hodiny zasedáme k večeři - ta bývá taky klasická: polévka z kapra a bramborový salát s kaprem.*

(pf.) *Přijdeme do restaurace, je prázdná. Sotva ale zasedáme za stůl, hned co chceme, pivo je prý pouze k jídlu. [Ara]*

V korpusu se vyskytují i další prefixy připojené k základu *-sedat*: před-, u-, do-, při-, roz-, popo-, od-, ob-, pro- U těchto významů se však perfektivní užití nalézt nepodařilo. To ovšem neznamená, že by perfektivní významy nemohly existovat.

2 B) Polysémie tvarů od infinitivů se základy *-létat* s různými prefixy.

Na rozdíl od sloves vzniklých spojením základů *-padat* a *-sedat* s prefixy, u nichž silně převládá distributivní význam, deriváty se základem *-létat* se vyznačují tím, že význam téhož prefixu ve dvojici vidově homonymních významů nemá distributivní význam a je vždy odlišný.

Frekvence, resp. poměr vidových významů je rovněž odlišný. U sloves se základy *-padat* a *-sedat* silně převládají významy imperfektivní, je to dáno především značnou vyhraněností distributivních významů takto vzniklých. Naproti tomu deriváty se základem *-létat* s perfektivním významem jsou v korpusu častější než významy imperfektivní.

Impf./Pf.	infinitiv	préz.	imper.	prét. part.	pas. p.
<i>dolétat</i> (impf.)	infinitiv	celý	celý imper.	celé participium	—
<i>dolétat</i> (pf.)		prézens			—
<i>nalétat</i> (impf.)	infinitiv	celý	celý imper.	celé participium	—
<i>nalétat</i> (pf.)		prézens			—
<i>odlétat</i> (impf.)	infinitiv	celý	celý imper.	celé participium	—
<i>odlétat</i> (pf.)		prézens			—
<i>polétat</i> (impf.)	infinitiv		celý imper.		—

<i>polétat si</i> (pf.)		celý prézens		celé participium	—
<i>prolétat</i> (impf.)	infinitiv	celý prézens	celý imper.	celé participium	—
<i>prolétat</i> (pf.)					—
<i>přilétat</i> (impf.)	infinitiv	celý prézens	celý imper.	celé participium	—
<i>přilétat</i> (pf.)		přev. 3.sg, celý pl.			—
<i>rozlétat se</i> (impf.)	infinitiv	přev. 3.sg, celý pl.	celý imper.	celé participium	—
<i>rozlétat se</i> (pf.)		celý prézens			—
<i>vylétat</i> (impf.)	infinitiv	celý prézens	celý imper.	celé participium	—
<i>vylétat</i> (pf.)					—
<i>zalétat</i> (impf.)	infinitiv	celý prézens	celý imper.	celé participium	—
<i>zalétat</i> (pf.)					—

Tabulka 20

Význam vidové opozice vzniká díky dvěma různým významům téhož prefixu: impf. vždy vyjadřuje pohyb s dalším přidaným významem, pf. má jiný význam než význam pohybu.

Příklady užití vidově polysémních tvarů

1. impf.: pohyb až někam – pf.: dokončení děje (ztráta schopnosti)

dolétat (impf.) – *dolétat* (pf.)

(impf.) *obraz hvězd k nám dolétá s notným zpožděním*

(pf.) *až příští rok dolétá raketoplán, budeme se z oběžné dráhy vracet pouze pomocí padáků, tedy podobně jako Gagarin*

2. impf.: pohyb na povrch – pf.: velká míra

nalétat (impf.) – *nalétat* (pf.)

(impf.) *sojka... za hlasitého křiku nalétá na malé psy, protože je považuje za predátory, kteří by mohli ohrozit čerstvě vylíhlá ptáčata*

(pf.) *Za rok nalétá na dvoumotorových strojích kolem sta hodin*

3. impf.: pohyb pryč – pf.: splnění úkolu

odlétat (impf.) – *odlétat* (pf.)

(impf.) *[častější] Racek chechtavý odlétá do teplých krajin*

(pf.) *nové [letadlo] si obvykle odlétá určitý počet vzletů na dálkových linkách, pak přechází na vnitrostátní*

4. impf.: pohyb na různé strany – pf.: dělat něco se zájmem a ve velké míře

polétat (impf.) – **polétat si** (pf.)

(impf.) *Sam tam polétal dlouhý vlas, jež bílé lebce nechal čas*

(pf.) *akce, kdy se schází modeláři ze širokého okolí, aby si polétali se svými modely, popovídali si o svých plánech na příští rok a strávili hezké odpoledne*

5. impf.: pohyb skrz něco – pf.: ztráta

prolétat (impf.) – **prolétat** (pf.)

(impf.) *Neštěstí se stalo, když Mi-171 prolétal oblastí s hustou mlhou a silnými vzdušnými proudy.*

(pf.) *Premiér Mirek Topolánek prolétal bezmála 15 milionů*

6. impf.: pohyb směrem k něčemu – pf.: dokončený několikanásobný pohyb směrem k něčemu

přilétat (impf.) – **přilétat** (pf.)

(impf.) *[čapí páry] Nejdříve přilétají samci, kteří připravují hnízda. Samice přilétají asi o týden později*

(pf.) *Příprava hnízda by měla být hotová dříve, než čapí přilétají.*

7. impf.: pohyb ven (a vzhůru) – pf.: dosažení schopnosti

rozlétat se (impf.) – **rozlétat se** (pf.)

(impf.) *Naše mládež se rozlétá z rodného hnízda do všech stran.*

(pf.) *První z orlů má štěstí, že až se rozlétá, vypustíme ho zpět do přírody.*

8. a) impf.: pohyb ven (a vzhůru) – pf.: získat něco činností

vylétat (impf.) – **vylétat** (pf.)

(impf.) *Když vylétal z hradby mraků, všiml si pilot kluzáku*

(pf.) 1. *Glozigovi se opět zadařilo. Vylétal si putovní pohár ... vyhrál také soutěž European Challenge v Hořicích;*

2. *Jak zvládáte ... péči o dravé ptactvo? – Ráno je zkontroluji, jestli mají všechno, a odpoledne s nimi ... vyrážím na louku, abych je vylétal*

8. b) impf.: pohyb ven (a vzhůru) – pf.: 1. vyčerpání děje, 2. několikanásobný ukončený pohyb ven⁶⁷

vylítat (impf.) – **vylítat** (pf.)

⁶⁷ (V korpusu jsou tvary vylétat vs. vylítat lemmatizovány zvlášť. V tomto smyslu také uvádíme jejich doklady.)

(impf.) *poslední víkend v březnu ... odemkneme úly, přestože včelky, když se oteplí, vylítají už předtím*

(pf.) 1. *Kluk ... i holčička ... se vyřádí, vylítají se a pak si spolu sedneme na strážku*
 2. *Proud vody způsobil na povrchu ulice statisícové škody. Poklapy dešťové kanalizace "vylítaly" ven pod tlakem vody v trubkách.*

9. impf.: pohyb někam – pf.: 1. otestovat létáním 2. dělat něco s chutí

zalétat (impf.) – **zalétat / zalétat si** (pf.)

(impf.) *Během roku zalétal na rybník i čáp bílý ... který hnízdl na Oseku*

(pf.) 1. *provedl první vzlet ... aerotaxi L-200 Morava, na konci následujícího roku zalétal první dva ... větroně Blaník, které pak ... kunovická letadla proslavila po celém světě;*
 2. *Abych si zalétal, stroje jsem si půjčoval*

V korpusu SYN v 7 se vyskytují i další lemmata s prefixy připojenými k základu *-létat*: *vz-*, *pře-*, *s-*, *ob-*, *v-*, *u-*, *popo-*, a *o-* U těchto významů se však perfektní užití nalézt nepodařilo.

2 C) Další slovesa, u nichž jeden infinitiv pod sebou sdružuje jak význam perfektní, tak imperfektivní

Impf./pf.	infinitiv	prézens	imper.	prét. part.	pas. part.
<i>napovídat</i> (impf.)	infinitiv	celý prez.	celý	celé	celé
<i>napovídat</i> (pf.)					
<i>odstrkat</i> (impf.)	infinitiv	celý prez.	celý	celé	celé
<i>odstrkat</i> (pf.)					
<i>odříkat si</i> (impf.)	infinitiv	celý prez.	celý	celé	—
<i>odříkat</i> (pf.)					—
<i>utrhat</i> (impf.)	infinitiv	celý prez.	celý	celé	celé
Impf./pf.	infinitiv	prézens	imper.	prét. part.	pas. part.
<i>utrhat</i> (pf.)					
<i>vypovídat</i> (impf.)	infinitiv	celý prez.	celý	celé	—
<i>vypovídat se</i> (pf.)					—
<i>vyvzpomínat (si)</i> (impf.)	infinitiv	celý prez.	—	celé	—
<i>vyvzpomínat (si)</i> (pf.)		prézens	—		—
<i>zahýbat</i> (impf.)	infinitiv	celý prez.	celý imper.	celé partic.	—
<i>zahýbat</i> (pf.)			imper.		—
<i>zapovídat</i> (impf.)	infinitiv	celý prez.	celý imper.	celé partic.	—
<i>zapovídat se</i> (pf.)			imper.		—

Impf./pf.	infinitiv	prézens	imper.	prét. part.	pas. part.
<i>zodpovídat</i> (impf.)	infinitiv	celý prez.	celý imper.	celé partic.	celé p. p.
<i>zodpovídat</i> (pf.)					

Tabulka 21

Příklady užití vidově polysémních tvarů

napovídat (impf.) – **napovídat** (pf.)

(impf.) napovídal mi při luštění křížovky

(pf.) Hodně toho napovídal!

odstrkat (impf.) – **odstrkat** (pf.)

(impf.) "Co to doprdele je!" začínám držkovat a Kačka mě odstrká od okénka [Ara]

(pf.) odstrká od zdi všechnen nábytek, aby tam pořádně vyluxoval [Ara]

odříkat si /se (impf.) – **odříkat** (pf.)

(impf.) 1. Neustále spoří a odříká si i jen kávu v univerzitní kantýně.

2. Sváťa není slaboch, který si nic nedokáže odříct! Ale neodříká se už dlouho?

(pf.) [krátké humorné básničky] Během koncertu jich odříká tak padesát.

utrhat (impf.) – **utrhat** (pf.)

(impf.) V roce 1595 ... žaloval radní Jan Teplo, že mu Jiří Hložek utrhá na cti, když o něm prohlašuje že Teplo je všecek fortedlnej

(pf.) dostane krásnou kytku, ale utrhá jí květy a dá do vázy jen stonky

vypovídat (impf.) – **vypovídat se** (pf.)

(impf.) O vzniku Země vypovídá vzácný meteorit

(pf.) Jakmile se Nizozemka vypovídá ... novinářům, prosmýkne se kolem Sáblikové – ze všeho se potřebuje vypovídat

Popovídáme si o všem možném, vypovídáme se ze svých problémů ... a uleví se nám, spravíme si náladu.

vyvzpomínat (si) (impf.) – **vyvzpomínat (si)** (pf.)

(impf.) Celý týden si vyvzpomínal strašně hlouposti, jen abych sem nemohla jet.

(pf.) Jenže já už jsem se tak vyvzpomínal, že už jsem ze všech vzpomínek vyždímaný.

zahýbat (impf.) – **zahýbat** (pf.)

zahýbat (impf./pf.) *zahýbám, zahýbáš, zahýbá, zahýbáme, zahýbáte, zahýbají* (5. třída)

zahýbat (pf. pouze) *zahýbu, zahýbeš, zahýbe, zahýbeme, zahýbete, zahýbou* (1. třída)
zahýbu i zahýbám něčím (pf.) a *zahýbám někam / někomu* (impf.)

(impf.) 1. *Jezdí si, zahýbají do uzoučkových uliček a třískají popelnicemi už od šesti ráno;*

2. *muži, kteří mají doma tmavovlásky, jim zahýbají s blondýnami*

(pf.) *Ale právě daně s výplatou notně zahýbají. Tyto dvě značky ještě zahýbají evropským trhem*

zapovídat (impf.) – **zapovídat se** (pf.)

(impf.) *antidiskriminační zákon. Ten zapovídá znevýhodnění, které zohledňuje rasu nebo etnický původ.*

(pf.) *nedoslýchavá paní sousedka ... se na chodbě zapovídá se svým pejskem*

zodpovídat (impf.) – **zodpovídat** (pf.)

(impf.) *předáci zodpovídali za dílo i za lidi*

(pf.) *architekti ... nejprve představili celý svůj návrh a poté zodpovídali dotazy jednotlivých zastupitelů*

2 D) Slovesa s převažujícími perfektivními významy, od nichž se oddělil zřetelně imperfektivní význam

Jedná se o lexémy, jež jsou ve svém konkrétním významu interpretovány perfektivně, nicméně od nichž se oddělil jeden způsob užití, při němž sloveso z hlediska vidu chová jinak, totiž má imperfektivní význam. Konkrétně se zabýváme slovesy uvedenými v tabulce 9 níže. Princip tohoto posunu je popsán na případu slovesa *hodit – hodit se*.

Základní a konkrétní význam tohoto slovesa je význam pohybu: *hodit něco někam*. Zkoumaná reflexivizovaná podoba (*hodit se*) však už význam pohybu nevyjadřuje – základem významu reflexivizované podoby je *popis stavu*: výrazu *hodit se* užíváme tehdy, když se chceme vyjádřit k tomu, jestli je něco *vhodné*, jestli něco *patří k sobě*, *zda to svými vlastnostmi vyhovuje* (*hodí se mi to*) apod. V tomto smyslu je toto užití imperfektivní.

Podle Dostála (1954, s. 33) má-li jedna forma dva lexikální významy, které se podle významu projevují různým videm, pak jde vlastně o dvě slovesa nestejného vidu, protože lexikální významy jsou také dva. Níže uvedené příklady tak vlastně ilustrují různou míru osamostatňování imperfektivního významu u formy, která má jinak výrazné zastoupení významů perfektivních. Tuto míru můžeme zjišťovat podle kritérií (im)perfektivity (viz výše) Jak analýza ukáže, toto osamostatnění imperfektivního významu slovníky spíše nereflektují.

Impf./Pf.	infinitiv	préz.	imper.	prét. part.	pas. part.
<i>hodit (se) (pf.)</i>	infinitiv	celý prez.	celý imper. (impf. ojediněle)	celé partic.	—
<i>hodit se (impf.)</i>					—
<i>vejít (pf.)</i>	infinitiv	celý prez.	celý imper. (impf. ojediněle)	celé partic.	—
<i>vejít se (impf.)</i>					—
<i>obejít (pf.)</i>	infinitiv	celý prez.	celý imper. (impf. ojediněle)	celé partic.	—
<i>obejít se (impf.)</i>					—
<i>trefit se (pf.)</i>	infinitiv	celý prez.	celý imper.	celé partic.	—
<i>trefit (impf.)</i>					—
<i>padnout (pf.)</i>	infinitiv	3.sg., 3. pl.	celý imper. (impf. ojediněle)	celé partic.	—
<i>padnout (impf.)</i>					—
<i>seknout (pf.)</i>	infinitiv	3.sg., 3. pl.	celý imper. (impf. ojediněle)	celé partic.	—
<i>seknout (impf.)</i>					—
<i>sednout (pf.)</i>	infinitiv	3.sg., 3. pl.	celý imper. (impf. ojediněle)	celé partic.	—
<i>sednout (impf.)</i>					—

Tabulka 22

Příklady užití sloves z tabulky, testování jejich imperfektivního významu

hodit (se) (pf.) – hodit se (impf.)

(pf.) hodí kamenem

(pf.) Hodím se do Prahy autem. Frazémy: hodí se marod, hodit se do gala, hodit se do parády, do klidu, do dobré nálady

(impf.) efektivně pracovat s časem. Tato dovednost se mi nyní hodí v mém podnikání

Frazémy: hodit se k sobě, někomu se něco hodí do krámu, hodit se do páru aj.

Sloveso ve významu *být vhodný* nebo *vyhovující* má stavový význam.

Doklady imperfektivních významů – opisné futurum:

(impf.) pláštěnka ... bude se hodit nejen v dešti.

Další markery imperfektivity:

1. stále: Pevná linka se stále hodí.

2. pořád: Zkušenosti z Afriky se pořád hodí, říká dakarský matador Měřínský.

3. dlouho: *Tedy jsem si říkal: tahle věta se už dlouho hodí přímo na mě, je stvořená pro mě.*
4. dokud: *Předvolební prohlášení... platí jen tak dlouho, dokud se politikům hodí.*
5. začít: *na gymnáziu se mu prý hudební znalosti začaly hodit.*
6. přestat: *manželka se mu přestane hodit, protože má dojem, že není dostatečně reprezentativní*

J. Haller v *Naší řeči* (1934, 142n.) podotýká, že užití opisného futura *bude se hodit se* považovalo za nesprávné, zároveň upozorňuje na skutečnost, že tento význam je v opisném futuru doložen již ve staré češtině. Skutečně plné užití lexému v imperfektivním významu potvrzují i naše kritéria imperfektivity (1. až 6.). Imperfektivní význam *hodit se* má v SSJČ samostatné heslo.

vejít (pf.) – **vejít se** (impf.)

(pf.) *Jakmile [učitel] vejde do třídy, začne křičet*

(impf.) *Vejde se to sem.*

Imperativ:

(pf.) *Vejděte a rozhlédněte se.*

(impf.) *Pište bez ohledu na políčka, vejděte se do jednoho řádku.*

Užití *vejít* ve významu pohybu je perfektivní, avšak vyjadřujeme-li se o někom/něčem v tom smyslu, zda uvedená osoba či předmět *vyhovuje nebo nevyhovuje velikostí*, poukážeme tím na vlastnosti dané osoby či předmětu. To jinými slovy znamená, že nám jde o stav té osoby či věci. A v tomto stavovém významu je sloveso *vejít se* imperfektivní.

Doklady imperfektivních významů – opisné futurum:

počkej tajle musíš ňák to zvednout ... no počkej to se tam nebude vejít [ORAL v1]⁶⁸

Další markery imperfektivity:

1. stále: *Stále ještě se vejdu do své závodní kombinézy.*
2. pořád: *Pořád se pohodlně vejdete do částky 20 000 Kč*
3. furt: *telefon... je velký ale mě to nevadí... zároveň se furt vejde do kapsy [internet]*
4. dlouho: *Jak dlouho se Vám dítě vešlo do hluboké korby kočárku? [internet]*
5. dokud: *dokud se vejde do vajíčka [=autosedačka], nechej ji v něm. [internet]*
6. začít: NE

⁶⁸ Jeden uživatel v internetové diskusi na téma: *Je to správné nebude se vejít?*, argumentoval takto: ... *jsm tím zdůrazňoval ten budoucí čas, jako že teď se eště vejde, ale pak někdy později už se... nebude vejít...* a vystihl tak na jedné straně fakt, že v daném významu toto sloveso skutečně vyjadřuje přítomný stav, na druhé straně též komunikační potřebu odlišovat stav v přítomnosti od stavu, který teprve nastane.

7. přestat: NE

V SSČ je význam *vejít se* zachycen jako jeden z významů *vejít*; SSČ tento význam považuje za dokonavý.

obejít (pf.) – **obejít se** (impf.)

(pf.) *Těšil se , že rybník obejde , ale narazil na ceduli MAJETEK CUKROVARU*

(impf.) *Bez počítače či notebooku se obejde málokterý vysokoškolák.*

(impf.) *Bez levé ruky se obejdu.*

Perfektivní užití *obejít* vyjadřuje pohyb, imperfektivní příklady *obejít se* znamenají *být schopen*, mají modální význam: *bez počítače nedokáže nic dělat; dokážu bez levé ruky všechno dělat* – tzn. že prezentní užití má význam stavu.

Další markery imperfektivity:

1. stále: *Satelitní navigace. Někteří z nás se bez ní stále obejdou.*

2. pořád: *Pořád se obejdu bez instagramu.*

3. furt: NE

4. dlouho: *Jak dlouho se obejdu bez peněz, které do investice vložím?*

5. dokud: *Jaký jste byl žák? ... Dokud se škola obešla bez domácí přípravy, pak velmi dobrý.*

6. začít: NE

7. přestat: NE

Sledovaný význam *obejít se* je v SSČ zachycen jako jeden z významů *obejít*; SSČ tento význam považuje za dokonavý.

trefit (se) (pf.) – **trefit** (impf.)

(pf.) *Čekali jsme dlouho, až se trefí. A trefil se fantasticky.*

(impf.) *Václavské náměstí v Praze ... každý tam trefí.*

Perfektivní užití *trefit se* vyjadřuje pohyb, zasažení cíle, zatímco imperfektivní užití *trefit* znamená *znát cestu do určitého cíle*, má stavový význam.

Opisné futurum:

Opisné futurum: *sem nebude trefit ten doktor filozofie, který mne vlastně donutil, abych psal*

Další markery imperfektivity:

1. stále: *zvedly i poplatky za stánky. Radost ze zvýšeného nájemného samozřejmě nemáme. Navíc lidé sem stále netrefí a bloudí*

2. pořád: *z tréninkového střediska ve Westchesteru pořád ještě dobře netrefí zpět. I v neděli se ztratil*

3. furt: NE

4. dlouho: NE

5. dokud: Lékař není „přestárlý“, dokud udrží moč a trefí do ordinace, aby nezela prázdnotou.

6. začít: NE

7. přestat: NE

Sledovaný význam *trefit* (někam) je v SSČ zachycen jako jeden z významů slovesa *trefit*; SSČ tento význam považuje za dokonavý.

padnout (pf.) – **padnout** (impf.)

(pf.) míč padne na zem; (rozhodnutí, verdikt, vláda, rekord) padne

(impf.) jedna velikost padne všem (Oral v1)

Perfektivní užití vyjadřuje pohyb, zatímco imperfektivní užití znamená, že oděv je *vyhovující velikostí, dobře sedí na těle*, má stavový význam.

Opisné futurum:

Nechte si poradit v personální agentuře ... Výsledky využijte k tomu, abyste si našly práci, která vám bude padnout jako ulitá; Klobouk mu bude padnout

Další markery impf.:

1. stále: Ford prý věděl, že starý klobouk mu stále padne

2. pořád: starý kostýmek ... Moc jsem ho nenosila ... naštěstí pořád dobře padne

3. furt: NE

4. dlouho: NE

5. dokud: řekla jsem si, že váhu nebudu řešit, dokud mi padne moje oblečení

6. začít: NE

7. přestat: NE

Sledovaný význam *padnout* je v SSJČ zachycen jako jeden z významů slovesa; SSJČ tento význam považuje za dokonavý / nedokonavý.

seknout (pf.) – **seknout** (impf.)

(pf.) stožár, do kterého ...každý ... symbolicky sekne sekerou

(impf.) Dobře střižené kalhoty, výrazné košile a třeba sportovní bunda jim oběma sekne

Perfektivní význam *seknout* znamená krátký pohyb sečným nástrojem, imperfektivní význam se používá při hodnocení vzhledu někoho, zejména oblečení, má stavový význam.

Opisné futurum:

Takhle to bude seknout i vám v šatech ála windsorská panička! [internet]

Další markery impf.:

1. stále: Děvčatům se bude velice líbit, [album] je dostatečně nové a přítulné. A Albertovi to stále náramně sekne, o tom žádá.
2. pořád: Monika ukázala, že i po dvou dětech jí to v plavkách pořád sekne
3. furt: NE
4. dlouho: NE
5. dokud + pozitivní tvar slovesa: NE
6. začít: NE
7. přestat: NE

SSČ ani SSJČ užití v daném významu neuvádí.

sednout (pf.) – **sednout** (impf.)

[a] (pf.) sedne si na židli;

[b] (impf.) někomu něco sedne: šaty, aktivita, filmová role; To na něj sedne.

[c] (impf.) Výraz ‚mimoň‘ na něj sedne perfektně. [internet]

[d] (impf.) Ne vždy mi sedne vaše nabídka, ale chápu, že se nemůžete vždy trefit do chutí všech. [internet]

[e] (pf./impf.) to asi podle toho fakt co jíš a jak ti to sedne [ORAL 2013] – zase začátek stavu a stav

Perfektivní význam znamená pohyb do polohy vsedě; imperfektivní užití znamená *být vhodný pro něco, pasovat; být vyhovující potřebám někoho; ukázat se jako ne/vhodný*. Příklad [e]: jídlo může vyvolat nepříznivou reakci organismu, v tomto smyslu nám *něco nesesedlo a následně teď nesesdí*, čili *sednout* zde zastupuje děj způsobující následný stav.

Další markery imperfektivity:

1. stále ještě: Je škoda, že se mezi tyto "rychlakvašky" zařadil též Vladimír Jiránek. I po řadě let je zjevné, že by mu králíci stále ještě sedli lépe než tváře politiků.
2. pořád: ale lehce sobecky jsem si říkal, jestli není takového politika pro Brusel škoda. Nahradil ho ... v Ostravě jiný občanský demokrat? ... nikoliv. Navíc mi k němu pořád více sedne, jak řeší stavbu krajské vědecké knihovny... než když studuje rozvoj širokopásmového internetu v Evropě
3. furt: NE
4. dlouho: NE
5. dokud + pozitivní tvar slovesa: NE
6. začít: NE
7. přestat: NE
8. opisné futurum: NE

Sledovaný význam *sednout* je v SSJČ zachycen jako jeden z významů slovesa; SSJČ tento význam považuje za dokonavý, zřídka nedokonavý.

Závěr ke skupině 2 D:

Tato příkladová skupina představuje případy, kdy základní, konkrétní význam slovesa znamená krátký pohyb a v tomto užití mají jeho predikáty význam dějový.

Od těchto užití se oddělil význam, který je imperfektivní. O tom, že jde skutečně o imperfektivní užití lexému, jsme se přesvědčili testy. Kromě toho imperfektivní vnímání významu výpovědi je dáno tím, že predikát v tomto významu užitý vyjadřuje s největší pravděpodobností stav. Stav vyjadřují státnost, místo označení pohybu se predikáty vyslovují k tomu, jak něco vypadá, nejčastěji slouží jako kvalifikátory.

Závěry

1. Zaznamenali jsme celkem 174 případů vidové homonymie, resp. polysémie v rozpětí od čisté homonymie až k čisté polysémii s přechodnými případy. Tento výčet však nikterak nepovažujeme za úplný, šlo nám spíše o zachycení různých možností, ty jsou zobrazeny skupinami 1 A-D a 2 A-D.
2. Příkladová skupina sloves 2D obsahuje dvojice *hodit* (pf.) – *hodit se* (impf.), *vejít* (pf.) – *vejít se* (impf.), *obejít* (pf.) – *obejít se* (impf.), *trefit* (se) (pf.) – *trefit* (impf.), *padnout* (pf.) – *padnout* (impf.), *seknout* (pf.) – *seknout* (impf.), *sednout* (pf.) – *sednout* (impf.). U těchto sloves jeden výraz zahrnuje na jedné straně konkrétní užití především dějová (*vejde do místnosti*) a na straně druhé užití především stavová (*vejde se pod postel*), přičemž užití s dějovým významem jsou perfektivní a užití s významem stavu jsou imperfektivní. O imperfektivním užití těchto stavových významů se přesvědčujeme pomocí testů. S ohledem na změnu vidového významu by bylo správné, kdyby slovníky stavový význam 1. refletovaly 2. nezahrnovaly pod užití dějová, jak se doposud děje (výjimkou je zde případ *hodit se*).
3. Znovu se tedy ukazuje, že pro identifikaci vidové hodnoty výrazu nestačí vycházet jen z morfologického ustrojení slovesa. Sama slovesná forma k vyjádření vidového významu nestačí. Představa, že vid je spojen s morfologickým utvářením slovesa jednoznačně, tak není přiměřená. Vidové hodnoty, které dané sloveso nabývá, závisí i na způsobu užití toho slovesa.
4. U případů vidové polysémie si můžeme na některých příkladech ukázat, co vlastně přispívá k vidové interpretaci jedním nebo druhým směrem:

- A. Mezi signály na výrazové rovině je relevantní zejména čas události: Préteritum je pro interpretaci perfektivity jednoznačnější. Porovnejme příklady [1] a [2]

[1] *Hodně toho napovídal; Trefil pěšky až k nim.*

[2] *Hodně toho napovídá; Trefí k nim po paměti.*

Výpovědi [1] vyjadřují skončený děj, který interpretujeme jako proběhlý. Proti tomu události v příkladu [2] mají větší předpoklad být konstruovány jako stavy, kterými vyjadřujeme vlastnosti dané osoby, jaká ta osoba je.

- B. Na výrazové rovině ovlivňuje vidovou interpretaci rovněž pojetí okolních událostí. Porovnejme příklady [3] a [4]

[3] *(impf.) Tito synové byli stateční, stavěli se do čela vojska, vsedali na koně a jezdili do mnoha bitev a bojů.*

[4] *(pf.) I vstali silní a mocní bohatýři, rychle vstali na své hbité nohy, vyšli ven ze stanu, vsedali na dobré koně a sjeli dolů s vysoké hory.*

Jednotlivé události v příkladu [3] jsou vyjádřeny imperfektivními slovesy označujícími děje, které se opakují: v tomto světle interpretujeme predikát *vsedali* jako děj neukončený. Naproti tomu v souhrnu událostí obsažených v příkladu [4] označuje predikát *vsedali* ukončený děj následující po ukončeném ději *vyšli* a předcházející ději *sjeli*.

- C. Když se na výrazové rovině nic nesignalizuje o vidu slovesa, řídíme se při interpretaci svou zkušeností, můžeme říci, že určitý konstrual máme „defaultně nastavený“. Srov. příklady

[5] *na horách napadal sníh; listí napadalo na zem*

[6] *napadal ji urážkami*

Události [5] označují jednosměrný pohyb dolů, který nutně musí být ukončený, naproti tomu za událostí [6] žádná představa ukončenosti nestojí.

- D. Někdy je povaha signálů na výrazové rovině dokonce v protikladu k tomu, jak událost „defaultně“ vnímáme. Porovnejme příklad

[7] *listí, jehličí, sníh, omítka opadá*

[8] *voda, nadšení opadá*

Distributivní význam by měl předpokládat mnohočetnost, počitatelnost nositele děje. *Listí, jehličí* jsou však kolektiva a *sníh* neb *omítka* jsou látková substantiva. U těchto substantiv by vlastně jejich číselná povaha (kolektivum, látka ve smyslu nedělitelnost) měla ze své podstaty *popírat* slučitelnost s distributivností, jinak řečeno dělitelností na části, které se dějí postupně, nikoli zároveň, a s ukončeností. Přesto tyto události vnímáme jako ukončené. Je to dáno představou ukončeného pohybu, kterou za vyjádřením máme. Naproti tomu události *nadšení opadá* se s představou žádného pohybu, který skončí na zemi, nespojují.

*

Závěry

Výchozí postulát

V první kapitole jsme se seznámili s popisem kategorie vidu v české lingvistice. Zároveň se ukazuje se, že vid nestačí chápat morfologicky, tedy tak, že vidová hodnota výpovědi je spojena výlučně se slovesným lexémem, jeho morfologickým ustrojením, a tedy daná infinitivem, resp. pro celé slovesné paradigma identifikovatelná na infinitivu daného slovesa. Z toho důvodu v práci rozlišujeme mezi **morfologickými perfektivy**, resp. **morfologickými imperfektivy** na straně jedné a **perfektivním**, resp. **imperfektivním významem výpovědi / události**, její **perfektivní**, resp. **imperfektivní** interpretací.

Základní pojmy

1. Východiskem nám je pojem **události**. Komunikanti mohou pojímat událost, o které komunikují, různým způsobem. Prostředkem, který nám slouží k zachycení těchto různých chápání (uchopení) události, je pojem **konstrual** (interpretace, pojetí) události (Croft 2012).
2. Události jsou v dvojího druhu: **dějové** a **stavové**.
3. Z hlediska vidu se situace jeví tak, že jedné a téže události může odpovídat perfektivní nebo imperfektivní konstrual (nejasné případy ponecháváme stranou), resp. konstrual dějový vs. stavový. V centru naší pozornosti jsou **stavy** (Vendler 1967). Vlastnosti stavů popisujeme v kontrastu s **ději**.

Vlastnosti stavů:

- **Stavy** nemůžeme pozorovat přímo, **zjišťujeme je prostřednictvím dějů**: *J sme svědky toho, že slečna hraje na piano, z toho usoudíme, že je pianistka.*
- **Stav je podmínkou děje**: *Musím umět číst, abych si mohla něco přečíst.*

- Z hlediska pozorovatele, tedy toho, kdo stav někomu nebo něčemu přisuzuje, je vždy prvotní děj, z něhož lze následně stav vyvodit.
- Z hlediska nositele stavu je však pochopitelně prvotní stav, který je podmínkou k tomu, aby ho mohl jeho nositel uplatnit v ději.
- Stavby jsou události pojeté komunikanty **neaktuálně**, děje jsou události pojeté jako **aktuální**. Platí přitom, že konstruální události je aktuální, tj. událost je pojata jako aktuální, pokud je uchopena jako takřikající probíhající „před zraky“ komunikantů (v případě přítomnosti) nebo „před zraky“ participantů události (v případě minulosti a budoucnosti).
- Děje **probíhají nebo trvají**. Průběh/trvání děje s sebou nese možnost průběh/trvání nějak kvalifikovat (děje začínají, jsou v běhu, končí, vrcholí apod.). Stavby jen **platí nebo neplatí**.
- Z toho, že stavby platí nebo neplatí, neplyne, jak se někdy mylně soudí, že stavby by byly atemporální. I stavby mohou platit v minulosti, přítomnosti nebo budoucnosti, tedy v různých časech a jako o takových se o nich vyjadřujeme.
- Stav „vzniká“, tj. **stavový konstruální události** vzniká, procesem **zobecnění**. Čím vyšší míra zobecnění vyjádření, tím větší míra „stavovosti“.

Analýzy korpusových dat 1 a 2

Opírali jsme se o metodu corpus-based, jinak řečeno postupujeme od introspektivně vybudované hypotézy směrem k jejímu ověřování na korpusových datech.

Práce obsahuje popis a výsledky dvou analýz korpusových dat, obě byly zaměřeny na výzkum stavových významů u morfologických perfektiv. Vycházíme z názoru, že

- vidový význam výpovědi není dán slovesem samotným (jeho morfologickým ustrojením), ale jeho **užitím** v komunikaci
- V případě distinkce mezi stavovostí (neaktuálností) a dějovostí (aktuálností) konstruální se se zdá být rozhodujícím faktorem kategorie slovesného času: výběr **gramatických časů** při vyjadřování minulosti, současnosti a budoucnosti je v případě stavů jiný než v případě dějů.

Hypotéza pro korpusovou analýzu 1

Středem pozornosti byla tzv. *neaktuální perfektiva*. Tento pojem zavedl Kopečný (1962, s. 36n). Podle autora se jedná o zvláštní skupinu dokonavých sloves. Mezi neaktuálními perfektivy jsme se zaměřili na skupinu tzv. **kapacitiv**. Pozornost badatelů mají kapacitiva především kvůli nejasnostem v otázce, jak interpretovat jejich vid. Diskuse na toto téma probíhají již od 40. let minulého století a v průběhu doby do ní přispěli snad všichni čeští

aspektologové. Je zřejmé, že ve všech pojetích se autoři nějak pokoušejí skloubit kritérium morfologické formy (perfektivnost vyjádřená prefixací) s významem schopnosti jako vlastnosti konatele. Zároveň je zřejmé, že se to ne vždy úplně daří.

Ve své práci se snažím dokázat, že jednotící rys, který můžeme některým výskytům sloves z Kopečného neaktuálních perfektiv přiřknout, není pouze formálně morfologický, ale je jím **stavový význam**, který predikáty těchto sloves ve výpovědích (často) vyjadřují. Pro náš přístup bylo zásadní především odlišit od sebe dva významy, které kapacitiva ve výpovědích vyjadřují. a) význam stavový (*možnost, schopnost n. způsobilost k dosažení něj. cíle*) b) význam dějový (*uskutečnění děje*). Název kapacitiva získala tato slovesa díky vyjadřování toho, čemu říkáme stav. Abychom mohli pod kapacitivum zahrnout *všechna užití* jeho predikátu, tedy jak stavové, tak i dějové, označili jsme je pro lepší srozumitelnost jako **kapacitivum v širším slova smyslu**.

Závěry z analýzy kapacitiv

Analýzovala jsem celkem 1200 konkordancí predikátů sloves *ujít, ujet, uzvednout/uzdvihnout, uvést, ubránit a uživit* (U každého slovesa jsem analyzovala náhodný vzorek 100 výskytů v přítomnosti a v minulosti) a porovnávala jejich výskyt v přítomném a minulém tvaru z hlediska toho, co vyjadřují. Ukázalo se, že je-li v predikátu sloveso v širším slova smyslu kapacitivní, pak

- buď **popisuje schopnost** živého konatele či dispozici neživého konatele jako jeho vlastnost, vyjadřuje jeho charakteristiku, vyslovuje se k tomu, jaký konatel je, tzn. má *stavový význam*,
- nebo **vyjadřuje vykonávání děje** ve vymezené míře jako projev této schopnosti živého konatele, nebo činnostní projev dispozice neživého konatele, tzn. má *dějový význam*.
- V zásadě platí, že dějový či stavový význam predikátu **nelze stanovit a priori, vynořuje se z užití slovesa v konkrétní výpovědi**.
- Tvary přítomnosti či minulosti kapacitiv mají potenciál stát se předmětem dějové či stavové interpretace (konstruovat). Z toho plyne, že **dějový ani stavový význam nelze mechanicky ztotožňovat s určitým slovesným lexémem**. Dělení na dějová a stavová vyjádření prochází tedy uvnitř každého lemmatu, uvnitř množiny jeho výskytů, které se pod tímto lemmatem sdružují.
- Dějovou, resp. stavovou interpretaci výpovědí ovlivňuje i **sémantický potenciál lexému**, konkrétně *míra abstraktnosti* jeho významů. Sloveso *živit* má podle Vendlerovy klasifikace významy generického stavu. Výsledkem je, že výpovědi s tímto slovesem v predikátu inklinují k tomu být interpretovány stavově, tedy ne jako děj.

- Dějový, resp. stavový potenciál konkrétního predikátu je ovlivňován také jeho lexikálním rozsahem/rozpětím: a) Sloveso *uvést* má malé sémantické rozpětí, ve zkoumaných výskytech se jeho predikáty uplatňovaly především při popisu vlastností různých dopravních prostředků. To je také nejpravděpodobnější důvod, proč jeho přítomní i přeteritní tvary vyjadřovaly v převážné většině stavy. b) Sloveso *uhlídat* mělo u typu *uhlídal* pouze jeden význam, navíc zúžený na oblast sportu: *mít kontrolu nad protivníkem*. S tím patrně také souvisí, proč měly všechny analyzované konkordance v přeteritu typu *uhlídal* význam dějový.
- U typu *ušel, ujel, uzvedl a uhlídal* (tj. přeteritních tvarů těchto sloves) mají **dějové významy převahu nad stavovými**, naopak výskyty typu *ujde, ujede, uzvedne a uhlídá*, tedy **přítomní tvary vykazují opačnou tendenci častěji vyjadřovat stav**. Z toho je zřejmé, že slovesný čas je pro dějový či stavový konstruál výpovědi relevantní faktor.
- Výsledkem analýzy je závěr, že důležitým faktorem, který se při interpretaci jednotlivých užití uplatňuje, je **kategorie gramatického času**: podíl dějové interpretace v přeteritu je zpravidla vyšší než u přítomního tvaru téhož slovesa.

Z těchto závěrů vyplývá, že

1. Dějová – stavová interpretace není dána lexikální jednotkou kapacitivního slovesa v predikátu, ale jeho užitím. Dějová, resp. stavová interpretace není vázána na sloveso jako lemma/lexém, ale prochází jím napříč, jedna a tatáž forma je někdy použita stavově, jindy dějově.
2. Z toho plyne, že metodologie, která vychází z formy jazykového výrazu a své úvahy o významu této formy váže na ni samou, je postup, který neumožňuje nahlédnout proměnlivost významu formy v různých jejích užitích.

Analýza korpusových dat 2: Aspektuální paradox

U kapacitiv jsme jako společný jmenovatel identifikovali stavovost. Přitom kapacitiva v širším slova smyslu netvoří sémanticky homogenní skupinu. Nabízí se tedy otázka, zda rovněž další morfologická perfektiva nevyjadřují za určitých podmínek stav.

Předpokládali jsme, že další stavová užití může odhalit právě aspektuálně paradoxní kolokace *(ještě) pořád/stále/furt/dokud (ještě) + morfologicky perfektivní sloveso v přítomním, afirmativním tvaru“ (t + PMF)⁶⁹*. V čem tento paradox spočívá: Morfologicky perfektivní sloveso je takové sloveso, které podle Kopečného (1962, s. 9) *vyjadřuje děj v jeho*

⁶⁹ t – uvedené časové adverbium, MPF – morfologické perfektivum

výsledku, jako hotový fakt, nebo také děj celkový, souborný. Dodejme k tomu, že do děje takto pojatého nemůžou komunikanti takříkajíc vstoupit, metaforicky řečeno: „stojí“ totiž buď před dějem, nebo až za ním“. V kontrastu se sémantickým vymezením perfektiv vyjadřují adverbiální výrazy *(ještě) pořád, (ještě) stále, (ještě) furt*, že něco trvá, resp. že děj probíhá nebo že stav platí *neustále, ustavičně, nepřetržitě*. Adverbiální výraz *dokud + morfologicky perfektivní sloveso v kladném tvaru* má prospektivní význam, vyjadřuje pokračování trvání predikátem vyjádřené události, která už započala. Sledovanou kolokaci jsme hledali v současném největším korpusu ČNK psaných textů SYN v7.

Ukázalo se, že stavová událost vzniká součinností několika faktorů: dochází zde ke spolupůsobení významů **vidových** (perfektivní pojetí události), **časových** (prézens) a **modálních** (schopnost a možnost). Zvláštní pozornost, jak již bylo uvedeno výše, se věnuje analýze **modálních podmínek** pro konstruování stavového významu, tzn. **schopnosti** nebo **možnosti**. Východiskem nám přitom bylo pojetí modalit u Benešové (srov. Panevová 1971).

Prototypický případ schopností situace je 1. živý konatel, který 2. dosáhne vymezené míry, což je mu připisováno jako 3. schopnost vyjádřená 4. přezentem. Zatímco schopnost znamená naplnění události po tu míru, která je vyznačena podmínkou, možnost znamená překonávání této podmínky.

Ukázalo se, že významy sledované kolokace se kromě schopnosti, resp. možnosti vztahují k dalším sémantickým oblastem, které bývají stavům připisovány. Jejich klasifikací jsem dostala **11 sémantických skupin** predikátů: původní kapacitiva, MPF lexikálním význam schopnosti, MPF užitá ve významu schopnosti podat výkon, MPF lexikální význam možnosti, MPF užitá ve významu možnosti, MPF užitá ve významu existence, MPF užitá ve významu vlastnosti/kvalifikátoru, MPF, jejichž aktant určuje kvantum, MPF užitá ve významu záliby proživatele, MPF užitá ve významu trvání, MPF užitá ve významu transakce a jejích složek, MPF užitá ve významu smyslového vnímání a/nebo kognitivní činnosti, MPF kognitivní činnosti užitá ve významu schopnosti a MPF užitá ve významu reakce na podnět spolu s verby dicendi.

Rozdělení predikátů do skupin bylo provedeno na základě toho, v jakých konkrétních užitích a konkrétních významech se ten který predikát v kolokaci *t + MPF* objevil. Ukázalo se, že jeden a týž lexém nemusí vždy vyjadřovat jeden a ten samý stavový význam.

Prostřednictvím jednoho lexému lze vyjadřovat různé stavové významy.

Analýza kolokace *t + MPF* rovněž objasnila vidovou a časovou charakteristiku verb sentiendi a cogitandi, která se chovají jinak než slovesa ostatní, a to jak z hlediska gramatického času, tak z hlediska vidu (protiklad děj vs. stav).

Závěr k vidové hodnotě predikátů ve stavových významech

V úvahách o **vidové hodnotě** predikátů je třeba počítat s faktory slovesného **času a modality**.

- **Gramatický čas** predikátu se užívá v případě děje jinak než v případě stavu. Zároveň platí, že čas predikátu nás ovlivňuje v tom, zda událost s tímto predikátem interpretujeme spíše jako děj či stav. Rovněž platí, že ve významu stavu slovesa **ztrácejí dějovost**, tím pádem i **vidovou opozici**. Z hlediska konstruálu „*je kuřák*“ je totéž, řeknu-li *kouří 40 cigaret denně* nebo *vykouří 40 cigaret denně*.
- Z hlediska **modality** to však stejné není: *vykouří* si i ve svém stavovém významu ponechává stopu perfektivity, což znamená, že tímto predikátem lze sdělit jednak že *umí kouřit*, tzn. základní schopnost, ale také že *dokáže*. Perfektivem vyjádřená schopnost tedy implikuje výkon, tzn. naplnění události do dané míry.

Vidová homonymie a polysémie

Samostatnou kapitolu práce tvoří přehled případů vidové homonymie a polysémie. Na tomto materiálu se znovu ukazuje, že pro identifikaci vidové hodnoty výrazu nestačí vycházet jen z morfologického ustrojení slovesa, sama slovesná forma k interpretaci vidového významu není dostačující. Představa, že vid je spojen s morfologickým utvářením slovesa jednoznačně, tak není přiměřená. Vidové hodnoty, které dané sloveso nabývá, závisí i na způsobu užití toho slovesa.

- Zaznamenali jsme celkem 174 případů v rozpětí od čisté homonymie až k čisté polysémii s přechodnými případy. Tento výčet však nikterak nepovažujeme za úplný. Vznikly skupiny vidové homonymie: 1 a) – d) a polysémie: 2 a) – d).
- Homonymní, resp. polysémní tvary sloves jsou v práci představeny v tabulkách, které uvádějí základní jednoduché tvary slovesa. Jde o tyto jednoduché tvary, které lze od slovesa utvořit: **infinitiv – prézens – imperativ – préteritní participium – trpné participium**

Přechod od případů homonymie skupin k polysémii je přitom postupný: Skupina, kterou jsme nazvali „polysémní“, se vyznačuje tím, že v ní polysémních případů přibývá, avšak ne všechny případy v této skupině uvedené jsou nutně polysémní.

Z výsledků obou korpusových analýz stejně jako z poznatků o vidové homonymii a polysémii vyplývá, že východiskem, odkud je třeba na vid pohlížet, je událost slovesným predikátem vidově ztvárněná, nikoliv pouze morfologického utváření slovesa.

* *

Literatura

- Bartoň T., V. Cvrček, F. Čermák, T. Jelínek, V. Petkevič, 2009, *Statistiky češtiny*. Nakladatelství Lidové noviny/Ústav českého národního korpusu, Praha.
- Benko, V., 2014, Aranea: Yet Another Family of (Comparable) Web Corpora. In: Sojka P., Horák A., Kopeček I., Pala K. (eds.): *Text, Speech and Dialogue*. 17th International Conference, TSD 2014, Brno, Czech Republic, September 8–12, 2014. Proceedings. LNCS 8655. Springer International Publishing Switzerland. 257–264
- Benveniste É., 1970, Řeč a lidská zkušenost. In: *12 esejů o jazyce*. Mladá fronta, Praha, 9–19.
- Bermel N., 1997, *Context and the Lexicon in the Development of Russian Aspect*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.
- Bermel N., I. Kořánová, 2008, From Adverb to Verb: Aspectual Choice in the Teaching of Czech as a Foreign Language. In: Cravens C., Fidler M.U., Kresin S.C. (eds.): *Between Texts, Languages, and Cultures*. Slavica Publishers, Indiana University, Slavica: Bloomington, 53–70.
- Bybee J., R. Perkins, W. Pagliuca, 1994, *The Evolution of Grammar*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Comrie B., 1995, *Aspect*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Comrie B., 1985, *Tense*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Croft W., 2012, *Verbs, Aspect and Causal Structure*. Oxford University Press, Oxford.
- Cvrček V., 2013, *Kvantitativní analýza kontextu*. Nakladatelství Lidové noviny /Ústav českého národního korpusu, Praha.
- Cvrček V., Fidler M., 2017, Probing Aspectual Context with Keyword Analysis. In: Makarova, A., Disckey, S., Divjak, D. (eds.): *Each Venture a New Beginning /Studies in Honour of Laura A. Janda/*. Indiana University, Slavica, Bloomington, 279–298.
- Čermák F., 1974, Víceslovné pojmenování typu verbum – substantivum v češtině. *Slovo a slovesnost*, 35, 287–303.
- Čermák F., 2010, *Lexikon a sémantika*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha.
- Čermák F., 2011, Korpusy včera, dnes a zítra. In: Čermák F. (ed.): *Korpusová lingvistika Praha 2011, 2 – Výzkum a výstavba korpusů*. Nakladatelství Lidové noviny /Ústav českého národního korpusu, Praha, 10–29.

- Čermák F., 2012, Kauzativa. In: Hasil J., Hrdlička M. (eds.): *Materiály ze VII. mezinárodního symposia o češtině jako cizím jazyku*. Univerzita Karlova v nakladatelství Euroslavica, Praha, 51–60.
- Čermák F., 2014, České prefixy verbální. In: Čermák F., *Jazyk a slovník. Vybrané lingvistické studie*. Karolinum, Praha, 261–281.
- Čermák F., 2017, *Korpus a korpusová lingvistika*. Karolinum, Praha.
- Čermáková A., 2009, *Valence českých substantiv*. Nakladatelství Lidové noviny/Ústav českého národního korpusu, Praha.
- Dahl Ö., 1985, *Tense and Aspect Systems*. Basil Blackwell, Oxford, New York.
- Daneš F., 1971, Pokus o strukturní analýzu slovesných významů. *Slovo a slovesnost*, 32, 193–207.
- Daneš F., 1979, Poznámky k slovesnému vidu z hlediska sémantického. *Opuscula Polono-Slavica*. Warszawa – Kraków, 87–94.
- Daneš F., 1985, *Věta a text*. Academia, Praha.
- Daneš F., 2001, Univerzália a specifika češtiny v období globalizačních proměn. In Z. Hladká a P. Karlík (eds.): *Čeština – univerzália a specifika 3*. Masarykova univerzita, Brno, 37–47.
- Daneš F., Hlavsa Z., Jirsová A., Macháčková E., Prouzová H., 1981, *Větné vzorce v češtině*. Academia, Praha.
- Deroy O., 2007, Of Ability Statements. In: Penco C., Vignolo M., Ottonelli V., Amoretti C. (eds.): *4th Latin meeting in Analytic Philosophy*, Genova 20–22 September 2007, 103–116. Dostupné na <<http://ceur-ws.org/Vol-278/>>
- Dickey S. M., 1997, “Semelfactive” -nq- and the Western Aspect Gestalt, *Journal of Slavic Linguistic* 9(1), 25–48.
- Dickey S. M., 2000, *Parameters of Slavic Aspect: A Cognitive Approach*. CSLI Publications, Stanford.
- Dickey S. M., J. Hutcheson, 2003, Delimitative Verbs in Russian, Czech and Slavic. In: Maguire, R. A., Timberlake, A. (eds.): *American Contributions to the Thirteenth International Congress of Slavists*. Slavica, Columbus, Ohio, 23–36.
- Dokulil M., 1958, K otázce morfologických protikladů. *Slovo a slovesnost*, 19, 81–103.
- Dokulil M., 1997a, Modifikace vidového protikladu v rámci imperativu v spisovné češtině a ruštině. In: Dokulil M.: *Obsah – výraz – význam. Výbor z lingvistického díla M. Dokulila*. Filozofická fakulta UK, Praha, 171–181.

- Dokulil M., 1997b, K překládání slovesného vidu. In: Dokulil M: *Obsah – výraz – význam. Výbor z lingvistického díla M. Dokulila*. Filozofická fakulta UK, Praha, 182–190.
- Dokulil M., J. Kuchař, 1977, Slovo tvorná charakteristika cizích slov. *Naše řeč*, 60, 169–184.
- Dostál A., 1939, Příspěvky ke zkoumání slovesných vidů. *Časopis pro moderní filologii*, 25, 292–307.
- Dostál A., 1954, *Studie o vidovém systému v staroslověnině*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha.
- Dostál A., 1959, Několik kritických poznámek k posledním pracím o vidu slovanského slovesa. *Slavia*, 28, 326–346.
- Eckert E., Aspect in Repetitive Contexts in Russian and Czech. In: Flier M., A. Timberlake (eds.), *The scope of Slavic aspect*. Slavica publishers, Columbus Ohio, 168–179.
- Esvan F., 2001, O některých zvláštích českých verb videndi. In: Hladká Z. et al. (eds.): *Čeština – univerzália a specifika 3*. Brno, 155–161.
- Esvan F., 2002, Korpus jako zdroj popisu vidové. In: Hladká Z., Karlík P. (eds.): *Čeština – univerzália a specifika 4*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 151–156.
- Esvan F., 2004b, *Budoucí čas a vid v češtině: několik poznámek na základě korpusových dat*, In: Hladká Z., Karlík P. (eds.), *Čeština – univerzália a specifika 5*, Sborník konference v Brně 13.–15.11.2003. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 136–142.
- Esvan F., 2005a, Několik poznámek k futuru modálních sloves *moci* a *muset* v češtině, In: Blatná, R., Petkevič, V. (eds.): *Jazyky a jazykověda. Sborník k 65. narozeninám prof. Františka Čermáka*. ÚČNK FF UK, Praha, 285–299.
- Esvan F., 2005b, Vidová opozice v kontextu, In: Karlík P. (ed.): *Korpus jako zdroj dat o češtině*. MU, Brno, 63–70.
- Esvan F., 2005c, K vyhledávání sekundárních imperfektiv, In: Štícha F., Šimandl J. (eds.): *Gramatika a korpus – Grammar & Corpora 2005*. Ústav pro jazyk český AVČR, Praha, 49–56.
- Esvan F., 2006a, Srovnávací rozbor mluvených korpusů (PMK a BMK): metodologické problémy a první výsledky, In: Čermák F., Blatná R. (eds.): *Korpusová lingvistika: Stav a modelové přístupy, Studie z korpusové lingvistiky 1*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 95–117.
- Esvan F., 2006b, Historický prezens v současné češtině: možnosti a meze jeho jazykových a komunikativních funkcí. In: Štícha F. (ed.): *Možnosti a meze české gramatiky*. Academia, Praha, 226–248.

- Esvan F., 2006c, Několik poznámek k vyprávěcímu času v próze Bohumila Hrabala. In: Cosentino, A., Jankovič, M., Zumr, J. (eds.): *Hrabaliana rediviva*. Filosofia, Praha, 35–45.
- Esvan F., 2007, *Vidová morfologie českého slovesa, Studie z korpusové lingvistiky 5*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha.
- Esvan F., 2011, K některým lexiko-sémantickým zvláštnostem transakčních sloves. In: F. Čermák (ed.): *Korpusová lingvistika Praha 2011, 2 – Výzkum a výstavba korpusů*. Nakladatelství Lidové noviny/Ústav českého národního korpusu, Praha, 142–149.
- Esvan F., 2012, Ke střídání vidu při vyprávění v češtině. In: *Gramatika a korpus 2012: 4. mezinárodní konference u příležitosti stého výročí narození Miloše Dokulila*. Sborník příspěvků z konference 28.–30. listopadu 2012, 1–6. Dostupný na <http://www.ujc.cas.cz/zakladni-informace/oddeleni/oddeleni-gramatiky/konferencni-sbornik/>
- Esvan F., 2018, Několik poznámek ke konkurenci vidů: Ráno jsem vstal vs. Ráno jsem vstával. In *Linguistica Brunensia*, 66, 1, 15–29.
- Filip H., 1999, *Aspect, Eventuality Types and Nominal Reference*. Routledge, Taylor and Francis Group, New York.
- Flier M. S., A. Timberlake, 1985, *The Scope of Slavic Aspect*. Slavica Publishers, Columbus, Ohio.
- Galton H., 1969, Slovesný vid a čas. *Slovo a slovesnost*, 30, 1–10.
- Givón T., 1982, Tense – Aspect – Modality: The Creole Proto-Type and Beyond. In Hopper P. (ed.): *Tense – Aspect, Between Semantics and Pragmatics*. John Benjamins publishing company, Amsterdam, Philadelphia, 115–163.
- Givón T., 1984, *Syntax. A functional typological introduction – Volume I*. John Benjamins publishing company, Amsterdam, Philadelphia.
- Givón A., 1995, *Functionalism and Grammar*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, Philadelphia.
- Hádková M., 2009, Budu se soustředit na futurum. *Bohemistika*, 63–64.
- Haller, J., 1930, Vejíti se. *Naše řeč*, 14, 196–202.
- Haller, J., 1934, Hodí se, bude se hodit. *Naše řeč*, 18, 142–146.
- Hausenblas K., 1963, Slovesná kategorie výsledného stavu v dnešní češtině. *Naše řeč*, 46, 13–28.

- Havránek B., 1937, *Genera verbi v slovanských jazycích II*. Královská česká společnost nauk, Praha.
- Havránek B., Jedlička A., *Česká mluvnice*. SPN, Praha 1981.
- Hopper P. J., 1979, Aspect and Foregrounding in Discourse. In: Givón T. (ed.): *Discourse and Syntax*. Academic Press, New York, 213–241.
- Hopper P., Thompson S.A. 1984, The discourse basis for lexical categories in universal grammar. *Language*, vol. 60, 703–752.
- Chloupek J., 1973, (Ne)aktuálnost slovesného děje. *Slovo a slovesnost*, 34, 48–51.
- Chlumská L., 2011, *Kdo to přeložil?, nebo Kdo to překládal?* Několik poznámek ke konkurenci vidů v češtině a jejich anglickým ekvivalentům. In: Čermák F. (ed.), *Korpusová lingvistika Praha 2011, 1 – InterCorp*. Nakladatelství Lidové noviny/Ústav českého národního korpusu, Praha, 270–282.
- Chromý, J., 2014, Impact of tense on the interpretation of bi-aspectual verbs in Czech, *SALi* 5(2), 87–97.
- Isačenko A. V., 1960, Slovesný vid, slovesná akce a obecný charakter slovesného děje. *Slovo a slovesnost*, 21, 9–16.
- Jakobson R., 1932, Zur Struktur des russischen Verbums. In: *Charisteria G. Mathesio oblata*, TLCP 5, Praha, s. 74–84. Citováno podle R. Jakobson 1984, 1–14.
- Jakobson R., 1956, *Shifters, Verbal Categories, and the Russian Verb*. Citováno podle Jakobson R. 1984, 41–58.
- Jakobson R., 1984, *Russian and Slavic Grammar, Studies 1931–1981*. Waugh L. R., M. Halle (eds.). Mouton, Berlin, New York, Amsterdam.
- Jarošová A., 2013, Problém rozsahu vidovej korelácie: zisťovanie možností za hranicami imperfektivizácie a mutácie. *Slovo a slovesnost*, 74, 243–268.
- Jindra V., 2008, Vývojová dynamika obouvidových sloves cizího původu na základě korpusových dat. *Slovo a slovesnost*, 69, 192–210.
- Jindra V., 2011, Obouvidovost. In: Štícha F. (ed.): *Kapitoly z české gramatiky*. Academia, Praha, 525–551.
- Karlík P., 2004, Pasivum v češtině. *Slovo a slovesnost* 65, 83–112.
- Karlík, P., M. Nekula, Z. Rusínová, 1995, *Příruční mluvnice češtiny*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha.
- Kenny A., 1963, *Action, Emotion, and Will*. Routledge & Kegan Paul, London.

- Komárek M., 1984, Prefixace a slovesný vid (K prefixům prostě vidovým a subsumpci). *Slovo a slovesnost*, 45, 257–267.
- Kopečný F., 1948, Dva příspěvky k vidu a času v češtině. *Slovo a slovesnost*, 10, 151–158.
- Kopečný F., 1949, K neaktuálnímu významu dokonavých sloves v češtině. *Slovo a slovesnost*, 11, 64–68.
- Kopečný F., 1950, Kritické poznámky k francouzské studii o slovesném vidu v nové češtině. *Slovo a slovesnost*, 12, 103–108.
- Kopečný F., 1956, Odpověď I. Poldaufovi. *Slovo a slovesnost*, 17, 172–174.
- Kopečný F., 1950, Kritické poznámky k francouzské studii o slovesném vidu v nové češtině. *Slovo a slovesnost*, 12, 103–108
- Kopečný F., 1962, *Slovesný vid v češtině*. Nakladatelství ČSAV, Praha.
- Kopečný F., 1966, Ještě ke gramatické „neaktualizaci“ českého slovesa. *Slovo a slovesnost*, 27, 258–261.
- Kopečný F., 1977, Nový výměr nedokonavosti českých sloves?. *Naše řeč*, 60, 185–189.
- Kopečný F., 1984, O raně vidovém stadiu slovanského slovesa. *Slovo a slovesnost*, 45, 268–272
- Kopřivová M., 2006, *Valence českých adjektiv*. Nakladatelství Lidové noviny/Ústav českého národního korpusu, Praha.
- Kořánová I., 2011, Vid pro nevidomé aneb teorie signálních slov. In: Hasil J., Hrdlička M. (eds.): *Psáno do oblak*. Sborník k nedožitým sedmdesátinám prof. Jana Kuklíka. Karolinum, Praha, 327–333.
- Kořánová I., 2012, Vidová charakteristika deverbativních adjektiv pasivních. *Usta ad Albim*, 12, 2012, 105–115.
- Kořánová I., 2012, *Česká čítanka*. Adaptované texty a cvičení ke studiu češtiny jako cizího jazyka, Gramatická příloha. Praha, Akropolis.
- Kořánová I., 2014, K metodice výuky slovesného vidu. In: Hasil, J. – Hrdlička, Milan (eds.): *Čeština jako cizí jazyk VII*. Materiály ze VII. mezinárodního symposia o češtině jako cizím jazyku. Univerzita Karlova v nakladatelství Euroslavica, Praha, 141–149.
- Kořánová I., 2014, Vyjadřování přechodu mezi dvěma stavy v češtině s ohledem na výuku cizinců. *SALi*, 1, 83–91.
- Kořánová I., 2014, Máte problém se soustředit?. In: Petkevič V., Adamovičová A., Cvrček Petkevič V., A. Adamovičová, V. Cvrček (eds.): *Radost z jazyků*. Sborník k 75. narozeninám prof. F. Čermáka. Nakladatelství Lidové noviny/ÚČNK, Praha, 231–241.

- Kroupová L., 1976, K tvaroslovným údajům v novém Slovníku spisovné češtiny. *Naše řeč*, 59, 196–201.
- Křížková H., 1962, K problematice kategorie času v ruštině a češtině. *Československá rusistika*, 7, 195–200.
- Kövecses Z., 2010, *Metaphor*. Oxford University Press, Oxford, New York.
- Lakoff G., 1993, The Contemporary Theory of Metaphor. In: Ortony A.: *Metaphors and Thought*. Cambridge University Press, 202–251.
- Leech G., Svartvik J., 1975, *A Communicative Grammar of English*. Longman, London.
- Lewandowska-Tomaszczyk, B., 2007, Polysemy, Prototypes, and Radial Categories. In: Geeraerts, D. & Cuyckens, H. (eds.): *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, Oxford University Press, 139–169.
- Meulen A. G. B. ter, 1997, *Representing Time in Natural Language*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- Mluvnice češtiny*. 1986. Academia, Praha.
- Mathesius V., 1947, *Čeština a obecný jazykozpyt*. Soubor statí. Praha: Melantrich.
- Mathesius, V., 1961, *Obsahový rozbor současné angličtiny*. Nakladatelství ČSAV, Praha.
- Načeva-Marvanová M., 2010, *Perfektum v současné češtině*. Nakladatelství Lidové noviny/Ústav českého národního korpusu, Praha.
- Nejedlý P., 2008, Je čeština jako menší jazyk v ohrožení? (Pohled očima historika jazyka.) *Naše řeč*, 91, 225–234.
- Nekula M., 1995, Textová funkce německého členu a českého vidu. In: Karlík P., Pleskalová J, Rusínová (eds.): *Pocta Dušanu Šlosarovi*. Boskovice: Albert, 213–225.
- Němec I., 1958, Iterativnost a vid. *Slovo a slovesnost*, 19, 189–200.
- Němec I., 1958, *Geneze slovanského systému vidového*. Praha.
- Palmer F. R., 1986, *Mood and Modality*. Cambridge university press, New York, Melbourne.
- Panevová J., E. Benešová, P. Sgall, 1971, *Čas a modalita v češtině*. Univerzita Karlova, Praha.
- Panevová J., P. Sgall, 1971, Relativní čas. *Slovo a slovesnost*, 32, 140–148.
- Panevová J., P. Sgall, 1972, Slovesný vid v explicitním popisu jazyka. *Slovo a slovesnost*, 33, 294–303.
- Panevová J., P. Sgall, 1973, Čas a vid českého a ruského slovesa. *Slavia*, 42, 16–24.
- Panevová J. a kol., 2014, *Mluvnice současné češtiny 2*. Karolinum, Praha.

- Petkevič V., 2010, Využití vidu ke zkvalitnění automatického zpracování češtiny. In Bičan A., Klačka J., Macurová A., Zmrzlková J. (eds.): *Karlík a továrna na lingvistiku. Prof. Petru Karlíkovi k šedesátým narozeninám*. Host – Masarykova univerzita, Brno, 368–387.
- Petkevič V., 2014, *Morfologická homonymie v současné češtině*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha.
- Poldauf I., 1943, Mechanismus slovesných vidů v nové češtině. *Český časopis filologický*, 1, 1–9.
- Poldauf I., 1949, Atemporálnost jako gramatická kategorie českého slovesa? *Slovo a slovesnost*, 11, 121–132.
- Poldauf I., 1954a, Spojování s předponami při tvoření dokonavých slov v češtině. *Slovo a slovesnost*, 15, 49–65.
- Poldauf I., 1954b, Podíl mluvnic a nauky o slovníku na problematice slovesného vidu. In: Horálek K, Jedlička A., Bělič J, Dokulil M. (eds.): *Studie a práce lingvistické I. K šedesátým narozeninám akademika Bohuslava Havránka*. Nakladatelství ČSAV, Praha, 200–223.
- Poldauf I., 1956, Ještě k „prostě vidovým předponám“ v češtině. *Slovo a slovesnost*, 17, 169–172.
- Poldauf I., 1964, Souhrnný pohled na vid v nové češtině. *Slovo a slovesnost*, 25, 46–56.
- Poldauf I., K. Šprunk, 1968, *Čeština jazyk cizí*. SPN, Praha.
- Porák J., 1962, Je vidět Sněžku / Je vidět Sněžka. *Naše řeč*, 45, 1–8.
- Reichenbach H., 1948, *Elements of Symbolic Logic*, Macmillan Co. New York
- Ryle G., 1949, *The Concept of Mind*. Hutchinson, London.
- Saussure F., 1989, *Kurs obecné lingvistiky*. Překlad F. Čermák. Odeon, Praha.
- Sinclair J., 2004, *Trust the Text: Language, Corpus and Discourse*. Taylor&Francis e-Library.
- Smith C., 1997, *The Parameter of Aspect*. Kluwer Academic Publishers, Dordrech, Boston, London.
- Sokolová M., 2009, Sémantika slovesa a aspektové formy. In: Ivanovová M. (ed.): *Aspektuálnost a modálnost v slovenčině*. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Prešov, 22–37.
- Starý, Z., 2017, Biaspectuals revisited. *SALi*, 1, 111–123.
- Stiebitz F., 1928, Vid a způsob slovesného děje. *Listy filologické*, 55, 1–14.
- Stunová A., 1993, *A Contrastive Analysis of Russian and Czech Aspects: Invariance vs. Discourse*. PhD Thesis, Univesity of Amsterdam, Amsterdam.

- Svoboda K., 1978, K pojetí nedokonavosti a dokonavosti českých sloves. *Naše řeč*, 61, 127–133.
- Štícha F., 2016, K synonymii primárních a sekundárních imperfektiv. *Korpus – gramatika – axiologie*, 14, 54–66.
- Štícha F. a kol., 2013, *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Academia, Praha.
- Taylor, J., 1989, *Linguistic Categorization*, druhé vydání 1995, Claredon press, Oxford.
- Trávníček F., 1923, *Studie o českém vidu slovesném*. Česká akademie věd a umění, Praha.
- Trnka B., 1928, O podstatě vidů. *Časopis pro moderní filologii a literatury*, 14, 193–197.
- VALLEX dostupný na <http://ufal.mff.cuni.cz/vallex/2.6.2/data/html/generated/alphabet/index.html>
- Vey M., 1958, O slovesné aktuálnosti a jejím vyjadřování v českém jazyce. *Slovo a slovesnost*, 19, 182–189.
- Vendler Z., 1967, Verbs and times. In: *Linguistics and Philosophy*. Cornell University Press, Ithaca, 97–121.
- Veselý L., 2008, Testy pro zjišťování vidové hodnoty vidového paradigmatu slovesa (indikátory slovesného vidu). *Slovo a slovesnost*, 69, 211–220.
- Veselý L., 2009, K takzvaným kapacitivům. *Naše řeč*, 92, 113–121.
- Veselý L., 2010, Ke slovesnému vidu v češtině. *Naše řeč*, 93, 113–124.
- Veselý L., 2011, O vidu slovesa soustředit se. Příspěvek k otázce jazykové správnosti. *Naše řeč* 94, č. 3, 134–141.
- Veselý L., 2014, *Gramatické studie I*. Univerzita Palackého, Olomouc.
- Wierzbicka A., 1967, On the semantics of the verbal aspect in Polish. In: *To honour Roman Jakobson 3*. Mouton, The Hague – Paris, 2231–2249.
- Wierzbicka A., 2001, Universal semantic primitives and the semantics of the Polish aspect. In: Chakovskij V. S., M. Grochowski and G. Hentschel (eds.), *Studies on the Syntax and Semantics of Slavonic Languages*. Bibliotheks- und Informationssystem der Universität Oldenburg, Oldenburg, 429–448.
- Zubatý, J., 1919, Kabát dobře padne. *Naše řeč*, 3, 16–18.

Korpusy

Křen, M. – Cvrček, V. – Čapka, T. – Čermáková, A. – Hnátková, M. – Chlumská, L. – Jelínek, T. – Kovářiková, D. – Petkevič, V. – Procházka, P. – Skoumalová, H. – Škrabal, M. – Truneček, P. – Vondříčka, P. – Zasina, A.: Korpus SYN, verze 7 z 29. 11. 2018. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2017. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz>

Kopřivová, M. - Lukeš, D. - Komrsková, Z. - Poukarová, P. - Waclawičová, M. - Benešová, L. – Křen, M.: ORAL: korpus neformální mluvené češtiny, verze 1 z 2. 6. 2017. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2017. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz>

Benko V., 2017, Araneum Bohemicum III (v. 17.04), dostupné na <http://unesco.uniba.sk/aranea>.